

УДК 339.5:633.1

*О.М. ШПИЧАК, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
завідувач відділення ціноутворення, інфраструктури ринку
та розвитку наукових інновацій*
*О.В. БОДНАР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник*
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Вигоди та проблеми експорту зерна з України

Постановка проблеми. У сучасному світі при жорсткій конкуренції за місце на ринку економічна політика кожної розвинутої країни спрямована на розширення виробництва продукції з високою доданою вартістю, оскільки вона є джерелом економічного зростання та формування доходу держави. Як відомо, значна частка доданої вартості міститься у продукції з глибокою переробкою. Найбільш вдало це питання в аграрній галузі вирішили Голландія, яка є відомим експортером молочної продукції, племінних тварин, квітів, насіння та посадкового матеріалу сільськогосподарських культур, Іспанія – овочів та плодів, продуктів їх переробки, Бразилія – яловичини, Аргентина – м'ясної продукції та інші країни. Останніми роками Україна виправдано заявила про себе як один із серйозних лідерів у поставці зернових на світовий ринок. На даному етапі розвитку нашої країни значні темпи зростання експорту зерна є об'єктивною необхідністю, оскільки, за умов відсутності належної ємності внутрішнього ринку зернових, це забезпечує ефективність сільськогосподарського виробництва. Проте на перспективу необхідно бачити можливості, які ми втрачаємо при дотриманні цього напрямку розвитку вітчизняного ринку зерна з точки зору формування доданої вартості всередині країни, створення додаткових робочих місць, забезпечення власними високоякісними

продуктами харчування, зменшення негативного впливу світової кон'юнктури ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи доданої вартості були сформовані ще в працях класиків економічної думки. Існують різні підходи щодо поняття і джерел доданої вартості. Досить детально вони висвітлені у працях А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, Ф. Візера, Ж.Б. Сея, Дж. Кларка, А. Маршалла. Сучасні теорії створення доданої вартості запропоновані Дж. Джереффі [15], Р. Каплинські [16], М. Портером, А. Томпсоном та іншими [14, 17]. Досить аргументований енергетичний підхід при дослідженні цього питання у роботах Ф. Кене, С. Подолинського, М. Руденка та інших. Застосування теоретичних концепцій у виробничій діяльності було здійснено Дж. Стерном та Б. Стюартом, які запропонували оцінювати ефективність компанії за показником економічної доданої вартості (EVA). Серед вітчизняних дослідників та вчених близького зарубіжжя практичні оцінки щодо доданої вартості, створеної в аграрному секторі, здійснювалися В. Боевим [5], М. Борхуновим, В. Зимовцем, І. Лукіновим [6], Б. Пасхавером [10], В. Протасовим, О. Шпичаком та ін. Проте за сучасних умов розвитку галузей сільськогосподарського виробництва прикладний аспект зазначеного питання вимагає подальшого дослідження з урахуванням нагальних викликів.

Мета статті – зіставити додану вартість, створену в результаті безпосереднього експорту зерна на даному етапі його функціонування, з альтернативними варіантами ви-

---

© О.М. Шпичак, О.В. Боднар, 2013

користання зерна не лише на світовому, а й внутрішньому ринку, висвітлити економічні переваги, які отримує Україна при цьому.

Виклад основних результатів дослідження. Дослідження товарної структури експорту України свідчить, що переважну його частину становить продукція сировинного характеру, що є складовою процесу виробництва у харчовій, переробній промисловостях, галузі машинобудування тощо. Зокрема, експорт сільськогосподарської продукції значно зріс і у 2012 році досяг

14,4 млрд грн (20,9%), тоді як надходження від традиційно домінуючих поставок чорних металів на світовий ринок склали лише 15,3 млрд грн (22,3%). Тобто, відбувається поступова трансформація спеціалізації України на світовому ринку. В структурі аграрного експорту найбільше зростання спостерігається по зернових культурах, які забезпечують половину валютних надходжень у цьому напрямі. Їх питома вага в загальному експорті зросла до 10,2% за 2012 рік порівняно з 2,6% за 2004 рік (табл. 1).

1. Товарна структура та динаміка експорту з України

Показник	2004 р.		2012 р.		Відношення 2012 р. до 2004 р., разів
	Сума, млн дол. США	Структура, %	Сума, млн дол. США	Структура, %	
I. Живі тварини, продукти тваринного походження	648,5	2,0	961,3	1,4	1,5
02. М'ясо та істівні субпродукти	177,6	0,5	315,9	0,5	1,8
04. Молоко та молочні продукти	446	1,4	612,4	0,9	1,4
II. Продукти рослинного походження	1135,9	3,5	9213,9	13,4	8,1
10. Зернові культури	842,8	2,6	6999,9	10,2	8,3
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	545,8	1,7	4211,5	6,1	7,7
IV. Готові харчові продукти	1140,7	3,5	3493,9	5,1	3,1
V. Мінеральні продукти	4324,4	13,2	7650,4	11,1	1,8
26. Руди, шлак, зола	679,4	2,1	3306,1	4,8	4,9
27. Палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки	3387,1	10,4	3639,7	5,3	1,1
XV. Недорогоцінні метали та вироби з них	13048	39,9	18889,8	27,5	1,4
72. Чорні метали	10765,6	33,0	15340,4	22,3	1,4
XVI. Машини, обладнання та механізми; електротехнічне обладнання	3031,6	9,3	7026,7	10,2	2,3
XVII. Засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби	2034,8	6,2	5963,5	8,7	2,9
Інші	6756,4	20,7	11398,8	16,6	1,7
Всього	32666,1	100,0	68809,8	100	2,1

Джерело: розрахунки авторів за даними статистичного збірника «Зовнішня торгівля України».

Протягом 2012 року кожна 11-та тонна зерна, яка продавалася на світовому ринку, була вітчизняного виробництва. За обсягами експорту ячменю та кукурудзи наша держава посідає 4-те місце, пшениці – 8-ме місце у світі [13].

Така ситуація має об'єктивні передумови, які полягають в отриманні досить високих валових зборів зернових, які у 2008/09 та 2011/12 МР досягли рекордних показників за історію зерновиробництва України, відповідно 53,3 та 56,7 млн т, а у 2013/14 МР очікується 62 млн т. При цьому внутрішній

ринок зерна не в змозі поглинути весь обсяг його пропозиції. Незважаючи на певне зростання обсягів внутрішнього попиту на зерно останніми роками, в основному за рахунок фуражного фонду, ємність внутрішнього ринку залишається низькою (табл. 2). Виходячи з цього, нині значні обсяги експорту зерна є цілком закономірним явищем, що «розвантажує» внутрішній ринок (у 2012/13 МР частка експорту у виробництві досягла 51%), дає змогу запобігти зниженню цін та забезпечити надходження валюти в країну і фінансових ресурсів в аграрний сектор.

2. Ємність ринку зерна в Україні

Показник	2010/11 МР	2011/12 МР	2012/13 МР
Ємність внутрішнього ринку, тис. т	25470	27830	28767
в т.ч. фуражний фонд	14400	15580	16215
Обсяг виробництва, тис. т	39271	56747	46216
Обсяг експорту, тис. т	12803	21953	23531
Частка експорту у виробництві, %	32,6	38,7	50,9
Частка фуражного фонду у виробництві, %	36,7	27,5	35,1
Виробництво на душу населення, кг	862,2	1245,8	1014,6

Джерело: розрахунки авторів за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та [3]

При цьому слід зазначити, що досягнення та утримання лідируючих позицій на світовому ринку за умов жорсткої конкуренції є тими здобутками, які втратити значно легше, ніж завоювати. Гірким досвідом України є непродуманість введення експортних квот на зерно, що призвело до втрати довіри зарубіжних партнерів до вітчизняного ринку та погіршення ділової репутації серед міжнародної спільноти. Ця ситуація була з успіхом використана експортерами Росії та Казахстану, які швидко зайняли вільну нішу у світовій торгівлі зерном. Така ситуація стосується будь-якого ринку. На фоні втрати України міжнародних позицій у металургійній сфері та зростаючих продовольчих потреб у світі аграрний експорт, в тому числі і

зернових, зараз є «золотою жилою» для нашої держави.

Проте, як переконає досвід США, Канади, Франції тощо, існує економічна доцільність диверсифікувати напрями використання виробленого зерна, що забезпечує вищу конкурентоспроможність держави за різної кон'юнктури світового ринку. Найбільші світові виробники та експортери зерна (табл. 3) при повному забезпеченні внутрішніх потреб у зерні та продукції тваринництва, вивозять не тільки зернові культури, а також постачають на світовий ринок молочну та м'ясну продукцію, біоетанол, для отримання якої використовується зерно, займаючи свою нішу у світовому розподілі праці [1,2]. Це відповідає вимогам успішного бізнесу „яйця в одну корзину не кладуть”.

3. Показники балансу зерна, молока та м'яса в окремих країнах світу за 2010 рік

Продукція	Виробництво, тис. тонн	Імпорт, тис. тонн	Експорт, тис. тонн	Фуражний фонд, тис. тонн*	Виробництво на душу населення, кг	Споживання на душу населення, кг*
Франція						
Зернові	68309	1943	34774	23493	1093,9	120
М'ясо**	5809	1497	1518	х	93,0	86,7
Молоко ***	24246	4768	10327	х	388,3	246,6
Канада						
Зернові	45651	2330	22774	19129	1355,6	116,2
М'ясо**	4457	634	1721	х	132,4	94,3
Молоко ***	8243	620	371	х	244,8	201
США						
Зернові	401670	5694	86956	143517	1305,4	108,2
М'ясо**	42168	1554	6309	х	137,0	120,2
Молоко ***	87474	1352	8078	х	284,3	255,6
Україна						
Зернові	39271	175	14239	13997	861,2	142,6
М'ясо**	2059	439	48	х	45,2	48,5
Молоко ***	11249	455	956	х	246,7	160,0

* Дані за 2009 рік.

** Споживання м'яса та м'ясопродуктів за виключенням тваринних жирів.

*** Споживання молока та молокопродуктів за виключенням масла.

Джерело: складено авторами за даними ФАО.

Наприклад, у Франції виробляється 1094 кг зерна на душу населення, що на 12% нижче кращих вітчизняних показників, частка експорту зерна у виробництві становить 51%. Рівень споживання м'яса у цій країні становить 86,7 кг, молока 246,6 кг, що відповідно на 78 та 54% більше ніж в Україні. Разом з тим Франція експортує тваринницьку продукцію – 1,5 млн тонн м'яса та 10,3 млн тонн молока. У Канаді виробництво зерна на душу населення складає 1355,6 кг, з яких 50% вивозиться з межі країни. При цьому країна забезпечує споживання м'яса на рівні 94 кг на одну особу та експортує 1,7 млн тонн цієї продукції.

Слід відмітити, що Україна уже має подібну практику господарювання, зокрема в 1990 році було вироблено 981 кг зерна на

душу населення, при чому його експорт становив лише 3 млн т, тоді як обсяги фуражного фонду – 28 млн т. При забезпеченні внутрішнього споживання м'яса на рівні 68 кг та молока – 373 кг за межі країни відповідної продукції було вивезено в 5,2 та 2,2 рази більше, ніж за 2012 рік.

Нині в Україні низька ємність внутрішнього ринку зерна зумовлена низьким рівнем купівельної спроможності населення. Так, споживання м'яса і м'ясопродуктів, молока та молокопродуктів не досягає раціональних норм харчування (молоко – на 43 %, м'ясо – 34 %). Усунення цього недоліку зумовить значне використання зерна на внутрішньому ринку (табл. 4) та створення доданої вартості і робочих місць у країні.

4. Розрахунок внутрішніх резервів збільшення внутрішнього попиту на тваринницьку продукцію в Україні за даними 2012 року

№ з/п	Показник	М'ясо всіх видів	У тому числі			Молоко
			свинина	яловичина	м'ясо птиці	
1	Виробництво, тис. т	2210	701	389	1075	11378
2	Фонд споживання, тис. т	2481	962	397	1081	9804
3	Імпорт, тис. т	431	273	22	118	382
4	Споживання на одну особу, кг *	54,4	21,1	8,7	23,7	215,0
5	У тому числі за рахунок імпорту, кг	9,5	6,0	0,5	2,6	8,4
6	Структура фактичного споживання, %	100	38,8	16,0	43,6	х
7	Раціональна норма, кг	83,0	29,1	33,2	16,6	380,0
8	Структура раціональної норми, %	100	35,0	40,0	20,0	х
9	Частка імпорту у фонді споживання, %	17,4	28,4	5,5	10,9	3,9
10	Дефіцит споживання, тис. т *	1482	365	1117	х	7524
11	Внутрішні резерви збільшення внутрішнього попиту, тис. т *	1777	638	1139	х	7906

* Чисельність населення 45,6 млн осіб.

Джерело: розрахунки авторів за даними Державної служби статистики України.

Крім того, це дасть змогу зменшити імпорт неякісної тваринницької продукції. Обсяг імпорту молока та м'яса у 2012 році становив відповідно 382 та 431 тис. т, при чому із загального обсягу імпорту м'яса на свинину припадає 63%, а в раціонах при вирощуванні свиней основна складова це – кормове зерно, яке ми вивозимо.

Слід відмітити, що для закупівлі на світовому ринку продукції тваринного походження за 2012 рік Україною було витрачено 795 млн дол. США, а це 20% валютних надходжень від експорту кукурудзи.

Як зазначалося, продукція імпортується часто не належної якості. Підтвердженням

цьому є той факт, що вона завозиться в Україну за тисячі кілометрів, а реалізується на 25–30% дешевше вітчизняної сировини. Це пояснюється низькою купівельною спроможністю нашого населення. Така продукція, на жаль, знаходить споживача, що значно погіршує конкурентоспроможність українського товаровиробника більш якісної тваринницької продукції та здоров'я вітчизняних споживачів цієї продукції.

За нашими розрахунками, резерв збільшення фонду споживання м'яса в Україні за умов 2012 року за рахунок підвищення купівельної спроможності та споживання продуктів харчування на рівні раціональних норм

складатиме 1777 тис. т, зокрема яловичини – 1139, свинини – 638, молока – 7906 тис. т (див. табл. 4). Слід відмітити, що при повному забезпеченні внутрішніх потреб у тваринницькій продукції, за умов пропозиції на ринку зерна у 2012/13 МР обсяги його експорту склали б лише 13,6 млн т.

У міру підвищення купівельної спроможності населення виникає необхідність розширити напрями використання зерна: задоволення власних потреб на рівні раціональних норм, включаючи продукцію тваринництва, експорт зерна та тваринницької продукції, використання зернових на біоетанол. Це зумовить отримання продукції із значно вищою доданою вартістю.

В Україні вже існує досвід переорієнтації із експорту сировинних ресурсів, зокрема насіння соняшнику, на експорт соняшнкової олії, продукції з більшою доданою вартістю. Такий підхід дав змогу одержати у 2012 році 4 млрд дол. валютних надходжень, а це 28% у структурі аграрного експорту України. Крім того, це активізувало надходження інвестицій в олійножирову промисловість, збільшило тут кількість робочих місць, а відтак сприяло виходу з кризи цієї галузі.

Для визначення доданої вартості при експорті зерна та при використанні його для виробництва продукції тваринництва ми застосували існуючу методику побудови Системи національних рахунків України, згідно з якою валова додана вартість визначається як різниця між випуском продукції та проміжним споживанням. У свою чергу під випуском продукції слід розуміти вартість товарів і послуг, які виробляються в економіці та оцінюються за ринковими цінами, або цінами, еквівалентними ринковим. Проміжне споживання визначається як вартість товарів

і послуг, які повністю використовуються в процесі виробництва протягом звітного періоду.

Складові доданої вартості такі:

оплата праці робітників, що являє собою сукупну винагороду (у натуральній чи грошовій формі), яка виплачується роботодавцями за виконану роботу;

податки за здійснення виробничої діяльності за виключенням субсидій на виробництво;

споживання основного капіталу, що являє собою вартість основних фондів, що використовуються в процесі виробництва у звітному періоді;

валовий прибуток, який включає в себе відсотки по кредиту, ренту, що виплачується за користування землею та ресурсами надр [9].

Вартісна оцінка експорту згідно з Національними рахунками здійснюється за цінами FOB, тобто в цінах на внутрішньому митному кордоні, які включають внутрішні транспортні витрати та торгові націнки, пов'язані з доставкою товарів у порт, а також податки за виключенням субсидій.

Формування доданої вартості в процесі руху зерна від елеватора до порту досліджено через ланцюг інфраструктурних витрат та доходів від реалізації зернових за експортними контрактами.

Аналіз інфраструктурних витрат свідчить, що транспортні витрати та оплата послуг займають близько 95% всіх витрат (табл. 5). Згідно з Національними рахунками України протягом 2011 року за цими видами діяльності частка доданої вартості у загальному випуску становить близько 51%. Отже, у ланцюгу витрат, пов'язаних з рухом зернових на експорт, частка створеної доданої вартості складає близько 48%.

5. Інфраструктурні витрати при реалізації зерна на експорт (умова поставки FOB) станом на липень 2013 року

№ п/п	Статті витрат	Вартість на 1 тону зерна, грн	Структура, %
1	Зберігання на лінійному елеваторі (0,5 місяця)	14,0	3,2
2	Відвантаження на залізничний транспорт	45,0	10,4
3	Зважування	8,0	1,8
4	Сертифікація:		
	Сертифікат якості (видає Державна хлібна інспекція)	3,2	0,7

	Карантинний сертифікат (видає Державна інспекція з карантину рослин) та послуги лабораторії	7,5	1,7
	Ветеринарний сертифікат (видає служба Державного ветеринарного контролю, необхідний для відвантаження лише фуражного зерна) та послуги лабораторії	4,0	0,9
5	Маневрові роботи, додаткові збори по станції	4,6	1,1
6	Транспортні витрати *	180,0	41,5
7	Сертифікація та митне оформлення в порту	10,0	2,3
8	Транспортно-експедиторські послуги в порту	8,0	1,8
9	Перевалка продукції в порту	136,0	31,3
10	Фумігація	5,7	1,3
11	Сертифікат якості сюрвеєра	8,0	1,8
12	Всього витрат	434	100,0

* Транспортні витрати враховують відстань перевезення зерна з Черкаської області до Херсонського морського порту.

Джерело: дослідження авторів за даними А. Педорченко ДП „Сангрант плюс”.

Нині однією з особливостей формування доданої вартості при експорті зерна товарних позицій 1001 – 1008 згідно з УКТ ЗЕД є те, що відповідно до Податкового кодексу України ці операції тимчасово до 1 січня 2014 року звільняються від оподаткування податком на додану вартість. Після закінчення обмежувального терміну вони підлягають оподаткуванню за нульовою ставкою. За цих умов суми податку, сплачені у зв'язку з придбанням продукції, яка в подальшому призначається для експорту, не відносяться до податкового кредиту та відповідно, згідно з нормами ст.200 Податкового кодексу України не підлягає бюджетному відшкодуванню [11]. Це призвело до зниження динаміки внутрішніх закупівельних цін на зернові, оскільки зернотрейдери компенсують свої витрати за рахунок товаровиробників.

Зіставлення варіантів формування доданої вартості були зроблені при різних точках

відліку. Зокрема, при безпосередньому експорті уже заготовленого зерна або за умов його переробки у продукцію тваринництва. Також було досліджено формування сукупної доданої вартості, яка враховує процес виробництва зерна та подальший його рух на експорт або використання у тваринницькій галузі.

Для спрощення сприйняття розрахунки були проведені на прикладі 100 тис. тонн зерна. Співвідношення між видами зернових (пшениця, ячмінь, кукурудза) було прийнято на рівні фактичної структури експорту цих видів зернових.

У результаті дослідження визначено (табл. 6), що додана вартість при експорті уже виробленого зерна згідно з прийнятою структурою (з розрахунку на 100 тис. т) становить 24,5 млн грн, а це 15% вартості експортованого зерна.

6. Формування доданої вартості при експорті уже заготовленого зерна (за умов 2013 року)

№ з/п	Показник	Зернові всього	Пшениця	Ячмінь	Кукурудза
1	Кількість продукції, тис. т	100	23	11	66
2	Ціна EXW, грн за 1 т з ПДВ		1390	1440	1080
3	Ціна FOB, грн за 1 т		1880	1960	1536
4	Вартість зерна за експортними цінами, тис. грн	166176	43240	21560	101376
5	Всього витрат, понесених експортерами, тис. грн	43400	9982	4774	28644
6	Частка доданої вартості у витратах, понесених експортерами, %		48	48	48

7	Сума доданої вартості у витратах, понесених експортерами, тис. грн	20832	4791	2291	13749
8	Прибуток від експортної діяльності, тис. грн	3686	1288	946	1452
9	Загальна сума доданої вартості, створена при експорті зерна, тис. грн	24518	6079	3237	15201
10	Частка доданої вартості у виручці експортера, %	15	14	15	15

Джерело: розрахунки авторів. Ціни на зернові станом на вересень 2013 р. за даними: <http://agrotender.com.ua>, <http://www.agrochart.com>.

Особливістю формування доданої вартості при виробництві молока або свинини в Україні є те, що нині переважна її частина виробляється в особистих підсобних господарствах, зокрема у 2012 році ці показники становили 78% молока та 57% м'яса свиней. Різний рівень техніко-технологічної озброєності виробництва та рівень продуктивності праці в особистих підсобних господарствах та великотоварних сільськогосподарських підприємствах зумовлюють різне співвідношення між живою і уречевленою працею та відповідно різну частку доданої вартості у випуску продукції. За нашими розрахунками, наведеними в табл. 7, впродовж 2012 року в Україні частка доданої вартості при

виробництві молока становить 50,3%, при виробництві м'яса свиней – 40,3%. Проте амортизаційні відрахування, які за методикою побудови Системи національних рахунків є складовою доданої вартості, існують значною мірою при виробництві у сільськогосподарських підприємствах, однак мізерний їх розмір в особистих підсобних господарствах, що певною мірою усуває протиріччя між розміром доданої вартості і продуктивністю праці.

При цьому слід відзначити, що за умов переоцінки основних фондів у сільськогосподарських підприємствах амортизаційні відрахування збільшаться в 5 разів, що значно вплине на розмір доданої вартості [12].

7. Розрахунок частки доданої вартості при виробництві молока та м'яса свиней за умов 2012 року з урахуванням фактичної структури виробництва в сільськогосподарських підприємствах та особистих селянських господарствах

№ з/п	Показник	Молоко	М'ясо свиней
Сільськогосподарські підприємства			
1	Виробнича собівартість, млн грн	5830,2	5890,2
2	Витрати на оплату праці і соцвідрахування, млн грн	1435,9	683,8
3	Сума амортизації, млн грн	235,2	296,4
4	Інші загальновиробничі витрати, в т.ч. плата за оренду майнових паїв, фіксований сільськогосподарський податок, млн грн	232,1	157,0
5	Випуск продукції в цінах виробників, вкл. ПДВ, млн грн	7923	7616
6	у тому числі ПДВ	1320	1269
7	Випуск продукції в цінах виробників без ПДВ, млн грн	6603	6347
8	Рівень товарності, %	91	89
9	Повна собівартість, млн грн	5871,6	5537,1
10	Прибуток від реалізації, млн грн	137,0	111,5
11	ПДВ на новостворену продукцію, млн грн	373,8	224,7
12	Загальна сума доданої вартості, млн грн	2414	1473,4
13	Частка доданої вартості у випуску продукції сільськогосподарськими підприємствами, %	30,5	19,3
14	Частка сільськогосподарських підприємств у структурі виробництва, %	22	43
Особисті селянські господарства			
15	Частка ОСГ у структурі виробництва, %	78	57
16	Частка доданої вартості у випуску продукції в ОСГ, %	56	
17	Скоригована частка доданої вартості у випуску продукції, %	50,3	40,3

Джерело: розрахунки авторів за даними статистичного бюлетеня «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах», [7, 8] з використанням методики [9].

Розрахунок доданої вартості при використанні зернових у тваринницькій галузі за умови, що зерно для годівлі уже вироблене, були проведені у двох напрямках: окремо при виробництві молока або свинини.

Перший напрям. При використанні 100 тис. т зерна можна виробити 260 тис. т молока, а з урахуванням частки концентрованих кормів, що фактично склалася у раціонах, отримати 132,8 млн грн доданої вартості (табл. 8), що у 5,4 раза більше порівняно із експортом зернових. Крім того, це дасть змогу додатково створити 930 робочих місць за умов виробництва в спеціалізованих молочних комплексах.

Другий напрям. При використанні 100 тис. т зерна можна виробити 18 тис. т м'яса свиней, а з урахуванням частки концентрованих кормів, що фактично склалася у раціонах, отримати 163,4 млн грн доданої вартості (табл. 8), що у 6,7 раза більше порівняно із експортом зернових. Додаткова кількість робочих місць при цьому – 440 одиниць. Звісно, це при виробництві в спеціалізованих відгодівельних комплексах з високим ступенем механізації. За умов вирощування в особистих селянських господарствах кількість зайнятих збільшується в рази.

8. Формування доданої вартості при використанні у тваринництві уже заготовленого зерна за умов 2012 року (з розрахунку на 100 тис. т зерна)

Показник	Молоко	М'ясо свиней
Обсяг продукції, що можна отримати при використанні 100 тис. т зерна, тис. т	260	18
Ціна реалізації 1 тонни продукції з ПДВ, грн	2962	21773
Частка доданої вартості, %	50,3	40,3
Сума доданої вартості на 1 тонну, грн	1489,9	8774,5
Витрати кормів на виробництво одиниці продукції, корм. од.	1,12	5,37
Питома вага концентрованих кормів у структурі годівлі, %	31,2	95,9
Витрати концентрованих кормів на виробництво одиниці продукції, корм. од.	0,35	5,15
Сума доданої вартості, що припадає на зерно, грн	464,8	8414,7
Сума доданої вартості з розрахунку на 1 тонну зерна, грн	1328	1634
Сума доданої вартості з розрахунку на 100 тис. тонн зерна, тис. грн	132800	163400

Джерело: розрахунки авторів.

За нашими розрахунками, при подальшій переробці м'яса і молока на підприємствах харчової промисловості збільшення доданої вартості, створеної в межах країни, може становити по м'ясу в 9,4 раза, по молоку – в 8,8 раза більше порівняно з експортом зернових. В цілому результати порівняльного аналізу доданої вартості, створеної при експорті уже виробленого зерна та при його переробці на продукцію тваринництва, представлені на рисунку.

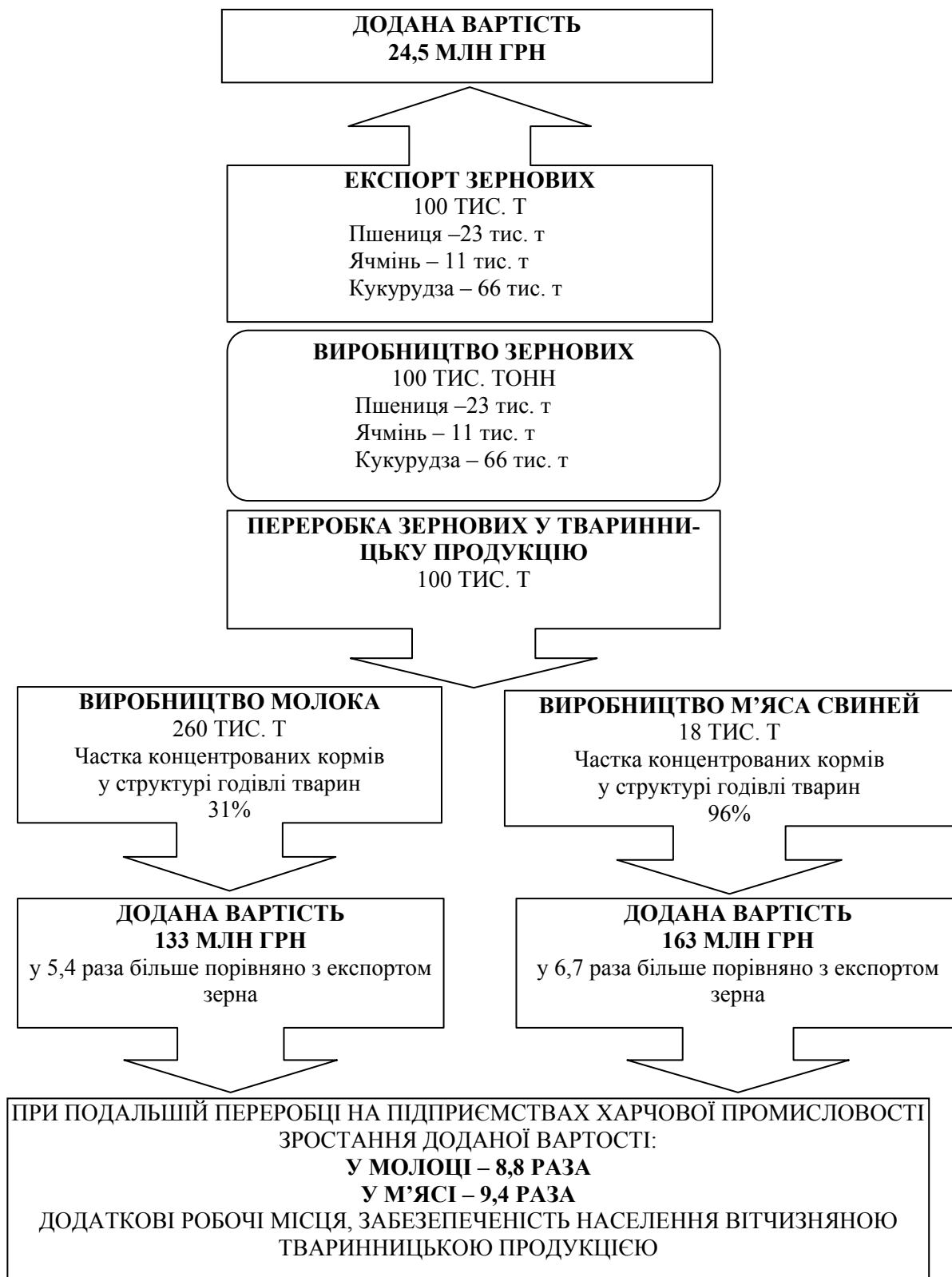
Крім того, нами зроблені розрахунки сукупної доданої вартості, які передбачають точку відліку, починаючи від виробництва зерна. Дослідженнями встановлено, що сукупна додана вартість, створена при виробництві зерна та його переробці на молоко чи м'ясо з урахуванням фактичної структури виробництва продукції тваринництва за категоріями господарств, перевищує сукупну додану вартість, створену при виробництві

зерна та його експорті у 2,2 та 2,5 раза для молока чи м'яса відповідно.

Ще одним напрямом використання зернових всередині країни, особливо за умов енергетичної залежності нашої держави, залишається переробка їх у біоетанол. Так, у США, які є найбільшим виробником паливного етанолу у світі (54%), щороку заощаджується понад 30 млрд дол. на імпорті нафтопродуктів. Правда, на наше переконання, реалізацію і цього стратегічного напрямку використання зернових необхідно розглядати через призму першочерговості повного забезпечення власних потреб у продуктах харчування. Нами розроблені методичні підходи щодо визначення порогів економічної доцільності переробки зернових колосових, кукурудзи на біоетанол в Україні [4, с.309–337]. Запропонований алгоритм розрахунку передбачає зіставлення ефективності використання зерна на експорт або пе-

перобку його на біоетанол. Пороговим критерієм при цьому прийнята ціна 1 тонни традиційного бензину А-95 на автозаправ-

ках України, бареля сирої нафти на біржах світу, ціна біоетанолу з урахуванням використання побічних продуктів.

Порівняльний аналіз створення доданої вартості при експорті вже заготовленого зерна або його переробці у молоко чи м'ясо свиней для повного забезпечення потреб на рівні раціональних норм харчування

Висновки. Нині Україна експортує значну частину зернових і за сучасних умов це виправдано незважаючи на те, що тут втрачається частина доданої вартості, оскільки експортується сировина. Дослідженнями встановлено, що при точці відліку використання уже виробленого зерна на виробництво молока сума отриманої доданої вартості у 5,4 рази більша, порівняно з його експортом, а за умови використання зерна для виробництва м'яса свиней збільшення становить відповідно 6,7 рази. При подальшій переробці на підприємствах харчової промисловості зростання доданої вартості у молоці складає 8,8 рази, а у м'ясі свиней – 9,4 рази.

Крім того, визначена сукупна додана вартість, що передбачає точку відліку, починаючи від виробництва зерна до його переробки в молоко чи м'ясо з урахуванням фактичної структури виробництва продукції тваринництва за категоріями господарств, перевищує аналогічний показник від вирощування збіжжя до його експорту в 2,2 і 2,5 рази для молока чи м'яса відповідно. При цьому ми змушені завозити значну частину неякісної тваринницької продукції, при виробництві якої використовується зерно, яке ми вивозимо. Це зумовлено тим, що нині будівництво тваринницьких комплексів для розширення виробництва тваринницької продукції, на жаль, проблематично – відсутні належні фінансові ресурси, мало того, для цього потрібний час.

За цих умов пропонується використовувати тваринницькі приміщення та трудові ресурси, наявні в особистих селянських господарствах, де нині виробляється переважна частина свинини та молока. Доцільно передати сюди у вигляді товарного кредиту необхідну кількість зернофуражу і молодняка

тварин. Взаєморозрахунок здійснювати живою вагою відгодованих тварин. Безперечно, що це є тимчасовим заходом. Але лише таким чином нині ми зможемо оперативної: уникнути завезення неякісної м'ясної продукції; послабити безробіття на селі; підвищити доходи селян; збільшити виробництво якісної вітчизняної тваринницької продукції і збільшити додану вартість, яку ми втрачаємо.

Слід відмітити, що за умов «недоїдання» Україна має певну перевагу над державами, в яких споживання продуктів харчування на високому рівні, оскільки у нашій країні при забезпеченні належної купівельної спроможності буде гарантований внутрішній ринок збуту. Не потрібно вирішувати проблему, де реалізовувати вироблену продукцію в межах забезпечення раціональних норм харчування населення України.

В подальшому потребують також дослідження щодо визначення розміру доданої вартості при експорті продукції тваринництва. Особливості цих розрахунків будуть визначатися асортиментом, якістю та глибиною переробки молочної та м'ясної продукції.

Ще одним переконливим доказом переважної ефективності експорту продукції глибокої переробки над сировинними ресурсами є відмова України від експорту насіння соняшнику на користь соняшникової олії та досягнення лідерської позиції у світі за обсягами торгівлі цією продукцією.

Крім того, необхідно зіставляти ефективність використання зерна на експорт або переробку його на біоетанол для пошуку можливостей вирішення питання енергетичної залежності нашої держави.

Список використаних джерел

1. Аналіз і прогноз кон'юнктури світових ринків продукції рослинництва / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Присяжнюк М.В. та ін.] ; за ред. О.М. Шпичака. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 516 с.
2. Аналіз і прогноз кон'юнктури світових ринків продукції тваринництва / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Присяжнюк М.В. та ін.] ; за ред. О.М. Шпичака. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 250 с.
3. Баланси сільськогосподарської продукції та продовольства / [Лупенко Ю.О., Шпичак О.М., Месель-Веселяк В.Я. та ін.] – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.
4. Економічно-організаційні засади виробництва біопалива як напрям оптимального вирішення енергетичних та продовольчих проблем в Україні / Шпичак О.М., Стасіневич С.А., Куць Т.В. та ін.; за ред. академіка НААН України О.М. Шпичака. – К. : Нічлава, 2011. – 410 с.
5. Концепция формирования ценового и финансово-кредитного механизма в АПК [ред. кол.: В.Р. Боев и др.]. – М. : РАСХН, 1994. – 34 с.
6. Лукинов И.И. Эволюция экономических систем / И. И. Лукинов. – М. : Изд-во «Экономика», 2002. – 567 с.

7. Матеріали дослідження діяльності особистих селянських господарств у тваринництві за 2012 рік в цифрах, графіках, діаграмах / І. М. Демчак, Д. М. Микитюк, І. В. Свиноус та ін. – К. : НДІ "Укргропромпродуктивність", 2013. – 50 с.
8. Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат та ефективності виробництва видів сільськогосподарської продукції / Шпичак О.М., Саблук П.Т., Ситник В.П. та ін.; за ред. О.М. Шпичака. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – 236 с.
9. Национальные счета: практический вводный курс : Методологические исследования. Департамент по экономическим и социальным вопросам Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк, 2006. – 165 с.
10. Пасхавер Б.Й. Ціни виробництва і споживання продовольчого ринку / Б.Й. Пасхавер // Економіка України . – 2007. – №12. – С. 51–61
11. Податковий кодекс України // Голос України від 04.12.2010 – № 229 / № 229-230 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua/>.
12. Цап В. Д. Формування витрат виробництва з урахуванням вартості основних фондів та амортизаційної політики в аграрному секторі економіки / В.Д.Цап // Економіка АПК. – 2013.– №9. – С. 131–135.
13. Четверть від усього експорту України – аграрна продукція [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraine-partners.org/?p=1935>.
14. Dolan K. C. Value chains and upgrading: The impact of UK retailers on the fresh fruit and vegetables industry in Africa / Dolan K. C., Humphrey J // Journal of Development Studies. – 2000. – Vol. 37. – No. 2. – pp. 147-176.
15. Gereffi G. The Value of Value Chains / Gereffi G. Kaplinsky R. (eds.) // IDS Bulletin. – 2001. – Vol. 32. – № 3.
16. Kaplinsky R. Spreading the gains from globalisation: What can be learned from value chain analysis? // Journal of Development Studies. – 2000. – Vol. 37. – No. 2. – pp 117-146
17. Morris M. Creating Value Chain Co-operation / Morris M. Gereffi G., Kaplinsky R. (eds.) // IDS Bulletin. – 2001 – Vol. 32. – No. 3.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2013 р.

* * *

Новини АПК

Кооперативи одержать від держави елеватори та обладнання для збуту продукції

Кооперативи одержать у лізинг спеціальні автолавки для збуту фермерської продукції в містах. Також в Україні розбудують мережу кооперативних елеваторів для фермерів, щоб знизити вартість логістичних послуг. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк на зустрічі з лідерами фермерського руху.

«Питання збуту зерна залишається одним з найактуальніших. Ми постійно влаштовуємо зустрічі з зернотрейдерами. Однак проблеми виробників зерна є першочерговими. Так, ми вже зменшили вартість фітосанітарних сертифікатів на зерно. Також працюємо над здешевленням перевезень «Укрзалізниці», послуг припортових елеваторів. Однак цього замало. Якщо виробники зерна об'єднаються в кооперативи, то одержать додаткову допомогу від держави», – наголосив Міністр.

Микола Присяжнюк зазначив, що в Україні необхідно створювати кооперативні елеватори. Наразі відпрацьовується модель фінансування їхнього будівництва. За словами Міністра, такі елеватори можна розміщувати біля точок відправлення зерна, щоб уникнути додаткового перевантаження.

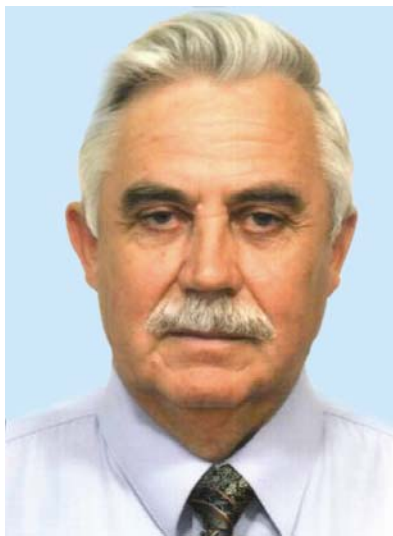
Микола Присяжнюк нагадав про можливість збуту іншої сільгосппродукції через заготівельно-збутову мережу «Рідне село». «Пілотний проект «Рідне село» привабливий і для вас, і для споживача. Так, у містах створять збутові точки. А кооперативи одержать у лізинг необхідне обладнання для організації пунктів збору продукції. Це будуть спеціальні автолавки для продажу молока, м'яса, овочів та фруктів», – зазначив Міністр.

Микола Присяжнюк закликав фермерів подавати заявки на одержання цієї техніки для організації заготівельних пунктів. Після цього буде визначено перші 3-4 області для реалізації проекту.

Прес-служба Мінагрополітики України

*І.В. ПРОКОПА, доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

Інтеграція товарних селянських господарств у ринкову систему функціонування аграрного сектору: загальні засади та першочергові кроки

Постановка проблеми. Особисті селянські господарства (ОСГ) є важливою складовою аграрного сектору і сільської економіки, вагомим джерелом доходів сільського населення, суттєвим атрибутом сільського способу життя в Україні. Вони забезпечують збереження й еволюційний розвиток сімейного типу господарювання у вітчизняному сільському господарстві, є однією з найстабільніших економічних підвалин сільського розвитку. При переважаючих темпах зростання в корпоративному сегменті сільського господарства, який користується значними перевагами, ОСГ разом з іншими господарствами населення продовжують виробляти половину валової продукції галузі, є місцем прикладання праці понад трьох чвертей зайнятих у ній осіб.

© І.В. Прокопа, 2013

Водночас селянські господарства залишаються «пасинками» вітчизняної аграрної системи. Їхнє становище в економічній, соціальній, інституційній складових цієї системи можна охарактеризувати як вилученість, відторгнення. Найпомітнішою ознакою економічного відторгнення господарств населення є обмеженість їхнього доступу до ринкової інфраструктури, справедливих цін, засобів державного субсидування. Соціальне відторгнення характеризується практично повним виключенням осіб, які не мають іншої роботи, крім своїх селянських господарств, зі сфери трудового законодавства і соціального захисту.

Інституційне відторгнення проявляється у консервуванні іміджу селянських господарств як «неперспективної» форми господарювання та в їх незадовільному нормативно-правовому, управлінському й організаційному забезпеченні.

Витіснення селянських господарств за межі реальних механізмів функціонування аграрного сектору є однією з причин незбалансованості розвитку цього сектору, деформованості його організаційної, галузевої та продуктової структур. Воно також веде до поглиблення прірви між аграрним розвитком, який дедалі більше підпорядковується інтересам великого капіталу, і сільським розвитком, метою якого є зростання добробуту та поліпшення якості сільських співтовариств. Забезпечення повноцінної інтеграції господарств населення у згадані вище й інші сфери ринкового функціонування вітчизняного аграрного сектору є необхідною умовою формування його як цілісного, згур-

тованого і збалансованого за основними параметрами організму. Йдеться, насамперед, про ту частину селянських господарств, які демонструють здатність до самостійного господарювання та виробляють вагомі (як для домогосподарств) обсяги товарної сільськогосподарської продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти функціонування ОСГ, господарств населення загалом, постійно знаходяться у полі зору економістів-аграрників. Вони розглядаються в роботах, присвячених стратегічним питанням розвитку аграрного сектору [див., напр., 1,2], є предметом монографічних досліджень [3-5], наукових публікацій у журналах та інших виданнях [6-8]. При ґрунтовному висвітленні соціально-економічної природи селянських господарств, їхнього місця і ролі в сільському господарстві, проблем діяльності тощо, позиції авторів щодо шляхів та перспектив їхнього подальшого розвитку залишаються різними – від «з часом відідруть» до «займуть притаманні їм ніші на аграрних ринках». Відповідно спостерігається й розбіжність думок щодо державного регулювання селянських господарств – від «не втручатися» до «створювати максимально сприятливі умови для розвитку». Водночас детальних пропозицій щодо формування таких сприятливих умов поки що обмаль.

Мета статті – обґрунтування найважливіших напрямів повноцінного включення особистих селянських господарств, які є виробниками товарної сільськогосподарської продукції, до системи ринкового функціонування аграрного сектору і можливих шляхів розв'язання цього завдання.

Виклад основних результатів дослідження. Визначальною умовою повноцінної інтеграції селянських господарств у систему ринкового функціонування національної економіки є *подолання їх інституціонального відторгнення*, насамперед безумовне визнання їх органічною складовою *перспективної* моделі вітчизняного аграрного сектору. Це надзвичайно важливо для відповідного орієнтування всієї системи управління національним господарством, усіх її ієрархічних рівнів, усієї сукупності виробників

сільськогосподарської продукції й особливо – для домогосподарств, які нині у більших чи менших обсягах займаються сільськогосподарською діяльністю.

Необхідність відзначеного зумовлена тим, що синдром «підсобності» сімейного господарювання в сільському господарстві, набутий у минулому, остаточно не подолано. Багато науковців, працівників урядових структур різних рівнів та й пересічних громадян (у тому числі сільських жителів) продовжують вважати, що цей тип господарювання є «пережитком минулого», нездатний до використання новітніх досягнень науково-технічного прогресу та обов'язково «відідреть». При цьому посилення на світовий досвід, який засвідчує домінування сімейних господарств в аграрному виробництві, зазвичай не сприймається: «це не для нас». Тому так важливо визначити, зафіксувати в нормативно-правових актах, використовувати чи враховувати в різноманітних державних, регіональних і місцевих програмах та культивувати в суспільстві чітку позицію щодо того, що сімейні господарства (які можуть і повинні функціонувати на передових організаційно-економічних та техніко-технологічних засадах) є й залишатимуться, поряд з іншими формами господарювання, *однією з головних підвалин організаційної побудови вітчизняного аграрного сектору*.

На нинішній час спостерігаються певні ознаки утвердження згаданої позиції. Зокрема, малотоварним сімейним господарствам приділяється дедалі більша увага в поточній діяльності органів виконавчої влади державного, регіонального та місцевого рівнів; стимулювання господарювання на землі власників земельних ділянок і сільських мешканців визнано одним із пріоритетних напрямів у проекті Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року тощо. Водночас у чинному законодавстві або обтічно йдеться про «створення рівних умов для функціонування різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі» (Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»), або лише констатується факт організації сільськогосподарського виробництва на сімейних засадах

(Закони України «Про фермерське господарство» та «Про особисте селянське господарство»). Тому положення про сімейне господарювання як одну з основ стабільного функціонування сільськогосподарської галузі повинно міститися в законодавчих актах, присвячених удосконаленню (*трансформації*) сучасної державної аграрної політики та моделі аграрного розвитку в Україні.

Такими актами можуть бути, наприклад, Закон України «Про сільське господарство», проект якого опрацьовується, або закон з умовною назвою «Про сільськогосподарський (аграрний) устрій», яким унормувалися б сучасні організаційні засади функціонування сільськогосподарського виробництва. Актуальність такого унормування зумовлена тим, що чинні законодавчі акти, які нині є формальною підставою для реєстрації чи обліку суб'єктів господарювання у сільському господарстві, уже неадекватно відображають їхнє справжнє місце в економічній системі: сільськогосподарські підприємства, що входять до складу агрохолдингів, не є повністю самостійними господарськими суб'єктами; певний прошарок фермерських господарств функціонує не на сімейних засадах; частина особистих селянських господарств реально займається повноцінною підприємницькою діяльністю. Одночасно слід здійснювати практичні заходи щодо залучення селянських господарств до існуючої системи функціонування економіки. Першочерговими з них є: посилення організаційно-економічної підтримки господарств населення, формалізація діяльності товарних ОСГ, персоніфікація зайнятості та запровадження дієвого механізму соціального забезпечення осіб, зайнятих у цих господарствах.

Державна підтримка малотоварного виробництва сільськогосподарської продукції. Як уже згадувалося, доступ господарств населення, в тому числі й тих, що виробляють товарну продукцію, до засобів державної підтримки аграрного сектору в Україні обмежений. Це видно з порівняння видів їхнього субсидування з державного бюджету з відповідними заходами, які практикуються в зарубіжних країнах, а також в окремих областях України. У 2012 році на

загальнодержавному рівні діяло практично два види підтримки ОСГ – дотація на утримання та збереження молодняка великої рогатої худоби (ВРХ) і дотація на часткове відшкодування витрат на придбання установки індивідуального доїння корів. В окремих областях вони доповнювалися низкою інших заходів, що фінансувалися в межах регіональних програм. У Волинській області, наприклад, у 2012 році виконувалося дев'ять програм фінансової підтримки АПК, з яких п'ять безпосередньо стосувалися селянських господарств, а ще дві були частково спрямовані на поліпшення умов їх функціонування. У Російській Федерації та країнах ЄС фінансова підтримка малотоварного виробництва має системний характер; у РФ вона здійснюється згідно з довгостроковою Державною програмою (табл.).

Запровадження підтримки селянських господарств дає позитивні результати: у 2012 році кількість поголів'я ВРХ в господарствах населення збільшилась на 7,7%. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, за рахунок дотацій (в основному на утримання і збереження молодняка ВРХ), якими скористалися 340 тис. власників худоби, в сільські домогосподарства надійшло 320 млн грн; у 2013 році додатково запроваджено дотацію селянам за здану на переробні підприємства худобу [9]. Водночас вживані заходи – це найпростіший та продиктований поточною ситуацією підхід до стимулювання малотоварного виробництва, в якому поки що не проглядається якась стратегічна мета. Про його вразливість доводить такий факт: у 2013 році виробники яловичини, в тому числі ОСГ, стикались із проблемою реалізації своєї продукції, падінням цін на неї. Зазначений підхід стримує й ініціативу регіонів у заохоченні сімейного господарювання на селі. Так, аналіз поданих у таблиці форм стимулювання малотоварного виробництва у Волинській області показує, що вони сфокусовані на розв'язанні в основному поточних завдань у галузі тваринництва, тобто на досягненні мети, визначеної урядовими інституціями.

Посилення державної підтримки селянських господарств як засіб їх повнішого залучення до системи ринкового функціонування

ня аграрного сектору потребує системного підходу. Цьому відповідало б розроблення й виконання Державної програми підтримки господарств населення, або відповідної підпрограми у складі загальнодержавної програми розвитку сільського господарства. Такий документ мав би включати комплекс скоординованих заходів і механізмів їх реалізації, спрямованих на: заохочення сільських домогосподарств до розвитку та модер-

нізації сільськогосподарської діяльності, виконання притаманних їй соціально-екологічних функцій; нарощування виробництва товарної продукції; формування бази повноцінного фермерства, зокрема й через омолодження складу сімейних господарств та підвищення рівня їх людського і соціального капіталу; розвиток у середовищі господарств населення процесів співпраці, консолідації, кооперування та інтегрування.

Фінансова підтримка малотоварного виробництва сільськогосподарської продукції в Україні та за кордоном

Україна, 2012 р.		Російська Федерація, 2013–2020 рр.	Європейський Союз (період входження країн ЦСЄ до ЄС)
Загальнодержавний рівень	Волинська область		
<ul style="list-style-type: none"> • Дотація на утримання і збереження молодняку ВРХ; • відшкодування витрат на придбання доїльних апаратів; • дотація власникам ОСГ (родинним фермам) на утримання корів; • здешевлення вартості штучного осіменіння корів і телиць в ОСГ та фермерських господарствах; • компенсація відсотків за кредитами, одержаними у 2011 р. на закупівлю корів і нетелей; • надання пільгових кредитів на придбання корів і нетелей; • створення громадських пасовищ; • розширення мережі пунктів штучного осіменіння та устаткування їх сучасним обладнанням; • дотація власникам ОСГ за приріст корів молочного напрямку продуктивності (за наявності не менше 10 корів) 	<ul style="list-style-type: none"> • Дотація на утримання і збереження молодняку ВРХ; • часткове відшкодування витрат на придбання установок індивідуального доїння корів (доїльних апаратів) 	<p>У Державній програмі розвитку сільського господарства і регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства на 2013–2020 рр. є підпрограма «Підтримка малих форм господарювання».</p> <p>Основні напрями і заходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> • підтримка фермерів-початківців – надання грантів на: придбання земельних ділянок; розробку проектної документації на будівництво виробничих приміщень; будівництво доріг і під'їзних шляхів; підключення виробничих приміщень до інженерних мереж; придбання сільськогосподарських тварин, техніки та інвентарю; придбання насіння, добрив, засобів захисту; надання допомоги на господарське облаштування; розвиток сімейних тваринницьких ферм (грант у розмірі 60% витрат); державна підтримка кредитування малих форм господарювання; оформлення земельних ділянок у власність селянських (фермерських) господарств 	<p>Підтримання доходів малотоварних селянських господарств на час їх комерціалізації</p> <p>Мета: підтримання малих ферм, здатних вести товарне виробництво</p> <p>Фінальні цілі:</p> <p>збільшення економічного розміру господарства; зростання обсягів товарної продукції</p> <p>Максимальний розмір підтримки: 1500 євро на рік</p>

Джерело: Складено автором на основі власних досліджень та літературних джерел.

Ідентифікація особистих селянських господарств як виробників товарної продукції. Запровадження державної підтримки господарств населення прямо чи опосередковано пов'язане з їх реєстрацією як одержувачів бюджетних коштів. Розширення ж і урізноманітнення практики стимулювання розвитку селянських господарств, особливо тих, які виробляють товарну продукцію, актуалізуватиме необхідність їх чіткішого об-

ліку. По суті йдеться про реєстрацію таких господарств як економічних суб'єктів. Наприклад, нині право на часткове відшкодування витрат на закупівлю установки індивідуального доїння мають фізичні особи, які утримують у своєму господарстві не менше трьох ідентифікованих та зареєстрованих корів. Ці, здавалося б, прості умови спонукають селян до виконання певних дій і правил. Насамперед – до збільшення поголів'я

корів та виробництва товарної продукції (для самозабезпечення сім'ї молочною продукцією достатньо утримувати одну-дві корови). Далі – до дотримання санітарних вимог: оскільки корови мають бути ідентифіковані й зареєстровані, то вони, а також їхня продукція, підлягають певному ветеринарному контролю тощо.

У Волинській області розширили практику заохочення селян до товарного виробництва. Тут господарствам, які утримують трьох і більше корів, надали можливість набувати статусу сімейних (родинних) ферм, що відкриває доступ до ширшого, ніж для інших господарств, кола засобів підтримки, передбачених діючими в області програмами. Поряд із цим сімейні (родинні) ферми повинні дотримувати низки вимог: тварини мають проходити ветеринарні дослідження; господарство має вести селекційно-племінну роботу з поліпшення продуктивності ВРХ, забезпечувати використання земельної ділянки за цільовим призначенням, підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі; власники ферм повинні надавати сільським, селищним, міським радам за місцем свого розташування необхідні дані щодо ведення автоматизованої системи обліку поголів'я тощо.

Положення про статус і функціонування сімейних (родинних) ферм Волині затверджено рішенням обласної ради. Облік ферм здійснюють сільські, селищні, міські ради за місцем знаходження господарства, якому надано цей статус; облік у районі ведуть районні управління агропромислового розвитку (АПР) за даними сільських рад, облік в області – головне управління АПР облдержадміністрації. Реєстрація діяльності сімейних (родинних) ферм здійснюється без створення юридичної особи з видачею посвідчення; посвідчення видають управління АПР районних державних адміністрацій згідно із заявками сільських рад. Головне управління АПР обласної державної адміністрації веде зведений реєстр сімейних (родинних) ферм. Цей досвід може бути використаний для ідентифікації товарних селянських господарств і запровадження системи їх реєстрації у всеукраїнському масштабі.

Формування прошарку сімейних ферм у Волинській області проводиться цілеспрямовано й системно. Визначальну роль тут відіграє запровадження комплексу заходів з підтримки особистих селянських господарств загалом і сімейних (родинних) ферм зокрема. Поряд із цим селян переконують у заінтересованості суспільства в розвитку сімейних господарств. Як свідчать працівники сільрад, спочатку селяни неохоче зголошувалися до реєстрації сімейних (родинних) ферм, але ретельне дотримання умов їхньої підтримки, доброзичливе ставлення представників управлінських структур допомогли подолати психологічні бар'єри. Якщо станом на 01.09.2011 року в області нараховувалося 860 особистих селянських господарств, які мали три і більше корів, а в них утримувалося 3036 корів, то на 01.09.2012 року ці показники практично потроїлися.

Персоніфікація зайнятості та соціальне забезпечення членів особистих селянських господарств. Нетривалий поки що досвід функціонування сімейних (родинних) ферм у Волинській області висвітлює можливі принципи формування механізму реєстрації та обліку зайнятості в особистих селянських господарствах. По-перше, така реєстрація має бути добровільною (статусу сімейних ферм на Волині ОСГ набувають добровільно, хоча й завдяки стимулюючому впливу засобів державної підтримки). По-друге, доходи господарств, члени яких претендують на реєстрацію їхньої зайнятості, повинні бути не меншими за відповідний рівень (статус сімейної ферми може набути господарство, в якому утримується не менше трьох корів, а це забезпечує певний рівень доходу). По-третє, облік господарств, де реєструються зайняті особи, необхідно вести окремо від інших ОСГ. Отже, виокремлення прошарку селянських господарств товарного спрямування з формалізованою зайнятістю їхніх членів має відбуватися шляхом самоідентифікації згаданих господарств. Для цього недостатньо системи державної підтримки їхньої діяльності: повинна діяти ще й заохочувальна (пільгова) система соціального страхування зайнятих у них осіб.

Зарубіжна практика соціального забезпечення в сільському господарстві зазвичай будується на принципах страхування фермерів як самозайнятих осіб. Самозайняті ж самі сплачують за себе страхові внески. Проте низка країн (Австрія, Фінляндія, Франція, Польща, Греція тощо) виділяють фермерів і членів їхніх родин в окрему категорію, до якої застосовуються спеціальні схеми сплати внесків. У низці країн системи соціального страхування в сільському господарстві відокремлені від відповідних загальнонаціональних систем, фермери сплачують страхові внески за зниженими ставками, а в деяких країнах держава надає малозабезпеченим фермерам субсидії для сплати внесків.

В Україні особи, зайняті в ОСГ, можуть брати участь у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні на добровільних засадах, але умови цієї участі далекі від можливостей селян і практично роблять її неможливою. Вони зобов'язують застрахованого щомісячно «самостійно й добровільно» сплачувати внески, розмір яких визначається на основі мінімальної заробітної плати і ставки страхового внеску, встановленої законодавством. При мінімальній зарплаті 1147 грн і ставці понад 33% щомісячні внески одного застрахованого до Пенсійного фонду України становили б приблизно 380 грн, що неприйнятно для абсолютної більшості селян. Очевидно, що для залучення членів товарних селянських господарств до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування слід надавати певні пільги. При цьому варто використати як підходи, що практикуються у зарубіжних країнах, так і вітчизняний досвід.

Із зарубіжної практики особливий інтерес становить спеціальна, відмінна від загальнонаціональної, система соціального страхування (забезпечення) власників і членів селянських господарств Польщі. Центральною інституцією цієї системи є Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, скорочено KRUS (Каса сільськогосподарського соціального забезпечення), що функціонує

під егідою Міністерства сільського господарства і розвитку села. Інтереси застрахованих осіб і одержувачів виплат у діяльності Каси представляє Рада соціального забезпечення селян чисельністю 25 осіб, яка призначається за пропозиціями сільськогосподарських громадсько-професійних організацій і професійних спілок селян-власників (рис.).

Каса сільськогосподарського соціального забезпечення (KRUS) проводить страхування, здійснює виплату пенсій та допомог із тимчасової непрацездатності, обслуговуючи 1,3–1,5 млн осіб. Кошти її формуються за рахунок внесків застрахованих осіб, цільових перерахувань з інших джерел, а також за рахунок дотацій з державного бюджету. Дотація нині є головним джерелом фінансування видатків Каси: у 2012 році внески застрахованих осіб до Каси становили 1,6 млрд, а дотація з державного бюджету – 15,9 млрд злотих [10].

Внески до KRUS платять усі власники селянських господарств із площею понад 1 умовний гектар за всіх застрахованих членів господарства. Місячний внесок на пенсійне забезпечення одного застрахованого становить 10% від мінімальної пенсії. При цьому внески істотно диференційовані: на їхній розмір найбільше впливає величина селянського господарства, а також те, веде чи не веде селянин позааграрну господарську діяльність. Так, власник господарства площею до 50 га, що не веде позааграрної діяльності, платить за себе і за кожного застрахованого лише основний внесок у сумі 83 злотих (приблизно 207 грн) на місяць. Якщо ж площа господарства перевищує 50 га, його власник крім основного сплачує ще й додатковий внесок (лише за себе): за площі 50,1–100 га – 100 злотих; 100,1–150 га – 199; 150,1–300 га – 299; понад 300 га – 399 злотих [11]. Власники та члени селянського господарства, що ведуть позааграрну діяльність, сплачують удвічі більший основний внесок. Середній розмір пенсії, виплачуваної KRUS, становить 838–850 злотих (приблизно 2,1 тис. грн).

Соціальне забезпечення (страхування) селян у Польщі

Джерело: Складено автором за даними польських джерел.

В Україні також є довід субсидування соціального страхування осіб, зайнятих у сільському господарстві. За рахунок бюджетних коштів у 2005–2009 роках здійснювалася компенсація Пенсійному фонду втрат від застосування платниками фіксованого сільськогосподарського податку спеціальної ставки зі сплати збору на обов'язкове пенсійне страхування, тобто відповідна підтримка надавалася господарствам, які використовують найману працю. Цілком логічно, щоб товарним селянським господарствам надавалися ті чи інші преференції щодо залучення зайнятих у них осіб до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування. Для опрацювання всіх аспектів розв'язання цього завдання доцільно створити робочу групу з працівників міністерств аграрної політики та продовольства, соціальної політики, фінансів, інших заінтересованих міністерств і відомств, науковців та представників селян.

Проблема соціального забезпечення членів товарних селянських господарств на пільгових умовах як специфічної групи самозайнятого населення може розв'язуватися й самостійно в межах державної підтримки аграрного сектору, а також у контексті реформи пенсійної системи, яка залишається незавершеною. Варто зауважити, що її розв'язанню не заважає нинішнє складне

фінансове становище Пенсійного фонду України, на погашення дефіциту якого з державного бюджету щорічно виділяється дотація у сумі приблизно 20 млрд грн із метою забезпечення виплат уже призначених пенсій. Кошти, необхідні для запровадження пільг щодо сплати внесків членами ОСГ, можуть бути спрямовані до Пенсійного фонду в межах загального обсягу цієї дотації. Просто незначна (10–15%) її частина набуватиме іншого цільового призначення: вона потраплятиме до Фонду не як покриття його дефіциту, а як компенсація втрат від надання пільг застрахованим особам, зайнятим у господарствах населення. Тобто йдеться лише про своєрідне «перейменування» частини бюджетних коштів, котрі все одно спрямовуються до Пенсійного фонду України. Водночас цей захід матиме суттєві позитивні результати: він сприятиме зростанню чисельності зареєстрованих виробників товарної сільськогосподарської продукції і, відповідно, платників збору до Пенсійного та, можливо, інших фондів соціального страхування.

Висновки. Інтеграція особистих селянських господарств, насамперед тих, що виробляють товарну сільськогосподарську продукцію, у ринкові механізми функціонування аграрного сектору є необхідною умовою завершення становлення його в Україні як ці-

лісної системи. Це вимагає прийняття стратегічних рішень і здійснення низки практичних заходів, спрямованих на поліпшення інституціонального й соціального середовища діяльності селянських господарств.

Велике значення має остаточне подолання ставлення до особистих селянських господарств як до підсобної (вторинної, тимчасової) форми господарювання в сільському господарстві, яке укорінилося в українському суспільстві на попередніх етапах його розвитку. Важливу роль у цьому відіграло б визнання сімейного типу господарювання (у різних організаційно-правових формах) невід'ємною складовою перспективної моделі вітчизняного аграрного сектору і нормативно-правове закріплення цього положення, що стало б основою для подальших рішень і дій.

Інтеграція селянських господарств в організаційно-економічний механізм функціонування аграрного сектору пов'язана з розширенням їх доступу до засобів державної підтримки. На сучасному етапі доцільно ставити завдання щодо якомога повнішої орієнтації усіх напрямів бюджетного субсидування сектору на створення умов для ефективного розвитку малотоварних господарств, формування й реалізацію відповідної державної програми. Це має супроводжува-

тися створенням системи реєстрації товарних селянських господарств і формалізації зайнятості їхніх членів; головним принципом формування такої системи повинна бути самоідентифікація селянських господарств як виробників товарної сільськогосподарської продукції.

Важливим стимулом для виокремлення прошарку товарних селянських господарств та їх інтеграції в систему ринкового функціонування є залучення зайнятих у них осіб до загальнообов'язкового державного соціального страхування. Вітчизняний і зарубіжний досвід показують, що для цього слід застосовувати заохочувальний підхід: встановити знижені ставки страхових внесків, диференційовані залежно від розміру господарств та характеру діяльності зайнятих у них осіб; передбачити поступовий перехід до повної сплати таких внесків; запровадити дотації малозабезпеченим селянам на сплату внесків тощо. Для розв'язання цього завдання необхідно невідкладно створити робочу групу з представників органів виконавчої влади, науковців і селян. Бюджетне субсидування соціального забезпечення осіб, зайнятих у селянських господарствах, може стати одним із напрямів державної підтримки аграрного сектору.

Список використаних джерел

1. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О.Лупенка, В.Я.Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
2. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві: доп. на Дванадцятих зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 25–26 лют. 2010 року / В.Я.Месель-Веселяк. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2010. – 58 с.
3. Свиноус І.В. Економічні аспекти функціонування особистих селянських господарств: моногр. / І.В. Свиноус. – К.: ТОВ «АгроМедіаГруп», 2010. – 414 с.
4. Збарський В.К. Розвиток дрібнотоварного сектору сільських поселень України: моногр. / В.К. Збарський. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 654 с.
5. Макаренко Ю.П. Аграрні малі господарства: умови та шляхи розвитку [моногр.] / Ю.П. Макаренко. – Дніпропетровськ: Січ, 2012. – 680 с.
6. Кропивко М.М. Основні шляхи стимулювання розвитку господарств населення та їх інвестиційного забезпечення / М.М.Кропивко // Економіка АПК. – 2012. – №6. – С.23–29.
7. Кісіль М.І. Теоретичні та прикладні аспекти формування інвестиційних ресурсів особистих селянських господарств / М.І.Кісіль, С.О.Михайловина // Економіка АПК. – 2012. – №12. – С. 49–55.
8. Малік М.Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / М.Й.Малік, В.М. Зяць // Економіка АПК. – 2013. – №5. – С.87–95.
9. Присяжнюк М.В. Реалізація потенціалу українського АПК можлива за умови продуманої агрополітики // Сайт «Аграрний сектор України (agroua.net)». – Режим доступу: www.agroua.net/news/news-42851.
10. Nie będzie reformy KRUS. – Режим доступу: <http://www.rp.pl/artykul/1007293.html>.
11. Wysokość składek na ubezpieczenie społeczne rolników w II kwartale 2013 r. – Режим доступу: <http://www.krus.gov.pl/krus/krus-w-liczbach/wymiar-kwartalnych-skladek-na-ubezpieczenie-spoleczne-rolnikow/>.

Стаття надійшла до редакції 19.06.2013 р.

*

*І.В. КАМІНСЬКИЙ, кандидат економічних наук
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Ефективність використання зернобобових культур у польових сівозмінах як попередника

Постановка проблеми. В сучасних соціально-економічних умовах господарювання одним із важливих завдань аграрного сектору економіки України є нарощення і стабілізація виробництва зернових та зернобобових культур, що мають свої технологічні особливості. В Україні існує необхідний для цього потенціал, оскільки у 90-ті роки минулого століття вона займала провідні позиції в світі щодо вирощування зернобобових культур. Цей напрям виробництва й досі вважається перспективним з багатьох загальновідомих причин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку ринку зерна, особливості його функціонування, чинники підвищення ефективності відображено у працях В.І. Бойка [1], В.Я. Месель-Веселяка, Л.В. Козак [3], І.Г. Кириленка, В.В. Дем'янчук, В.С. Жигадла, О.С. Сікачини [2], С.М. Кваші, М.М. Ільчука, І.А. Коновала [4], О.М. Шпичака, Ю.П. Воскобійника, О.В. Боднар [5] та ін.

Однак питання розвитку ринку зернобобових культур потребують подальших наукових досліджень щодо його удосконалення з позиції адаптації до відповідного економічного й інституціонального середовища.

Мета статті – обґрунтування економічного ефекту від запровадження менш енергозатратних сівозмін за максимальної участі в них зернобобових культур, що заощадить матеріальні витрати при виробництві рослинницької продукції.

Виклад основних результатів дослідження. Використання потенціалу цього виду продукції могло б стати альтернативою у розв'язанні проблеми забезпечення населення економічно дешевим та екологічно безпечним білком, високоякісним кормом для галузі тваринництва, проблеми органіч-

них добрив, істотного підвищення родючості ґрунтів, формування обґрунтованих систем сівозмін тощо [10–12].

Для результативної організації виробництва зернобобових культур в Україні необхідно створити дієвий механізм регулювання даного ринку [9]. Так, плануючи показники збільшення виробництва зернобобових культур в Україні, встановлено фактори, які впливають на їхній рівень. Виробництво необхідних обсягів зернобобових культур, досягнення відповідної якості продукції, забезпечення її конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішньому ринках зумовлює необхідність впровадження відповідних технологій, наукових напрацювань і дотримання загальновідомих правил агротехніки. Завдяки формуванню умов для виробництва щонайменше 3,5 млн т зернових бобових культур Україна може повністю забезпечити внутрішній ринок та сприяти експорту значних обсягів рослинного білка для країн із значно меншими можливостями виробництва.

З урахуванням цих факторів були обчислені показники на плановий період. При цьому було розроблено кілька науково обґрунтованих варіантів розрахунку економічного ефекту.

Прикладом розв'язання такого складного завдання є розрахунок економічного ефекту за умови максимального введення зернобобових культур у польові сівозміни як попередника. Згідно з проведеними нами розрахунками виявлено розмір заощадження матеріальних витрат виробників рослинницької продукції. У розрахунок прийнято обсяги біологічного азоту (270 кг/га), у перерахунок на аміачну селітру, що заощаджує близько 1000 грн/га. Таку кількість азоту формують квасоля, сочевиця й чина, що є найменш ефективними серед інших зернобобових (табл. 1).

1. Заощадження азотних добрив за рахунок біологічного азоту фіксованого зернобобовими культурами

Культура	Потреба в аміачній селітрі, кг/га	Біологічний азот еквівалентно аміачній селітрі, кг/га	Потреба у внесенні азотних мінеральних добрив		
			кг	*грн	Заощадження, %
Пшениця озима	400	270	130	455	68
Пшениця яра	300	270	30	105	90
Жито озиме	200	270	-	-	
Ячмінь ярий	150	270	-	-	
Кукурудза	400	270	130	455	68
Соняшник	250	270	-	-	
Ріпак озимий	350	270	80	280	78

Джерело: Власні дослідження.

* Вартість аміачної селітри – 3500,00 грн/т, на 01.06.2013 р.

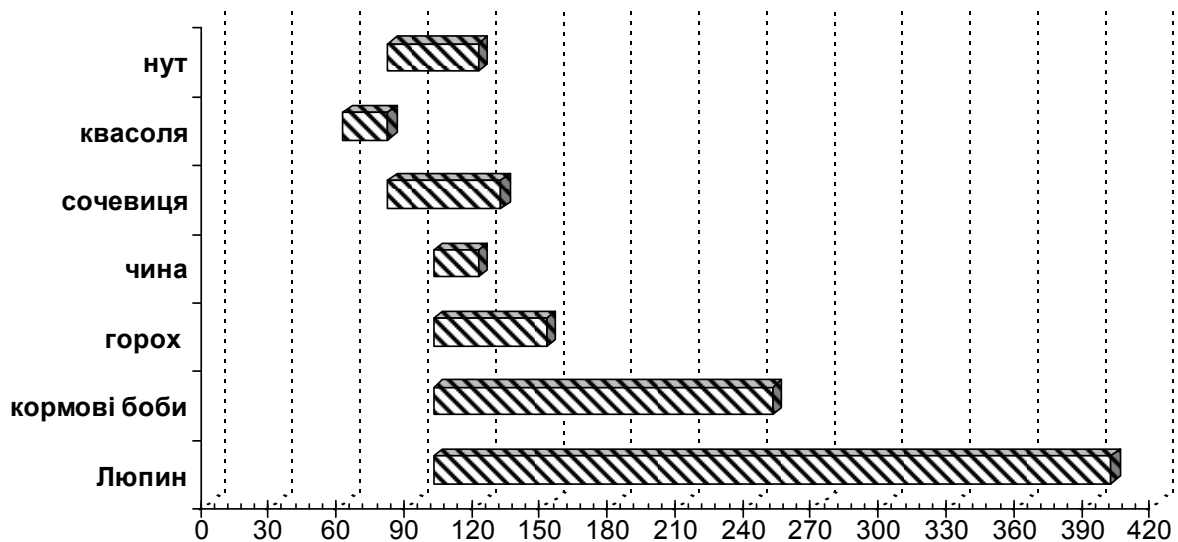
Організація виробництва зернових бобових виходить із завдань, що поставлені перед сільськогосподарським виробництвом України на сучасному етапі розвитку. Основними з них є: високі темпи розвитку, вдосконалення ведення галузей сільського господарства для забезпечення максимального обсягу виробництва певних видів продукції за мінімальних затрат праці та коштів і максимальній прибутковості сільськогосподарських підприємств. У розв'язанні цих завдань велике значення мають раціональна організація етапів виробництва й науково обґрунтоване планування економічного ефекту при досягненні певних обсягів виробництва даної продукції.

З цією метою здійснено розрахунки ефективності сільськогосподарського виробництва за наявності раціонального розміщення зернобобових культур у сучасних сівозмінах. Ці дії мають бути спрямовані на використання природного потенціалу на основі раціональної системи ведення господарства, спеціалізації та інтеграції виробництва з урахуванням економічної вигоди, заощадження виробничих фондів і трудових ресурсів. У кожному господарстві необхідно вести боротьбу за економію й бережливість, раціональне використання робочої сили, матеріальних і фінансових ресурсів, зниження собівартості продукції, підвищення продуктивності праці та рентабельності виробництва. Поряд із цим необхідно враховувати стан агроєкосистем і максимальне збереження природної родючості ґрунтів.

Агротехнічне значення зернобобових культур у сучасній системі землеробства відіграє значну економічну роль. Найпошире-

нішими з них в Україні є: горох, квасоля, кормові боби, люпин, сочевиця й інші. Наявність цих культур у сівозміні істотно підвищує родючість ґрунтів, збагачує його органічною речовиною і біологічним азотом. При введенні у сівозміну достатньої кількості зернобобових культур можливо мінімізувати застосування мінеральних добрив. Застосування ґрунтозахисної системи землеробства сприяє полегшенню переходу фіксованих форм фосфору та калію у доступні для рослини форми. Винесений урожай сільськогосподарських культур азот компенсується введенням у структуру посівів до 20 % зернобобових. Більшість із них забезпечують не тільки власну потребу в азоті, а й ґрунт, залишаючи після себе в ньому від 42 (арахіс) до 157 (люпин) кг азоту на 1 га, а в сприятливій для азотфіксації роки значно більше. Наприклад, горох здатний залишати в ґрунті азоту в кількості, яка еквівалентна 2,3-4,8 ц аміачної селітри (рис.) [6].

Внесення мінеральних добрив під зернобобові культури іноді спричиняє негативну дію, адже рослини переходять на його споживання і, як наслідок, сповільнюється процес утворення азотфіксуючих бульбочок. Азот мінеральних добрив є інгібітором азотфіксації, тому рекомендації щодо норм внесення мінеральних добрив при вирощуванні зернобобових культур є досить суперечливими. Навіть стартові дози азоту можуть негативно впливати на формування бульбочок. Необхідно повністю використовувати важливу природну властивість бобових до симбіозу, що дасть змогу розв'язати економічні й екологічні проблеми [7].

Фіксація азоту в ґрунті зернобобовими культурами, кг/га

Джерело: Власні дослідження.

Відповідно до результатів наукових досліджень рослинників та агрохіміків відомо, що достатнє удобрення фосфором і калієм рослин попередників зернобобових культур дає змогу одержувати достатній урожай.

Поліпшуючи родючість ґрунтів, зернові бобові культури тим самим є добрими попередниками для інших культур у сівозміні, головним чином зернових колосових, технічних, кормових. Позитивний вплив зернобобових у сівозміні проявляється не лише на культурі, яка висівається першою за ними, а й на наступних культурах.

Розглянемо економічне значення зернобобових культур, на прикладі гороху, при виробництві рослинницької продукції, застосовуючи його як енегрозаощаджуючий елемент та відмінний попередник. На думку В.В. Лихочвора, В.Ф. Петриченка, П.В. Ілащука, О.В. Корнійчука й інших, горох можна вирощувати без застосування азотних добрив, на частку яких в інтенсивних технологіях припадає до 30% енергозатрат. Коефіцієнт використання азоту з мінеральних добрив становить лише 50-80 %, а біологічний – повністю утилізується живими організмами. З урожаєм зерна гороху 30 ц/га з ґрунту виноситься 150 кг азоту. Оскільки азотні добрива не вносяться, то заощаджується понад 4 ц аміачної селітри. Після збирання врожаю

зерна бобових 25-40 % азоту залишається в ґрунті з органічними рештками [8.]

Нами запропоновано приклад розрахунку ефективності зернобобових культур як основних складових польових сівозмін, з огляду на їхню незамінну властивість накопичення природного азоту.

Для розрахунку економічної ефективності включення зернобобових культур у сівозміну були прийняті такі показники:

в аміачній селітрі міститься 34,5% діючої речовини азоту;

коефіцієнт використання азоту мінеральних добрив становить 65%;

використання діючої речовини азоту мінеральних добрив становить 22 кг/га;

використання азоту, фіксованого рослинами, відбувається на 100%.

Розрахунок ефективності основних зернобобових культур проводиться за формулою:

$$P = C \div \left(\frac{K \times N}{100} \right),$$

де P – обсяг заощадженого азоту, еквівалентного аміачній селітрі;

C – кількість залишків азоту в ґрунті, кг/га;

K – коефіцієнт діючої речовини азотних добрив;

N – коефіцієнт використання азоту мінеральних добрив.

За результатами проведених розрахунків встановлено, що запровадження менш енергозатратних сівозмін за максимальної участі в них зернобобових культур забезпечить заощадження матеріальних ресурсів при виробництві рослинницької продукції. В перерахунку на кількісні показники аміачної селітри заощадження може коливатися від 270 до 818 кг/га азотних добрив у фізичній масі з урахуванням коефіцієнта використання азоту з мінеральних добрив. Найменший обсяг азоту залишається після квасолі, сочевиці й чини на рівні, еквівалентному 270 кг/га аміач-

ної селітри. Горох і кормові боби заощаджують близько 340 кг/га, нут – близько 500 кг/га селітри, а найбільше азоту спроможний накопичувати люпин, що в перерахунку на селітру становить понад 800 кг/га (табл. 2).

Згідно з проведеними розрахунками встановлено, що мінімальна кількість заощадженого азоту при вирощуванні зернобобових культур у перерахунку на аміачну селітру у фізичній масі з урахуванням коефіцієнта використання азоту з добрив становить 270 кг/га.

2. Обсяги заощаджених азотних добрив при вирощуванні зернобобових культур

Культура	Кількість фіксованого азоту, кг/га	Потреба рослин в мінеральних добривах, кг/га	Залишки азоту в ґрунті, кг/га	Еквівалентно аміачній селітрі, кг/га	У вартісному виразі, грн
Горох	100-200	105-165	60-90	340	1190,0
Кормові боби	100-250	120-140	60-90	340	1190,0
Люпин	100-400	100-120	180	818	2863,0
Квасоля	60-80	75-90	60	270	945,0
Сочевиця	80-130	20-50	60	270	945,0
Чина	100-120	20-50	60	270	945,0
Нут	80-120	106	100-120	500	1750,0
Середнє	-	-	-	400	1400

Джерело: Власні дослідження.

Висновки. Агротехнічне значення зернобобових культур у сучасній системі землеробства відіграє значну економічну роль. Наявність відповідних обсягів цих культур у сівозміні істотно підвищує родючість ґрунтів, збагачує його органічною речовиною та біологічним азотом. При введенні у сівозміну достатньої кількості зернобобових культур можливо мінімізувати застосування мінеральних добрив, тим самим заощаджуючи матеріальні ресурси.

Запровадження менш енергозатратних сівозмін за максимальної участі в них зерно-

бобових культур приводить до заощадження матеріальних витрат при виробництві рослинницької продукції. Внаслідок цього можливе значне поліпшення сільськогосподарського виробництва в цілому.

У перерахунку на кількісні показники аміачної селітри заощадження може коливатися від 270 до 818 кг/га азотних добрив. Потенційне заощадження матеріальних ресурсів становить близько мільярда гривень на рік, при умові вартості аміачної селітри, що на 1 червня 2013 року становить 3500 грн.

Список використаних джерел

1. Бойко В.І. Показники розвитку зернової галузі / В.І. Бойко, Г. М. Горошко // Ринкові трансформації і пріоритети розвитку виробництва аграрної продукції. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 48–65.
2. Кириленко І.Г. Тенденції на світових регіональних ринках зерна та перспективи України / І.Г. Кириленко, В.В. Дем'янчук, Б.В. Андрущенко, В.С. Жигadlo, О.С. Сікачина // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 33-43.
3. Козак Л.В. Цінове позиціонування сільськогосподарських підприємств на внутрішньому та світових ринках зернової продукції / Л.В. Козак // Економіка АПК. – 2013. – №4. – С. 48-56.
4. Кваша С.М. Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні / С.М. Кваша, М.М. Ільчук, І.А. Коновал // Економіка АПК. – 2013. – №3. – С. 16-25.
5. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2012/13 маркетинговий рік / [О.М. Шпичак, Ю.П. Воскобійник, О.В. Боднар та ін.]; за ред. О.М. Шпичака, Ю.П. Воскобійника. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012, Вип.26. – 336 с.
6. Камінський І.В. Значення зернобобових культур в біологізації сільськогосподарського виробництва / І.В. Камінський // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту – 2011. – № 1.

7. Лихочвор В. В. Мінеральні добрива та їх застосування / В. В. Лихочвор. – Львів : НВФ «Українські технології», 2008. – 312 с.

8. Рослинництво. Технології вирощування сільськогосподарських культур / [В. В. Лихочвор, В. Ф. Петриченко, П. В. Іващук, О. В. Корнійчук]; за ред. В. В. Лихочвора, В. Ф. Петриченка. – 3-тє вид., випр., доп. – Львів : НВФ «Українські технології», 2010. – 1088 с.

9. *Albert Boaitay*. Grain market deregulation: a case study of the Canadian and Australian wheat boards / Albert Boaitay // Public Affairs. article first published online – 3, JUN 2013.

10. *Torben Tiedemann*. Production Risk and Technical Efficiency in Organic and Conventional Agriculture – The Case of Arable Farms in Germany / Torben Tiedemann, Uwe Latacz-Lohmann // Journal of Agricultural Economics. Volume 64, Issue 1, pages 73–96, February 2013.

11. *Maggioni L.* Lentil in the world/L. Maggioni, M. Ambrose, M. Schachl, G. Duc and ect. // Report of a Working Group on Grain Legumes. – Third Meeting 5-7 July. – Krakow (Poland), 2002. – P. 336-341.

12. *Alternative agriculture* / Committee on the role alternative farming methods in modern production agriculture. – Washington D.C., Published by National Academies Press, Halethorpe, MD, U.S.A., 1989. – 448 p.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2013 р.

*

УДК 634.5:338.439.02

*Г.М. САТІНА, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Інститут садівництва НААН*

Наукове обґрунтування програми розвитку в Україні горіхоплідного виробництва

Постановка проблеми. Підґрунтям формування програмно-цільового підходу розвитку в Україні горіхоплідного виробництва є потреба розв'язання низки науково-практичних проблем і завдань, а саме: продовольчого забезпечення потреби населення в горіхах, ефективного використання агро-екологічного потенціалу країни, розвитку конкурентного напрямку виробництва в контексті світового розподілу продуктивних сил, становлення сталого та високодохідного сегмента на ринку праці, екологізації землекористування на територіях зі схилним рельєфом і ґрунтами, що зазнають ерозії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування попиту й пропозиції, підвищення внутрішнього рівня споживання горіхів, розвитку зовнішньої торгівлі плодами, удосконалення зонального розміщення садів, впровадження інноваційних технологій виробництва та обґрунтуванню нормативного рівня інвестицій у створення насаджень присвятили свої роботи А. Ядров [2], О. Шестопаль [14], Г. Саті-

на [11–13], Ф. Олещенко [13], А. Шумейко [9], О. Полухович [7], Г. Панасенко [5], А. Порембський [8], І. Сало [10], С. Кліщенко [3]. Більшість із досліджень виконані розрізнено й у віддалений проміжок часу, через що актуальним є обґрунтування комплексної програми розвитку горіхівництва в країні.

Мета статті – висвітлення основних завдань і положень державної програми, присвяченої різнобічним аспектам формування галузі горіхоплідних в Україні, а саме: стан, тенденції, проблеми та перспективи вирощування горіхів, технологічні основи й організаційно-економічні заходи розвитку галузі, потреби в інвестиціях та джерела їх покриття, фінансовий механізм і наукове забезпечення, очікувані результати й ефективність заходів.

Виклад основних результатів дослідження. Україна вирізняється сприятливими природними умовами для поширення горіха волоського, фундука та мигдалю. Разом із тим, внутрішня пропозиція горіхів не задовольняє потреб країни – у 2008-2011 роках на одну особу одержано 1,7-2,5 кг плодів на

© Г.М. Сатіна, 2013

7. Лихочвор В. В. Мінеральні добрива та їх застосування / В. В. Лихочвор. – Львів : НВФ «Українські технології», 2008. – 312 с.

8. Рослинництво. Технології вирощування сільськогосподарських культур / [В. В. Лихочвор, В. Ф. Петриченко, П. В. Іващук, О. В. Корнійчук]; за ред. В. В. Лихочвора, В. Ф. Петриченка. – 3-тє вид., випр., доп. – Львів : НВФ «Українські технології», 2010. – 1088 с.

9. *Albert Boaitay*. Grain market deregulation: a case study of the Canadian and Australian wheat boards / Albert Boaitay // Public Affairs. article first published online – 3, JUN 2013.

10. *Torben Tiedemann*. Production Risk and Technical Efficiency in Organic and Conventional Agriculture – The Case of Arable Farms in Germany / Torben Tiedemann, Uwe Latacz-Lohmann // Journal of Agricultural Economics. Volume 64, Issue 1, pages 73–96, February 2013.

11. *Maggioni L.* Lentil in the world/L. Maggioni, M. Ambrose, M. Schachl, G. Duc and ect. // Report of a Working Group on Grain Legumes. – Third Meeting 5-7 July. – Krakow (Poland), 2002. – P. 336-341.

12. *Alternative agriculture* / Committee on the role alternative farming methods in modern production agriculture. – Washington D.C., Published by National Academies Press, Halethorpe, MD, U.S.A., 1989. – 448 p.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2013 р.

*

УДК 634.5:338.439.02

*Г.М. САТІНА, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Інститут садівництва НААН*

Наукове обґрунтування програми розвитку в Україні горіхоплідного виробництва

Постановка проблеми. Підґрунтям формування програмно-цільового підходу розвитку в Україні горіхоплідного виробництва є потреба розв'язання низки науково-практичних проблем і завдань, а саме: продовольчого забезпечення потреби населення в горіхах, ефективного використання агро-екологічного потенціалу країни, розвитку конкурентного напрямку виробництва в контексті світового розподілу продуктивних сил, становлення сталого та високодохідного сегмента на ринку праці, екологізації землекористування на територіях зі схилним рельєфом і ґрунтами, що зазнають ерозії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування попиту й пропозиції, підвищення внутрішнього рівня споживання горіхів, розвитку зовнішньої торгівлі плодами, удосконалення зонального розміщення садів, впровадження інноваційних технологій виробництва та обґрунтуванню нормативного рівня інвестицій у створення насаджень присвятили свої роботи А. Ядров [2], О. Шестопаль [14], Г. Саті-

на [11–13], Ф. Олещенко [13], А. Шумейко [9], О. Полухович [7], Г. Панасенко [5], А. Порембський [8], І. Сало [10], С. Кліщенко [3]. Більшість із досліджень виконані розрізнено й у віддалений проміжок часу, через що актуальним є обґрунтування комплексної програми розвитку горіхівництва в країні.

Мета статті – висвітлення основних завдань і положень державної програми, присвяченої різнобічним аспектам формування галузі горіхоплідних в Україні, а саме: стан, тенденції, проблеми та перспективи вирощування горіхів, технологічні основи й організаційно-економічні заходи розвитку галузі, потреби в інвестиціях та джерела їх покриття, фінансовий механізм і наукове забезпечення, очікувані результати й ефективність заходів.

Виклад основних результатів дослідження. Україна вирізняється сприятливими природними умовами для поширення горіха волоського, фундука та мигдалю. Разом із тим, внутрішня пропозиція горіхів не задовольняє потреб країни – у 2008-2011 роках на одну особу одержано 1,7-2,5 кг плодів на

© Г.М. Сатіна, 2013

рік, а споживання з урахуванням зовнішньої торгівлі становило лише 0,35-0,95 кг (16% від оптимального рівня). Плодоносні насадження майже повністю зосереджені в господарствах населення – 95,1% площ (13,5 тис. га). Це зумовлює стихійність внутрішньої пропозиції, формування нестандартних партій товару, складність заготівлі плодів, стримує розвиток переробної галузі та звужує асортимент вітчизняної продукції. Значний попит країн західної Європи й Азії призвів до швидкого розвитку заготівлі горіхів по всій країні. За умов високого безробіття на селі та низьких доходів населення господарства максимально вилучають плоди на продаж. Упродовж 2006-2010 років продовольчий фонд країни скоротився з 610,9 до 165,2 тис. ц, а споживання горіхів власного виробництва у 2010 році становило лише 0,02 кг на особу, решта (0,34 кг) – за рахунок імпорту. У 2011 році ця тенденція була дещо призупинена завдяки сприятливим погодним умовам – внутрішній рівень споживання зріс до 0,5 кг плодів, з яких 25% – власного виробництва.

Досвід багатьох країн показує, що суттєво підвищити обсяги валових зборів і поліпшити якість продукції можна поширенням промислової культури [15, 17]. Визначальними чинниками при цьому є: програмно-цільовий підхід до розвитку галузі, запровадження сортових типів насаджень, розміщення їх у найсприятливіших зонах, поглиблення концентрації та спеціалізації виробництва, створення агропромислових об'єднань із переробки плодів, розвиток ринкової інфраструктури, визначення джерел інвестиційного забезпечення.

Мета державної програми має відображати її соціально-економічну спрямованість і полягає у формуванні умов насичення внутрішнього ринку та розвитку експорту горіхоплідної продукції. Відповідно основними її завданнями мають бути: визначення пріоритетних напрямів розвитку галузі й організаційно-економічних і технологічних засад виконання програми [4].

Перспективи розвитку галузі насамперед пов'язані з підвищенням рівня споживання горіхів та формуванням високоспеціалізованого напрямку аграрного виробництва в умо-

вах дефіциту горіхів у світі. Відтак орієнтиром розширення вітчизняного виробництва у наступні 12 років є наближення до оптимального рівня харчування – 3,6 кг не лущених плодів на особу в рік, що зумовлює річний продовольчий фонд у 154,9 тис. т. Щодо можливостей розвитку експорту, то згідно з підрахунками фахівців ООН загальні потреби у горіхах десертного й столового призначення у світі становлять 200 млн т, а обсяги їх вирощування – 13,6 млн т (середнє за 2009-2010 рр.) [16]. При цьому в країнах Європи та Середньої Азії частка незадоволеного попиту на горіхи оцінюється у 100 тис. т плодів щороку (оцінка INRA, Франція).

Забезпечення перспективних обсягів виробництва (у 2015 р. – 81, у 2025 р. – 93 тис. т) передбачає розширення насаджень. Зокрема, площі продуктивних садів слід збільшити з урахуванням їх ротації до 23,7 тис. га, у тому числі в господарствах населення – до 14,5, у промисловому секторі – 9,2 тис. га. Для створення інтенсивних товарних насаджень площею 21,5 тис. га потреба в сортових саджанцях дорівнює 4,0 млн шт. Попит господарств населення на вегетативно розмножений садивний матеріал може сягнути 0,9 млн рослин.

Досягнення означених параметрів розвитку галузі зумовлює низку завдань і заходів організаційно-економічного та технологічного характеру.

Удосконалення сортименту горіхоплідних культур. Визначальним чинником розвитку галузі є якісний сортимент. Адже саме сорт своїми властивостями й цінними ознаками зумовлює особливості технологічних процесів вирощування та переробки плодів, обсяги виробничих витрат, споживчі переваги і зрештою конкурентоспроможність виробництва.

У Державному реєстрі сортів рослин станом на 15.01.2013 року міститься перелік придатних для поширення на території країни сортів: волоський горіх у кількості 14 (вітчизняна селекція), мигдаль – 7 (вітчизняна селекція), фундук – 4 (іноземне походження) [1]. Наведені сорти різняться зонами поширення, схемами садіння, швидкоплідністю, продуктивністю, стійкістю до уражень хво-

робами й шкідниками, якістю плодів, строками досягання врожаю і мають ретельно добиратися відповідно до конкретних умов господарювання.

Розвиток вітчизняного промислового розсадництва. Сучасні обсяги виробництва саджанців горіхоплідних культур (у 2009-2011 рр. 80-113 тис.) можуть забезпечити створення товарних садів щонайбільше на площі 850 га. Щорічна ж потреба садивного матеріалу для всіх типів насаджень визначається у 328,5 тис. рослин. Тому одним із першочергових завдань є розширення площ маточників до 19,0 га з метою забезпечення у достатній кількості закладення промислових насаджень якісним садивним матеріалом. Зокрема, слід створити 8 га сертифікованих маточників волоського горіха (схема 7x8), розширити до 7,5 га маточно-живцеві сади фундука (4x2) та додатково закласти 2 га маточних насаджень мигдалю (5x4). Вирощування безвірусного базового матеріалу слід розмістити в науково-виробничих центрах, які є оригінаторами сортів і розробниками технологій їхнього розмноження.

Оптимізація зонального розміщення виробництва. Зональне розміщення промислового сектора тривалий час залишається відкритим через незначні площі насаджень. Основними критеріями при створенні садів мають бути: відповідність ґрунтово-кліматичних умов біологічним вимогам сортів, наявність виробничої інфраструктури та транспортної мережі, екологічні пріоритети відновлення довкілля.

За ступенем прояву агрокліматичних ризиків для товарної культури горіха волоського вирізняють 4 зони: високоефективна (західний Лісостеп, рентабельність інвестицій – 30% і вище, великотоварні сади, високий рівень спеціалізації виробництва); ефективна (охоплює південно-західну частину країни за винятком приналежних до I зони територій, рентабельність інвестицій – від 10 до 30%, сприятлива для середніх і дрібних за розмірами насаджень, стійкий рівень спеціалізації), простого відтворення (частково охоплює Полісся, центральний Лісостеп та Степ, потенційний рівень рентабельності – до 10%, єдиними можливими виробниками є особисті селянські господарства);

нетоварна (простягається вглиб північного сходу країни, товарне виробництво недоцільне, горіхи вирощуватимуть на присадибних і дачних ділянках для потреб власників у плодах та озеленення) [12].

Промислове вирощування вітчизняних сортів фундука можливе в усіх ґрунтово-кліматичних регіонах країни. А ось товарні сади мигдалю доцільно розмістити в Криму (90% загальних площ) й окремих приморських районах Одеської, Миколаївської та Херсонської областей (10%).

Впровадження ефективних технологій виробництва. Розвиток промислового горіхівництва тривалий час стримувався через вкрай обмежене поширення сортових типів насаджень. Науковцями обґрунтовані ефективні технології розмноження кращих сортів і закладення ними товарних садів у богарних та зрошуваних умовах. Промислові сади створюватимуться як за типовими, так й інтенсивними технологіями. Перші спрощені та менш трудомісткі. Залежно від культури й конструкції саду створення його триватиме 3-8 років (з ущільнювачами на 2-3 роки менше) – доки приріст урожайності перевищить рівень беззбитковості виробництва. Останній становить для волоського горіха в богарних умовах 10,7 (схема 10x8) та 11,1 ц/га (8x8), фундука – 5,7 (6x6) і 7,1 ц/га (5x4), а для мигдалю при зрошенні – 7,5 (7x7) та 10,4 (5x4) ц/га. У період повного плодоношення найбільш ефективними будуть незрошувані сади фундука (схема 5x4) з рівнем рентабельності 187% волоського горіха (10x8 та 8x8) – 163%. У цілому ж га-лузь здатна забезпечити щороку 1,2 млрд грн грошових потоків.

Створення плодопереробної інфраструктури. Одним із найважливіших етапів одержання продукції є збір та товарна доробка плодів. Горіхи набудуть якісного стану й добре зберігатимуться за умови їх своєчасного збирання (понад 95% стиглих) і швидкої обробки (протягом 2-3 діб). А це зумовлює наявність відповідної плодозбиральної техніки (косарки, котки, струшувачі, підмітальники, підбирачі), технологічної лінії (очищення від домішків та оплоднів, миття, сушіння, калібрування, пакування плодів) і

складських приміщень для зберігання готового товару [2].

Набір плодозбиральної техніки іноземного виробництва залежно від комплектації може обійтися щонайменше у 26 тис. дол. США [18]. Вартість цеху механізованої обробки свіжозібраних плодів за прикладом угорського господарства “Lengyeltoti” (понад 200 га садів) становить 400 тис. євро [11]. Тому господарствам із незначними виробничими площами доцільно об'єднуватися у кооперативи, а державі для них передбачити пільгові дотації.

Інвестиційне забезпечення розвитку галузі. Загальні потреби інвестицій на створення 21,5 тис. га промислових садів становлять 1,8 млрд грн. Вирощування садивного матеріалу в обсязі 4,0 млн шт. потребує додаткових інвестицій на суму 54,2 млн грн, а з урахуванням попиту присадибного сектора – 65,3 млн грн. Фінансове забезпечення галузі доцільно розподілити між учасниками агропродовольчого сектора: виробниками, інвесторами, позикодавцями та державою. Спершу інвестиції в галузь здійснюватимуться за рахунок власного капіталу підприємств, залучених ресурсів і кредитів. Частину коштів у обсязі близько 10-15 млн грн на рік забезпечуватиме 1,5% збір на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства (чинний до 01.01.2014 року) [6]. Суттєвим джерелом інвестицій може стати цільовий фонд розвитку галузі. Залежно від обраного варіанта його формування надходження до нього щороку можуть становити в межах від 12,4 до 83,6 млн грн із покриттям загальних потреб галузі на рівні 9,4-63,0%.

Законодавчий і науковий супровід розвитку галузі. Законодавчий супровід передбачає запровадження державних стандартів на плоди та вилущені ядра, садивний матеріал (мигдалю), розроблення й затвердження нормативно-правових актів із регулювання організаційних, фінансових і правничих засад функціонування й розвитку галузі. Наукове забезпечення охоплюватиме різні ланки системи «попит-пропозиція» та передусім зосереджуватиметься на удосконаленні зональних систем вирощування екологічно чистої й якісної продукції, обґрунтуванні оптимальних технологій і режимів зберігання пло-

дів за окремими стадіями товарної доробки, розробленні нових технологій та рецептур виготовлення екологічно безпечних продуктів харчування, лікарських і парфумерно-косметичних виробів із високим вмістом біологічно активних речовин, розв'язанні проблем та завдань організаційно-економічного характеру.

Реалізація положень програми дасть змогу до 2025 року закласти 21,5 тис. га промислових садів волоського горіха, фундука й мигдалю та збільшити обсяги вирощування до 92,9 тис. т плодів, що з розрахунку на особу становитиме 2,02 кг. За повного плодоношення товарних садів середньодушове виробництво та споживання горіхів можна очікувати на рівні відповідно 2,4 й 1,3 кг на рік. Розвиток товарного горіхівництва в країні є перспективним і з огляду на очікуваний соціально-економічний ефект. Адже за час реалізації програми зайнятість на селі може зрости до 10,9 тис. робочих місць або більше як у тисячу разів. Обсяги грошових потоків від продажу садивного матеріалу на період до 2025 року оцінюються у 187,3 млн грн, а в товарному вирощуванні плодів – 606,1 млн грн на рік. Надходження до бюджету від оподаткування промислового виробництва горіхів очікуються на рівні 42 млн грн щороку.

Висновки. Визначальна роль України в європейському виробництві горіхів, тривала тенденція розширення валових зборів та динамізм експорту позитивно характеризують можливості країни. Однак, визнати задовільним стан вітчизняного горіхівництва все ж не можливо. Головна причина – невідповідність виробничих можливостей споживчому попиту.

Розроблена науковцями програма до 2025 року спрямована на зростання продовольчого фонду країни у 2,2 раза, а саме на 201 тис. ц, у тому числі за рахунок збільшення власного виробництва на 53,3 тис. ц. Так, у 2011-2015 роках очікується середньодушовий рівень виробництва 1,81 кг горіхів, у 2021-2025 роках – 2,02, а споживання – відповідно 0,44 і 0,71 кг. Рентабельність промислового вирощування горіхів зростає у 3,6 раза, а грошові потоки – з 10,4 тис. грн до 41,2 млн грн. Порівняно з 2008 р. зайнятість у цьому

агросекторі збільшиться у 59 разів. Обсяги податкових надходжень до бюджету у 2021-2025 роках можуть скласти в середньому 11,6 млн грн, а це у 275 разів більше, ніж у 1997-2000 роках.

Отже, організація широкомасштабного промислового вирощування горіхів в Украї-

ні дозволить у майбутньому одержати високоякісну продукцію, що користуватиметься значним внутрішнім і зовнішнім попитом, зменшити імпортні поставки й сприятиме підвищенню зайнятості сільського населення.

Список використаних джерел

1. Державний реєстр сортів рослин придатних для поширення в Україні у 2013 році (витяг станом на 18.01.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sops.gov.ua/uploads/files/documents/reyestr_sort/ReestrEU-2013.pdf. – 2013. – 17 кв.
2. *Канивец В.И.* Производство товарного ореха грецкого и его культура за рубежом / В.И. Канивец, А.А. Ядров. – К.: Полиграфический участок ИЭ АНУ, 1994. – 100 с. – (Препринт / АН України, ЦБС ім. Н.Н. Гришко; 1994-3).
3. *Кліщенко С.В.* Формування інноваційного підходу до промислового вирощування та переробки волоського горіха / С.В. Кліщенко, В.П. Марчук // Агроінком. – 2011. – № 1-3. – С. 47-51.
4. Наукові основи та складові галузевої програми розвитку горіхівництва в Україні / [Сатіна Г.М., Олещенко Ф.Г., Кошлакова Н.М. та ін.]. – К.: Логос, 2011. – 100 с.
5. *Панасенко Г.В.* Оцінка витрат грошових коштів і затрат праці на вирощування фундука / Г.В. Панасенко // Агроінком. – 2010. – № 10-12. – С. 37-38.
6. Податковий кодекс України / Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2011. – № 13-17. – Ст. 112.
7. *Полюхович Е.А.* Экономическая эффективность воспроизводства и продуктивного использования плодовых и ягодных насаждений Крыма: дис. ... канд. экон. наук: 08.06.01 / Е.А. Полюхович. – К., 2001. – 194 с.
8. *Порембський А.* Грецкий орех / А. Порембський // Агрперспектива. – 2002. – № 2. – С. 27-30.
9. Ринок фруктів і ягід / [Шумейко А. І. та ін.]; за ред. О.Ю. Єрмакова. – К.: Дільниця оперативного друку, 2001. – 84 с.
10. *Сало І.А.* Розвиток ринку плодів та ягід в Україні / І.А. Сало. – К.: Видавничий центр НУБіП, 2009. – 52 с.
11. *Сатіна Г.М.* Врахування досвіду Угорщини у вирішенні проблеми промислового вирощування горіха грецького в Україні / Г.М. Сатіна // Економічні науки: [зб. наук. пр.]. – Х.: ХДТУСГ, 2004. – № 25. – С. 126-132.
12. *Сатіна Г. М.* Потенціал промислового виробництва грецьких горіхів в Україні та шляхи його ефективного використання: дис. ... канд. экон. наук: 08.07.02 / Г.М. Сатіна. – К., 2005. – 232 с.
13. *Сатіна Г.* Волоський горіх як бізнес / Г. Сатіна, Ф. Олещенко // Farmer. – 2009 р. – №1-2, С. 30-32.
14. *Шестопаль А.Н.* Воспроизводство и эффективность продуктивного использования плодовых и ягодных насаждений / А.Н. Шестопаль. – К.: Сільгоспосвіта, 1994. – 256 с.
15. *Dió Szerk, Szentiványi Péter.* Kállay Tamásné. – Budapest: Mező Gazda, 2006. – 207 p.
16. FAOSTAT – FAO Statistics Division 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до даних: <http://faostat.fao.org/site/567/DesktopDefault.aspx?PageID=567#ancor>. – 2013. – 17 квіт.
17. Nut production and industry in Europe, Near East and North Africa: Proceedings of the «Expert Consultation on the Promotion of Nut Production in Europe and Near East Regions», 19-22 June 1990 / Editorial Board: U.G. Menini, H. Ölez, M. Büyükyılmaz, S. Özelkök // REUR Technical Series. – 1990. – № 411. – 412 p.
18. Nut Production Handbook for Eastern Black Walnut / Editors: James E. Jones, Rita Mueller, J.W. Van Sambeek. – Southwest Missouri Resources, Conservation & Development, 1998. – 148 p.

Стаття надійшла до журналу 19.04.2013 р.

*

*О.М. РИБАЧЕНКО, кандидат економічних наук,
завідувач лабораторії економічних досліджень та маркетингу
І.С. ВОРОНЕЦЬКА, кандидат економічних наук, старший науковий
співробітник лабораторії економічних досліджень та маркетингу
Н.А. СПРИНЧУК, кандидат економічних наук, старший науковий
співробітник лабораторії економічних досліджень та маркетингу
О.О. КОРНІЙЧУК, заступник директора Наукового
інноваційно-технологічного центру Інституту кормів та сільського
господарства Поділля НААН*

Організаційно-економічні передумови розвитку органічного кормовиробництва в Україні

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується загостренням екологічних проблем, що актуалізує наукові дослідження та практичні заходи у цьому напрямі. Популярність органічного землеробства як одного із способів «екологізації» аграрного виробництва зростає у відповідь на запити населення на органічні продукти харчування. На відміну від світових тенденцій розвитку ринку органічної продукції в Україні культура органічного виробництва тільки почала зароджуватися, а тому існує безліч проблем технологічного й економічного характеру, розв'язання яких вимагає особливої уваги з боку науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях неодноразово висвітлювалися екологічні аспекти інноваційних методів вирощування сільськогосподарських культур без застосування мінеральних добрив. Зокрема, на це звертали увагу такі науковці, як Г. Гуменюк [1], О. Дудар [4], Т. Чайка [9], І. Примак, Ю. Манько [5] та ін. Однак сільськогосподарських виробників нині цікавлять не так екологічні наслідки органічного землеробства, як його економічні переваги. В наукових працях розкривається економічна доцільність вирощування органічної пшениці, соняшнику, кукурудзи на зерно, цукрових буряків

(Т.О. Чайка, Д.Г. Легеза й ін.), але практично відсутні напрацювання щодо економічної оцінки вирощування кормових культур за органічною технологією.

Мета статті – з'ясувати економічну доцільність упровадження органічних технологій у кормовиробництві на основі порівняння економічної ефективності вирощування кормових культур і заготівлі кормів за традиційною й органічною технологіями.

Виклад основних результатів дослідження. У світовій практиці органічне агро-виробництво є поширеним альтернативним методом ведення сільського господарства, який створює потенційні можливості для задоволення зростаючого попиту споживачів на екологічно чисті та безпечні для здоров'я людей продукти харчування. В 2011 році під органічне землеробство в світі було використано 37,2 млн га сільськогосподарських угідь, з яких 0,7 % припадає на Україну [11].

Розвиток органічного землеробства у світі розпочався ще в середині 20-х років минулого століття. Засновниками його теорії були американські, японські й європейські вчені. Саме тому лідируючі позиції у виробництві та експорті органічної продукції утримують США, Японія, Німеччина, Франція, Австрія. У цілому вже понад 160 країн світу звітують продовольчій і сільськогосподарській організації про обсяги виробництва органічної продукції, тоді як у 2000-му їх налічувалося 86 [13].

В Україні існують сприятливі природно-кліматичні умови для розвитку органічного виробництва, але відсутнє соціально-економічне й правове забезпечення. Зокрема, вже більше десятка років розробляється законодавча база щодо регулювання органічного виробництва. На Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», ухваленого 18 вересня 2012 року Верховною Радою, у листопаді того ж року було накладено вето президента. Внаслідок повільних законотворчих і організаційних процесів частка приросту виробництва органічної продукції впродовж останніх кількох років становила лише 0,5 % [12].

Як стверджують експерти, ухвалений Верховною Радою України закон насправді має прогалини, що в майбутньому може бути предметом міжнародних суперечок під час експортно-імпортних операцій. Орієнтирами при розробці українських нормативних документів у цьому напрямі повинні бути європейські норми й стандарти, які, поперше, вже пройшли тривалий термін дії, а, по-друге, детально розкривають технологічні, економічні, управлінські, регулятивні аспекти органічного аграрного виробництва.

Сучасний етап розвитку культури органічного виробництва в Україні характеризується опануванням переважно найпростіших і найдешевших його форм у галузі рослинництва. Коли мова йде про органічне виробництво продукції тваринництва, насамперед постає проблема забезпечення сільськогосподарських тварин високоякісними й повноцінними екологічно чистими кормами.

У Постанові Ради ЄС № 834/2007 від 28 червня 2007 року про органічне виробництво і маркування органічних продуктів питанню використання кормів в органічному виробництві продукції тваринництва приділена велика увага. Частина 3 цього документа розкриває позиції щодо згодовування кормів з власного господарства або з інших органічних господарств, їх відповідності дієтичним потребам тварин, використання кормів, вироблених у перехідний період. Окремими розділами декларуються вимоги щодо контролю імпорту кормів для тварин, наводиться перелік органічних кормових

матеріалів тваринного походження і кормових матеріалів мінерального походження, а також неорганічних кормових матеріалів рослинного й тваринного походження, які можуть бути використані в органічному виробництві з визначеними цією постановою обмеженнями [10].

У 2010 році основні положення Постанов Ради ЄС із питань органічного виробництва було адаптовано до умов третіх країн і видано Стандарт з органічного виробництва та переробки для третіх країн рівнозначний стандарту Європейського Союзу. Специфічні принципи, що викладені у стандарті й застосовуються до переробки кормів органічного походження, полягають у наступному:

- виробництво органічних кормів з органічних кормових матеріалів, за винятком випадку відсутності на ринку певного кормового матеріалу в органічній формі;

- зведення до мінімуму використання кормових добавок і технологічних добавок, використання їх лише у випадку істотної технологічної чи зоотехнічної необхідності, або для певних дієтичних цілей;

- виключення речовин і технологічних прийомів, які могли б вводити в оману щодо справжньої природи продукту;

- детальна переробка кормів, переважно біологічними, механічними й фізичними методами [10].

Науковці Інституту кормів та сільськогосподарства Поділля НААН, як провідної державної науково-дослідної установи в галузі кормовиробництва, у 2010 році долучилися до створення інноваційних розробок у напрямі органічного кормовиробництва. Відповідно до програми наукових досліджень 07 «Наукові основи розвитку органічного виробництва сільськогосподарської продукції та механізми його функціонування в Україні» розробляються й апробовуються технології вирощування органічних кормів, зокрема, люцерни на сіно, сінаж і зелену масу.

Основні технологічні особливості вирощування люцерни з метою одержання органічних кормів такі:

- внесення органічних добрив (гною) із розрахунку 30-45 т на 1 га восени під оранку (біоенергетичні властивості гною: сухої ре-

човини – 32 %, загального азоту – 0,5, фосфору – 0,1, калію – 0,5, кальцію – 0,4, магнію – 0,1 %). Строк післядії гною становить 4-5 років, що дає змогу не підживлювати люцерну впродовж наступних років її використання;

➤ обробка насіння люцерни спеціальним бактеріальним препаратом, що входить до переліку дозволених згідно з постановою ЄС № 834/2007;

➤ посів люцерни під покрив в агрофітоценозі з ранніми ярими культурами на зелений корм, що дає можливість зменшити забур'яненість посівів у кілька разів;

➤ проведення ранньовесняного боронування впродовж усього періоду росту люцерни з метою безгербіцидного зменшення бур'янів, знищення шкідливих організмів та активізації зростання культури.

При органічному виробництві продукції тваринництва зелена маса з люцерни є основним джерелом дешевого й екологічно безпечного білка в літньо-осінній період відгодівлі худоби. Молоко, одержане в результаті згодовування коровами зелених кормів, різниться високими якісними властивостями, зокрема підвищеним вмістом вітаміну Е, бета-каротину, лютеїну та поліненасичених жирних кислот.

Вищезгадана нами Постанова ЄС з питань органічного виробництва містить вимоги, які можуть бути враховані агровиробниками тільки за умови налагодження у господарстві зеленого конвеєра. Наведемо окремі з них:

➤ годівля худоби органічними кормами, які складаються з сільськогосподарських інгредієнтів, одержаних у результаті органічного господарювання і з природних речовин несільськогосподарського походження;

➤ продукція для годівлі худоби має походити з того ж підрозділу, де вона утримується, або з іншого підрозділу органічного виробництва у тому самому регіоні;

➤ для трав'янистих тварин не менше 50 % кормів мають бути власного виробництва (за винятком перехідного періоду, коли тварин переганяють із зимових пасовищ на літні), або, якщо це неможливо, бути виробленими у співробітництві з іншими органічними господарствами, переважно у тому самому регіоні;

➤ розведення худоби слід здійснювати з урахуванням місцевих умов і в тісному зв'язку із землею;

➤ поголів'я тварин повинно мати постійний доступ до зон на відкритому повітрі, бажано пасовищ, коли цього дозволять погодні умови й стан ґрунту.

Крім того, у частині визначення відповідності кормів дієтичним потребам тварин наводяться такі правила:

➤ система вирощування для трав'янистих має ґрунтуватися головним чином на випасі відповідно до доступності пасовищ у різні пори року. Не менше 60 % сухої речовини у добовому раціоні трав'янистих мають становити грубі корми, сухий або висушений фураж чи силос. Дозволяється скорочення зазначеного вище до 50 % для молочних тварин на початку лактації протягом не більше трьох місяців;

➤ грубі корми, фураж чи силос мають додаватися до щоденного раціону свиней і птиці.

Враховуючи вищенаведену аргументацію, можна впевнено стверджувати, що з розвитком вітчизняного органічного виробництва зростатиме поширення люцерни на зелений корм для органічного тваринництва. Цінність цієї культури у годівлі тварин, крім іншого, полягає в економічних перевагах її вирощування. Посіви люцерни за вегетацію в умовах достатнього волого- й теплозабезпечення дають 3-5 укосів, забезпечують високопоживною зеленою масою тварин упродовж тривалого періоду. З 1 га посівів люцерни другого, третього років використання можна одержати 16-25 ц перетравного протеїну.

Дослідження, проведені лабораторією економічних досліджень і маркетингу Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН у 2011 році на базі ДП «ДГ «Олександрівське», що є одним із ефективніших сільськогосподарських підприємств Вінницької області, та мережі дослідних господарств НААН України, показали, що впродовж весняно-літнього періоду частка зелених кормів у раціонах молочних корів становить у середньому близько 28 % за поживністю, 35 – за чистою енергією лактації й 35 % за вартістю. Поживність корму

в цей період зростає в середньому на 31 %, вміст перетравного протеїну – на 23, вихід чистої енергії лактації – на 19, середньодобова молочна продуктивність – на 16 %. При цьому вартість 1 ц корм. од. зменшується на 16 %, вартість 1 ГДж чистої енергії лактації – на 6, вартість кормів на виробництво 1 ц

молока – на 9, собівартість молока – на 4 % [2].

Порівняльний аналіз калькуляційних витрат на виробництво 1 т люцерни на зелений корм (за три роки) за різними технологіями показує економічні переваги органічної над традиційною (табл.1).

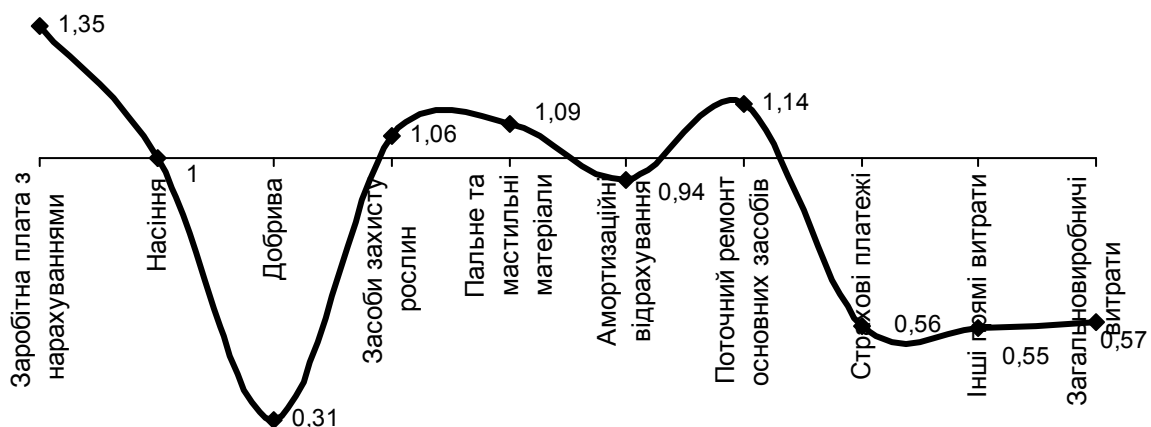
1. Виробнича собівартість вирощування 1 т люцерни на зелений корм за традиційною та органічною технологіями (три роки вирощування), грн

Витрати	Традиційна технологія	Органічна технологія	Відхилення, ±
Заробітна плата з нарахуваннями	4,18	4,04	-0,14
Насіння	4,5	4,5	0
Добрива	34,14	10,71	-23,43
Засоби захисту рослин	0,53	0,56	0,03
Пальне та мастильні матеріали	12,34	13,68	1,34
Амортизаційні відрахування	3,80	3,58	-0,22
Поточний ремонт основних засобів	1,64	1,75	0,11
Страхові платежі	3,80	2,13	-1,67
Інші прямі витрати	4,75	2,59	-2,16
Загальновиробничі витрати	2,49	1,42	-1,07
Виробнича собівартість	72,17	44,96	-27,21

Джерело: Власні розрахунки.

У перший рік вирощування зелена маса люцерни найдорожча, але економія витрат при вирощуванні органічної культури досить суттєва – 32,5 грн, або 15 %; 2-й рік – 40,7 грн, або 65 %; 3-й рік – 8,3 грн, або 26 %. За три роки на кожній тонні зеленого корму люцерни за рахунок органічного виробництва можна зекономити 27,44 грн, або 37 % коштів.

Зниження собівартості 1 т зеленого корму люцерни досягнуто за рахунок зменшення: витрат на оплату праці – на 4 %, вартості органічних добрив порівняно з мінеральними – на 69 %; витрат на страхові платежі, загальновиробничі витрати та інші прямі витрати – на 43-45 % (рис.).

Індекс співвідношення елементів витрат на 1 т люцерни на зелений корм за три роки (органічна технологія/традиційна технологія)

Джерело: Побудовано за власним розрахунками.

При застосуванні органічної технології змінюється структура витрат на вирощування культури: значно зменшується частка вартості добрив (з 47 до 24 %), страхових, інших прямих і загальновиборничих витрат. Натомість збільшується частка витрат на оплату праці, насіння, пально-мастильні матеріали.

Крім використання люцерни на зелений корм вона є основною білковою культурою для заготівлі сіна й сінажу. В 1 кг сіна люцерни міститься 0,5-0,7 корм. од., 100-140 г перетравного протеїну; в 1 кг сінажу цієї культури – 0,35-0,45 корм. од., 65-75 г пере-

травного протеїну [3]. Особливо цінною властивістю сінажу люцерни є високий вміст цукру (70-80 % від його кількості в зеленій масі), що позитивно впливає на лактацію корів.

Калькуляція виробничих витрат при вирощуванні та заготівлі сіна люцерни у тюках сінажу в рукавах за різними технологіями також доводить економічні переваги органічної технології над традиційною (табл. 2). Економія витрат при вирощуванні люцерни на сіно становить 120,98 грн/т, а при закладанні люцерни на сінаж – 57,02 грн/т.

2. Калькуляція і порівняльна оцінка виробничої собівартості 1 т сіна та сінажу люцерни за різними технологіями у середньому за три роки використання

Витрати	Традиційна, грн		Органічна, грн		Відхилення			
	Сіно	Сінаж	Сіно	Сінаж	Абсолютне	Відносне	Абсолютне	Відносне
					Сіно		Сінаж	
Заробітна плата з нарахуваннями	97,4	12,59	97,27	12,11	-0,13	1	-0,48	0,96
Насіння	16,56	9,00	16,56	9,00	-	1	0	1
Добрива	146,6	68,27	46,01	21,43	-100,59	0,31	-46,84	0,31
Засоби захисту рослин	2,28	1,06	2,37	1,1	0,09	1,04	0,04	1,04
ПММ	101,84	38,04	105,24	39,23	3,4	1,03	1,19	1,03
Амортизаційні відрахування	63,92	35,19	61,84	34,63	-2,08	0,97	-0,56	0,98
Поточний ремонт основних засобів	19,92	5,06	20,25	5,13	0,33	1,02	0,07	1,01
Страхові платежі	29,34	10,18	21,87	6,64	-7,47	0,75	-3,54	0,65
Інші прямі витрати	36,8	12,5	27,11	7,9	-9,69	0,74	-4,6	0,63
Загальновиборничі витрати	19,23	6,7	14,39	4,4	-4,84	0,75	-2,3	0,66
Виробнича собівартість	533,89	198,59	412,91	141,57	-120,98	0,77	-57,02	0,71

Джерело: Власні розрахунки.

Різняться структура виробничої собівартості 1 т сіна й сінажу люцерни залежно від технології її вирощування й заготівлі. Суттєвим є зменшення частки добрив за органічної технології порівняно з традиційною при виробництві сіна – у 2,5 раза, при заготівлі сінажу – у 3,2 раза. Слід також зазначити зростання частки витрат на пально-мастильні матеріали (у середньому – в 1,3 раза), на оплату праці при виробництві сіна в 1,3, при заготівлі сінажу – в 1,4 раза.

У середньому за три роки економія ресурсів при використанні органічної техноло-

гії вирощування і заготівлі люцерни на корм становить:

- зелена маса – 27,21 грн із розрахунку на 1 т корму; 136,05 грн на 1 т корм. од. і 0,4 люд.-год на 1 га;
- сіно – 120,98 грн із розрахунку на 1 т корму; 241,96 грн на 1 т корм. од. та 0,29 люд.-год на 1 га;
- сінаж – 57,02 грн виробничих витрат на 1 т корму; 167,71 грн на 1 т корм. од. і 1,06 люд.-год на 1 га (табл. 3).

3. Економічна ефективність вирощування люцерни (три роки використання) за технологіями

Технологія	Виробнича собівартість 1 т корму, грн	Собівартість 1 т корм. од., грн	Трудомісткість 1 га, люд.-год
На зелений корм			
Традиційна	72,17	360,85	19,51
Органічна	44,96	224,8	19,11
Зміна, ±	-27,21	-136,05	-0,40
На сіно			
Традиційна	533,89	1067,78	87,57
Органічна	412,91	825,82	87,28
Зміна, ±	-120,98	-241,96	-0,29
На сінаж			
Традиційна	198,59	584,09	26,80
Органічна	141,57	416,38	25,74
Зміна, ±	-57,02	-167,71	-1,06

Джерело: Власні розрахунки.

Проведений порівняльний аналіз основних показників економічної ефективності заготівлі люцерни на корм (зелена маса, сіно та сінаж) довів економічну доцільність органічного кормовиробництва, що може позитивно впливати на формування цін на відповідну продукцію тваринництва й її конкурентоспроможність. Важливе соціальне значення органічного вирощування люцерни на корми, крім екологічного змісту, полягає у зростанні рівня оплати праці за 1 люд.-год (мотиваційний фактор) в умовах збереження закону відтворюваності виробництва. У результаті темпи зростання продуктивності праці перевищують темпи зростання оплати праці.

Висновки. Основні переваги і стимули для подальшого розвитку органічного кормовиробництва в Україні полягають у такому:

➤ по-перше, з огляду на результати цих досліджень у перспективі підсилюється важливе агроекологічне значення люцерни як кормової культури з погляду не тільки її місця у сівозміні та високих ґрунтозбагачувальних властивостей, а й забезпечення сільськогосподарських тварин високобілковими, дешевими і безпечними кормами;

➤ по-друге, основні капіталовкладення у виробництво кормів із люцерни припадають на перший рік росту рослини, а економічний ефект від її використання у кормовиробництві досягається впродовж кількох років.

➤ по-третє, за рахунок порівняно дешевого корму з люцерни чи інших багаторічних трав можна досягти зниження витрат на корми й у кінцевому результаті – ціни на готову органічну продукцію.

Список використаних джерел

1. Гуменюк Г.Д. Органічне виробництво в світі – історія розвитку та сучасний стан (огляд) / Г.Д. Гуменюк, О.В. Баджурак, О.К. Ляшенко // Біоресурси і природокористування. – 2010 – № 3-4. – Т. 2. – С. 56-62.
2. Вороніцька І.С. Визначення собівартості молока на основі енергетичної оцінки кормів / І.С. Вороніцька, О.М. Рибаченко, А.В. Тучик // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 38-44.
3. Довідник поживності кормів / М.М.Карпусь, С.І.Карпрович, А.В. Малієнко та ін.; за ред. М.М. Карпуся. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Урожай, 1988. – 400 с.
4. Дудар О.Т. Органічне агровиробництво у системі еколого-спрямованого розвитку сільського господарства / О.Т. Дудар // Інноваційна економіка. – 2009. – №4. – С.26-30.
5. Екологічні проблеми землеробства / [Примак І. Д., Манько Ю. П., Рідей Н. М., Мазур В. А. та ін.; за ред. І. Д. Примака]. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 456 с.
6. Олійник О.Р. Правові передумови екологізації аграрного виробництва в Україні / О.Р.Олійник // Сталий розвиток економіки: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2012. – № 5. – С.154-158.
7. Система стабільного виробництва кормів та ефективного їх використання у молочному скотарстві / Науково-практичні рекомендації. – Харків: Інститут тваринництва УААН, 2003. – 20 с.
8. Стандарт з органічного виробництва та переробки для третіх країн рівнозначний стандарту Європейського Союзу 2010: Акредитовані органи з сертифікації. - Бруклін Парк, Мінесота, США. – 72 с.
9. Чайка Т. А. Выращивание органической продукции растениеводства на базе УНПЦ НГАУ [Текст] / Т. А. Чайка // Молодой ученый. — 2011. — №7. Т.2. — С. 158-161.
10. Council Regulation (EC) No 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) No 2092/91 Official Journal of the European Union OJ L 98, 13.4.2007. – 190 p.

11. Development of organic agricultural land (including conversion land), producers and domestic sales by country and region 2005-2011/ Statistics on organic agriculture worldwide: Excel sheets / <http://www.organic-world.net/statistics-data-tables-excel>.

12. Organic Agriculture and Food Security (IFOAM Dossier 1, 2002). Інтернет-ресурс: www.ifoam.org

13. The World of Organic Agriculture 2011 and 2012 / Statistics on organic agriculture worldwide: Excel sheets / <http://www.organic-world.net/statistics-data-tables-excel>.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2013 р.

*

УДК 334.012.61-022.51(477.62)

А.В. ЗБАРСЬКА, головний спеціаліст Департаменту економічного розвитку аграрного ринку Міністерства аграрної політики та продовольства України

Соціально-економічний розвиток малих підприємств регіону

Постановка проблеми. Всі підприємства, які є складовою частиною національної ринкової економіки, залежно від їхнього розміру за загальноприйнятою термінологією поділяють на три групи: великі, середні й малі. Кожна із цих груп має свої специфічні інтереси, що визначають стратегію їх економічної поведінки, відношення до проведення державної політики, до проблем соціально-економічного, політичного і національного характеру.

У цьому зв'язку виникає необхідність детального вивчення, аналізу й оцінки тенденцій розвитку діяльності малих підприємств, тобто в сучасному суспільстві це стає основою для розробки управлінських рішень відносно розвитку малого бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нові явища в сільському господарстві, які позначаються на соціально-економічному розвитку села й селянстві, досліджували багато вчених, зокрема: М.Й. Малік [6], В.Я. Месель-Веселяк [7], О.М. Шпичак [8], В.К. Збарський [9], В.П. Горьовий [10], П.К. Канінський [11] та ін. Проте ряд ключових питань соціально-економічного розвитку малих підприємств досліджені недостатньо, або є дискусійними. Відсутність цілісної концепції та системного підходу до розв'язання проблем ста-

новлення й соціально-економічного розвитку малих підприємств зумовлює необхідність наукових досліджень, розробки законодавчої бази та наукового обґрунтування пропозицій і рекомендацій.

Мета статті – аналіз і виявлення актуальних напрямів соціально-економічного розвитку малих підприємств Черкащини.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах розширення економічної самостійності регіонів слід відзначити зростаючу роль малого бізнесу для регіонального розвитку. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» від 18.09.2008 р. № 523-VI, малими визначаються підприємства, в яких середня чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції за цей період – 70 млн грн. Це зумовлено тим, що малі підприємства максимально використовують економічний потенціал регіонів, розвиваються в пріоритетних для регіону видах економічної діяльності.

Підприємства малого бізнесу, добре володіючи рівнем попиту на регіональних ринках, виробляють продукцію під замовлення. Вони мають значні конкурентні переваги за невеликих капіталовкладень на одного робітника, а також стабілізують ринок, залучаючи до обороту місцеві ресурси, сприяють розвитку малих міст, зменшуючи

© А.В. Збарська, 2013

транспортні витрати, організують нові робочі місця, тим самим сприяють пом'якшенню соціальної напруги в сільській місцевості.

На Черкащині останніми роками спостерігається стала тенденція до зростання кількості малих підприємств (табл. 1).

1. Основні показники розвитку малих підприємств Черкащини*

Показник	2000 р.	2003 р.	2007 р.	2011 р.	2011 р. до 2000 р., у %
Кількість малих підприємств, усього, од.	5058	5743	6636	7170	141,1
У % до загальної кількості підприємств-суб'єктів підприємництва	82,8	85,7	90,0	91,1	+8,3
У т.ч. у сільському господарстві	265	607	673	717	270,6
Те ж, на 10000 осіб наявного населення	36	42	51	44	122,2
Чисельність зайнятих працівників у малих підприємствах, осіб	38601	46112	49307	47181	122,2
У % до чисельності працівників у підприємствах-суб'єктах підприємницької діяльності	11,9	15,5	25,5	29,5	+17,6
Середньомісячна зарплата одного найманого працівника, грн	141,0	240,8	680,7	1252,4	888,2
Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн грн	829,1	1013,5	6527,4	9629,4	у 11,6 р.
У % до обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) по економіці в цілому	11,8	11,5	23,4	18,1	+6,3
Те ж, сільського господарства	223,4	298,5	582,9	1880,7	у 8,4 р.
у % до обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг) по економіці в цілому	5,9	7,2	8,8	19,5	+13,6
Фінансовий результат, тис. грн	300,1	300,2	17073,0	202545,7	У 67,5 р.
У т.ч. у сільському і лісовому господарстві та мисливстві, тис. грн	78,9	-3446,9	26364,9	386558,7	у 4899 р.
Підприємства, які одержали прибуток, %	58,3	64,5	70,5	67,6	+9,3
У т.ч. у сільському господарстві, %	64,4	62,3	75,7	86,9	+22,5
Рентабельність операційної діяльності, %	7,3	5,1	4,2	8,4	+1,1
Те ж, у сільському господарстві, %	1,2	-5,2	6,2	25,1	+23,9

*Розраховано автором на підставі: Діяльність малих підприємств: Стат. зб., 2011. – Черкаси, Голов. управ. стат. у Черкаській обл. 2012. – 170 с.; Фінансово-господарська діяльність підприємств Черкаської області: Стат. зб. за 2011 рік. – Черкаси, 2012. – 238 с.

Із даних таблиці 1 видно, що частка малих підприємств у загальній кількості підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності у 2011 році становила 91,1%, що на 8,3% більше, ніж у 2000 році. Із розрахунку на 10000 осіб наявного населення кількість малих підприємств дорівнювала 44 од., що на 7 од. більше, ніж у 2000-му, але на 5 менше, ніж у 2007 році.

Значні зрушення відбулися в сільському господарстві. Обсяг реалізованої продукції у малих підприємствах зріс за аналізований період в 4,8 раза, а рівень рентабельності їх операційної діяльності у 2011 році становив 25,1%, тоді як у сукупності малих підприємств регіону цей показник був на рівні 8,4%.

Динаміка основних показників діяльності суб'єктів малого бізнесу у розрізі районів області за 2006 і 2011 роки відображена в таблиці 2.

2. Розвиток малих підприємств сільських поселень Черкаської області (в розрізі районів)*

Район	2006 р.			2011 р.		
	кількість малих підприємств	із розрахунку на одного найманого працівника		кількість малих підприємств	із розрахунку на одного найманого працівника	
		обсяг продаж, тис. грн	фінансовий результат, грн		обсяг продаж, тис. грн	фінансовий результат, грн
Городищенський	112	55,9	731	110	79,0	3868
Драбівський	81	42,9	606	88	98,1	11339
Жашківський	141	104,4	-715	139	211,6	9433
Звенигородський	93	56,2	-708	110	96,1	7830
Золотоніський	80	54,6	673	88	83,9	486
Кам'янський	109	47,9	714	89	86,2	4760

Канівський	62	61,1	-2435	69	84,4	5667
Катеринопільський	55	68,4	1783	58	105,6	7084
Корсунь-Шевченківський	118	79,2	6180	138	134,4	16180
Лисянський	72	118,3	-1434	74	83,6	4155
Маньківський	75	83,2	772	72	184,6	10323
Монастирищенський	110	72,5	77	115	217,1	5527
Смілянський	62	27,8	-5748	83	66,0	3429
Тальнівський	105	37,3	2587	106	90,2	3706
Уманський	115	78,2	-13964	134	155,4	7324
Христинівський	72	71,3	294	80	131,0	2935
Черкаський	327	154,2	-440	341	175,8	32133
Чорнобаївський	100	92,6	-458	105	149,0	261
Чигиринський	106	45,6	2679	111	88,6	3983
Шполянський	114	35,8	613	105	79,4	7780
Усього по області	2109	69,4	-131	2215	120,0	1790

* Розрахунки автора на підставі Статистичних збірників «Діяльність малих підприємств» Черкащини за відповідні роки; 1 без малих підприємств міст області.

Головним управлінням статистики в Черкаській області перераховуються показники останніх шести років. Це здійснюється для забезпечення порівнянності основних показників діяльності малих підприємств за 2006-2011 роки. Однак нині відсутня офіційна інформація щодо багатьох показників діяльності малих підприємств.

Проведені розрахунки показують, що показники діяльності малих підприємств у більшості районів області за 2006-2011 роки, зростали. Це пов'язано з прийняттям таких правових актів: Законів України «Про державну підтримку малого підприємництва» та «Про спрощену систему оподаткування, обліку і звітності суб'єктів малого бізнесу», Господарського кодексу України, що сприяло легалізації діяльності малих підприємств. Деяких змін зазнав сектор малого бізнесу із прийняттям Закону України «Про розвиток і державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні» від 22 листопада 2012 року за № 4618. Змінені окремі критерії віднесення підприємницьких структур до малих, виділяються суб'єкти мікропідприємництва тощо. Пояснюється це необхідністю приведення національного законодавства щодо малого підприємництва до євростандартів.

Процес розвитку малого бізнесу регіону характеризується непропорційним розподілом малих підприємств як за видами економічної діяльності, так і за географією. Наприклад, у 2011 році у структурі кількості підприємств малого бізнесу регіону переважали сфери діяльності невиробничого характеру – ті, що мають швидкий оборот ко-

штів, не потребують великих матеріальних витрат та інвестицій: оптова й роздрібна торгівля (38,6%), операції з нерухомістю, надання оренди майна та послуги юридичним особам (22,9%). Визначено, що в промисловості діє 14,9% усіх малих підприємств, а будівництвом займається 11,2% суб'єктів малого бізнесу. Така сама ситуація спостерігається за чисельністю зайнятих у малих підприємствах й обсягами реалізованої ними продукції. В малих підприємствах сільських поселень зайнято близько 14% осіб, проте у структурі обсягів реалізації продукції (робіт, послуг) регіону ці підприємства мають від 13,8% (Христинівський район) до 75,6% (Смілянський район), а в середньому по регіону – 29,9%. Якщо в цілому малі підприємства Черкаської області в 2011 році одержали чистого прибутку 145,0 млн грн, то малі підприємства сільських поселень регіону – 381,9 млн грн прибутку, а рівень рентабельності операційної діяльності їх становив 25,1%. Практично всі малі підприємства сільських поселень закінчили 2011 рік із прибутками.

За територіальним розподілом найбільша концентрація робітників малих підприємств спостерігається у м. Черкаси – 45,2% усіх зайнятих у малому бізнесі області.

У 2011 році вперше за останні шість років у цілому по економіці області спостерігається прибутковість операційних витрат на одиницю реалізованої продукції: на 1 грн реалізованої продукції (робіт, послуг) витрачено в середньому по області 99,8 коп. витрат (у 2009 р. – 103,6 коп.).

Найбільші збитки (сальдо) понесли підприємства, що здійснюють операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям – 185,2 млн грн; більше як по 30 млн грн збитків понесли промислові підприємства, готелі й ресторани. Малі підприємства, зайняті у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, навпаки, досягли найкращих фінансових результатів, наростивши свої прибутки. Вдвічі поліпшили результати своєї діяльності малі підприємства фінансової сфери, одержавши 31,9 млн грн прибутку.

Необхідно зазначити, що на відміну від малих підприємств, розміщених у містах, у сільських поселеннях області переважна їхня кількість прибуткова за практично всіма видами економічної діяльності.

Висновки. В умовах макроекономічної нестабільності та впливу негативних факторів на кінцеві результати малих підприємств регіону необхідно передбачити такі основні заходи:

сприяти розвитку співпраці між усіма організаційно-правовими формами господарювання регіону;

забезпечувати малі підприємства матеріальними ресурсами на пільгових умовах;

збільшити обсяги пільгового кредитування малого бізнесу за програмами міжнародних банків, фондів розвитку й підтримки підприємництва;

зменшити загальне податкове навантаження на малий бізнес за рахунок ставок окремих податків, звільнити від сплати деяких податків і платежів;

уточнити й реалізувати програми підтримки малого бізнесу на регіональному та районних рівнях;

посилити освітній рівень власників підприємницьких структур, практикуючи проведення тренінгів, районних і регіональних нарад, конференцій тощо.

Саме цим аспектам необхідно приділяти найбільшу увагу в подальших дослідженнях проблем розвитку малого бізнесу Черкащини.

Список використаних джерел

1. Статистичний збірник «Діяльність малих підприємств» 2009. – Держкомстат України, Головне управління статистики у Черкаській області. – Черкаси, 2010. – 168 с.
2. Регіональний розвиток Черкаської області за 2010 рік. Стат. зб. – Держслужба статистики України, Головне управління статистики у Черкаській області. – Черкаси, 2011. – 392 с.
3. Статистичний щорічник Черкаської області за 2010 рік. – Держслужба статистики України, Головне управління статистики у Черкаській області. – Черкаси, 2011. – 548 с.
4. Фінансово-господарська діяльність підприємств Черкаської області. Стат. зб. за 2010 рік. – Держслужба статистики України, Головне управління статистики у Черкаській області. – Черкаси, 2011. – 228 с.
5. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів малого підприємництва» 2010 рік. – К.: Держкомстат України, 2011. – 188 с.
6. Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С.51-55.
7. Месель-Веселяк В.Я. Аграрний сектор економіки України (стан, минуле і майбутнє) / за ред.: П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова; моногр. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 1008 с.
8. Шпичак О.М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність: моногр. / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К.: ННЦІАЕ, 2008. – 300 с.
9. Збарський В.К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми і перспективи // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 129-136.
10. Горьовий В.П. Проблеми поєднання малих, середніх та великих підприємств / В.П. Горьовий, В.К. Збарський // Агроінком. – 2007. – № 7-8. – С. 54-62
11. Канінський П.К. Організаційно-економічні засади соціального розвитку села / П.К. Канінський // Агроінком. – 2007. – № 1-2. – С.85-87.
12. Baumol W. The Free-Market Innovation Machine: Analysing the Growth Miracle of Capitalism. – Princeton: Princeton University Press, 2002. – 342 p.
13. Scherer F., Ross D. Industrial Structure and Economic Performance. – Boston: Houghton Mifflin, 1990. – 459 p.
14. P. Santacoloma, A. Rottger, F. Tartanac. “Business management for small-scale agro-industries” / Food and agriculture organization of the united nations. Rome, 2009 – 112 p.
15. Peter Fellows, Alexandra Rottger. FAO.2005. Business management for small-scale agro-processors. AGSF Working Document No. 7, Rome.
16. Fellows, P.J. & Axtell, B. 2001. Opportunities in food processing – setting up and running a small food business. Wageningen, Netherlands, Technical Centre for Agricultural and Rural Co-operation.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2013 р.

* * *

Електронні торговельні майданчики як механізм збуту надлишків сільськогосподарської продукції особистих селянських господарств

Постановка проблеми. Нині особисті селянські господарства (ОСГ) продовжують робити вагомий внесок у забезпечення населення України продуктами харчування в умовах недостатнього виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами, низького рівня грошових доходів сільських жителів, недосконалої виробничої та соціальної інфраструктури в сільській місцевості. Вони виробляють продукцію не лише з метою задовольнити власні потреби, але й для її реалізації та переробки. Проблеми, з якими стикаються селяни, доволі різноманітні, проте однією з основних є труднощі зі збутом продукції, яку вони виробляють.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти функціонування особистих селянських господарств сільських поселень у вітчизняній практиці висвітлено в працях В.К. Збарського [3], А.В. Збарської [1], В.Я. Месель-Веселяка [2], М.Й. Маліка [4], О.М. Бородіної [5], М.І. Стегня [7] та інших, в яких досліджувалися можливості й напрями раціонального використання їхнього ресурсного потенціалу. Процеси реалізації виробленої продукції, формування собівартості та цін вивчалися О.М. Шпичаком й І.В. Свиноусом [8].

Мета статті – сформулювати основні засади формування електронних торговельних майданчиків як дієвого інструменту забезпечення реалізації надлишків сільськогосподарської продукції особистих селянських господарств.

Виклад основних результатів дослідження. На сучасному етапі в Україні поряд із великим товарним успішно функціонує дрібнотоварне виробництво в невеликих фермерських і особистих селянських господарствах. У складні економічні періоди діяльність ОСГ забезпечувала продовольством більшу частину населення. У післявоєнному 1946 році понад 65% грошових доходів до сімейного бюджету колгоспників припадало на надходження від особистого господарства.

В міру зростання економічного добробуту частка грошових доходів від ОСГ у структурі сімейного бюджету колгоспників поступово скорочується. У 1953 році вона становила вже 39,08, а в 1960-му – 28,3% [8, с. 9]. У 1990 році оплата праці в структурі сукупного доходу сільських домогосподарств дорівнювала 58,2%, а надходження від особистого господарства – лише 13,3%.

Реформування відносин власності в аграрній сфері економіки, розпочате в 90-х роках ХХ ст., супроводжувалося скороченням кількості робочих місць, а отже, й зайнятості сільського населення в її суспільному секторі. Відповідно знову знизилася частка оплати праці в структурі сукупних ресурсів сільських домогосподарств, реальні доходи населення значною мірою почали формуватися за рахунок його самозайнятості (табл. 1).

1. Структура сукупних ресурсів сільських домогосподарств, %

Вид сукупних ресурсів	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2011 р.
Оплата праці	58,2	18,7	27,1	34,0
Надходження від особистого господарства	13,3	48,3	28,2	22,3
Соціальні виплати	22,5	14,2	27,5	28,2
Інші доходи	6,0	18,8	17,2	15,5

Джерело: Розраховано автором на основі статистичних даних.

Якщо раніше особисте господарство для селянина мало значення підсобного, то в нинішніх умовах значна частка селян, розширивши його за рахунок земельних паїв, затрачає там весь робочий час, перетворивши особисте господарство в основне джерело доходів своєї сім'ї. У 2011 році в цілому по Україні оплата праці слугувала основним видом доходів сільських домогосподарств, хоча на неї припадало лише трохи більше третини їхніх сукупних ресурсів. Проте надходження від особистого господарства забезпечували майже чверть цих ресурсів, що доводить значну залежність добробуту сільських жителів від успішної діяльності особистих господарств.

Міжнародна робоча група з представників ФАО і Євросоюзу (ЄС), яка працювала в Україні, у 2012 році підготувала Проект GCP/RER/041/EC „Краткий анализ состояния сельского хозяйства и развития сельских территорий в странах Восточного партнёрства. Украина”, в якому зазначила, що в Україні „скрытая безработица (например люди, имеющие земельный участок в сельской местности и формально не рассматривающиеся как безработные, в то же время могут иметь доходы, близкие к уровню бед-

ности) оценивается в 1,4 миллиона человек, или около 50% рабочей силы в сельской местности” [6, с. 3].

Із показників таблиці 2 видно, що обсяг продукції, яка виробляється господарствами населення, упродовж останніх п'яти років продовжував зростати, хоча й дещо нижчими темпами, ніж за попередню п'ятирічку. Проте у 2011 році ними вперше було вироблено дещо менше половини загального обсягу сільськогосподарської продукції внаслідок скорочення виробництва тваринницької і нарощування сільськогосподарськими підприємствами темпів виробництва роєслинницької продукції.

Водночас господарства населення продовжують залишатись основними виробниками молока, картоплі, овочів, плодів та ягід, вовни, меду. Вони виробляють майже 97% картоплі й меду, понад 84 – овочів, плодів і ягід, майже 80% молока. Досить великі їхні частки у виробництві яєць та м'яса – 40-43%, хоча за шість років вони скоротилися – відповідно на 20 і 11%. На початок 2013 року у господарствах населення було зосереджено 67,6% поголів'я в великій рогатій худоби, у тому числі 77,5% корів; 53,1 – свиней, 75,7% овець.

2. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції господарствами населення

Показник	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2011 р.	2011 р. до 1990 р., %	2011 р. до 2005 р., %
Вартість валової продукції с.г. усіх категорій господарств у постійних цінах 2010 р., млрд грн	282,8	151,0	179,6	233,7	82,6	130,1
У тому числі господарств населення: млрд грн	83,6	93,0	106,8	112,6	134,7	105,4
до загальної вартості, %	29,6	61,6	59,5	48,2	18,6	-11,3
з неї: продукція рослинництва	18,9	50,7	51,4	43,3	24,4	-8,1
продукція тваринництва	40,8	79,0	73,8	59,4	18,6	-14,4
Частка господарств населення у валовому виробництві усіма категоріями господарств, %:						
зерна	2,8	18,4	24,3	22,1	19,3	-2,2
картоплі	71,4	98,6	98,8	96,9	25,5	-1,9
овочів	26,9	83,1	89,3	84,3	57,4	-5
плодів і ягід	53,6	81,8	88,2	84,2	30,6	-4

соняшнику	2,4	12,5	21,2	15,9	13,5	-5,3
м'яса (у забійній масі)	28,9	73,7	63,2	43,3	14,4	-19,9
молока	24,0	71,0	81,2	79,7	55,7	-1,5
яєць	37,8	66,2	50,5	39,9	2,1	-10,6
вовни	11,2	61,4	78,3	83,3	72,1	5,0
меду	78,7	93,2	96,6	97,9	19,2	1,3

Джерело: Розраховано автором на основі статистичних даних.

Показники таблиці 3 характеризують продуктивність сільськогосподарського виробництва господарств населення. За даними Державної служби статистики України у 2011 році вихід валової продукції з 1 га їхніх сільськогосподарських угідь на 19,3% перевищував рівень цього показника у сільськогосподарських підприємствах. Вищою продуктивністю у рослинництві характеризується виробництво кормових культур.

Дрібнотоварне виробництво, не вимагаючи великих інвестицій і запозичень, гнучкіше реагує на ситуацію, що складається на ринку сільськогосподарської продукції. Дослідження показують, що проблеми, які виникають у процесі його функціонування, дуже часто пов'язані не з самою виробничою діяльністю, а з можливостями й організацією збуту продукції [3, с. 62].

3. Продуктивність виробництва у господарствах населення

Показник	2005 р.		2008 р.		2011 р.		Господарства населення	
	с.-г. підприємства	господарства населення	с.-г. підприємства	господарства населення	с.-г. підприємства	господарства населення	2011 р. до 2005 р., %	2011 р. до 2008 р., %
Загальна кількість с.-г. підприємств і ОСГ, тис. одиниць	57,9	4915,3	59,1	4666,0	56,1	4359,0	88,7	93,4
Площа с.-г. угідь, млн га	22,1	14,9	21,0	15,6	20,5	16,0	107,4	102,6
Частка у загальній площі, %	59,7	40,3	57,4	42,6	56,2	43,8	108,7	102,8
Вартість валової продукції с.-г. у постійних цінах 2010 р., млрд грн	72,8	106,8	101,5	121,1	121,1	112,6	105,4	93,0
Із розрахунку на 1 га с.-г. угідь, тис.грн	3,29	7,16	4,83	6,42	5,91	7,05	98,5	109,8
Урожайність, ц/га:								
зернові	29,3	30,7	35,5	31,9	39,0	31,5	102,6	98,7
картопля	141,5	133,3	187,1	137,9	216,7	166,8	125,1	440,1
овочі	116,5	147,5	211,8	169,1	256,9	180,0	122,0	106,4
соняшник	9,8	9,2	15,8	13,4	19,0	15,5	168,5	115,7
кормові буряки	273,4	283,7	286,3	309,9	279,1	317,0	111,7	102,3
однорічні трави на сіно	18,1	28,5	25,4	32,3	20,7	37,1	130,2	114,9
багаторічні трави на сіно	23,1	29,7	27,0	39,3	30,3	40,6	136,7	103,3
плоди і ягоди	13,2	103,8	26,5	87,1	41,0	106,2	102,3	121,9
Надій молока на корову, кг	2952	3643	3366	3903	4109	4192	115,1	107,4

Джерело: Розраховано автором на основі статистичних даних.

24 грудня 2010 року Міністр аграрної політики та продовольства України М. Присяжнюк, закладаючи капсулу на будівництво оптового ринку „Столичний”, зазначив: „Вітчизняний аграрний ринок характеризується зосередженням основного виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах. Переважна більшість селянських господарств виробляє надлишкову продукцію з метою подальшого продажу. Проте можливостей збуту небагато: або самотужки на продо-

льних ринках, або через посередників, які за зниженими цінами скуповують вирощений урожай або пропонують в обмін на іншу продукцію. При цьому існуюче співвідношення цін обміну далеко не на користь селян” [3, с. 5].

Ринкова інфраструктура, яка обслуговує реалізацію вирощеної господарствами населення продукції, сформувалася стихійно. Нині вона викликає безліч нарікань, насамперед у приватних сільських товаровиробників. У наукових публікаціях і засобах ма-

сової інформації наводиться неоднозначна оцінка діяльності торговельно-посередницьких структур, які тісно співпрацюють з особистими селянськими господарствами.

Проблеми, які постають перед власниками ОСГ у процесі реалізації основних видів сільськогосподарської продукції, детально проаналізовано у монографії О.М.Шпичака та І.В.Свиноуса „Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність”.

Автори значну увагу зосередили на характеристиці елементів ринкової інфраструктури: торговельно-посередницьких структур, роздрібних продовольчих ринків і ринків реалізації живої худоби тощо. Вони стверджують, що „важливим елементом у формуванні роздрібних цін є підприємницький ризик. Будь-який підприємець, який реалізує продукцію, що швидко псується, розраховує його на рівні 45-50% від суми прибутку, оскільки існує ймовірність неповної реалізації продукції через зміну кон'юнктури місцевого ринку, псування її під час транспортування до місця реалізації й тимчасового зберігання” [8, с. 92]. На початку періоду реформування аграрного сектору частка посередника у структурі товарообігу м'ясної продукції на продовольчому ринку дорівнювала 30%, а наприкінці першого десятиріччя ХХІ ст. – 70-90%. Посередник витіснив індивідуальних товаровиробників із роздрібних продовольчих ринків, і саме ця категорія визначала переважною мірою максимальну й мінімальну межу ринкової ціни на продукти забою тварин [8, с. 201].

Існуючі темпи розбудови оптових ринків нині не дають змоги розв'язати проблеми, що виникають у процесі реалізації продукції особистих селянських господарств. Вона надходить для реалізації невеликими партіями з низьким рівнем сортування та калібрування товару, характеризується незначним асортиментом пропонованих овочів і фруктів. Відсутність достовірної інформації від виробників ускладнює контроль за якістю продукції. Ці проблеми є основними й при продажу продукції через систему супермаркетів.

Тому особисті селянські господарства продовжують реалізувати вироблену продукцію торговельно-посередницьким структурам у зв'язку з неспроможністю продати її через систему продовольчих ринків, відсутністю навичок щодо реалізації продукції, можливістю зекономити час і гроші, які мали б бути витрачені на сплату ринкового збору [8, с. 128]. Залучення посередника дає змогу перекласти на нього частину комерційних ризиків, що зменшує можливі втрати товаровиробника. Система заготівлі надлишків сільськогосподарської продукції через споживчу кооперацію (Укоопспілку) знаходиться в тривалій кризі, програючи приватним заготівельниками через відсутність у працівників економічного стимулу.

Останнім часом дедалі більшого поширення набуває збут товарів та послуг через Інтернет. Окремі науковці вже досліджували проблеми його використання в дрібнотоварному секторі сільських поселень. Ними зазначено, що Інтернет як частина інтегрованих маркетингових комунікацій є корисним інструментом для поліпшення іміджу фірм і просування продукції [1, с. 233]. Водночас переваги цього механізму реалізації продукції в наукових публікаціях досі розглядалися лише щодо підприємств та фірм малого бізнесу.

Проте застосування інформаційних технологій створює добрі перспективи й для розширення ринку збуту надлишків продукції, що виробляється ОСГ, без участі традиційних торговельно-посередницьких структур. Крім того, на нинішній час у багатьох сільських населених пунктах складається ситуація, за якої навіть місцеві мешканці не мають повної інформації, яку продукцію вони могли б придбати у своїх односельчан.

Через це особистим селянським господарствам вперше може бути запропоновано новий для них і неординарний варіант реалізації надлишків продукції – через електронні торговельні майданчики. На рисунку наведено розроблений автором механізм формування електронних торговельних майданчиків для продукції ОСГ. Він складається з двох етапів.

Механізм формування електронних торговельних майданчиків для реалізації надлишків продукції ОСГ

Джерело: розробка автора.

Перший етап – це моніторинг наявності надлишків сільськогосподарської продукції в межах окремого населеного пункту. Найдоцільніше його проводити на базі сільських та селищних рад. Така ініціатива вже мала місце в Івано-Франківській області ще у 2011 році. Моніторинг можна здійснювати за умови, що дані установи мають доступ до мережі Інтернет. Водночас у багатьох населених пунктах доступ до мережі Інтернет мають лише загальноосвітні школи. У деяких випадках у великих селах з чисельністю жителів у кілька тисяч осіб комп'ютерами й доступом до мережі Інтернет забезпечуються місцеві бібліотеки, що, як правило, знаходяться поруч зі школою. Основні варіанти організації моніторингу, які можуть набути найбільшого поширення, наведені на рисунку.

З потенційними продавцями надлишків продукції організатори моніторингу мають укласти угоду, в якій зазначити: 1) термін участі у проекті потенційних продавців; 2) кількісні характеристики продукції, що пропонується до реалізації; 3) якісні характеристики майбутнього товару; 4) орієнтовні терміни його реалізації; 5) суму винагороди

(індивідуально), яку продавці сільськогосподарської продукції згодні заплатити за участь у проекті; її розподіляють між збирачами інформації та продавцями на заздалегідь узгоджених засадах; 6) права й обов'язки сторін. Якщо збирачами інформації виступатимуть сільські та селищні ради, сума винагороди може бути меншою, ніж в інших зазначених випадках.

Сільська рада мусить взяти зобов'язання надати: а) інформаційний супровід електронних торговельних майданчиків щодо умов реалізації продукції й інформування стосовно можливих оптимальних цін реалізації товару; б) можливість облаштування у випадку необхідності майданчиків для акумулювання овочевої та плодово-ягідної продукції з метою її подальшого оптового продажу й розподілу; в) допомогу в процесі одержання необхідних документів для реалізації продукції; г) допомогу в процесі найму (орендування) транспортних засобів для перевезення сформованих партій товару; д) рекламний супровід даного проекту як на території сільської ради, так і за її межами; е) допомогу в налагодженні контактів із районними та обласними дорадчими службами, філіалами

Укоопспілки, торговельними підприємствами, Інтернет-магазинами, окремими громадянами щодо постачання їм продукції за прямими угодами.

На другому етапі зібрана інформація має бути розміщена на інформаційному веб-сайті. Нині доцільно використовувати кілька інформаційних веб-сайтів: один – на рівні району, інший – на рівні області. Оскільки створення й обслуговування веб-сайтів вимагає певних витрат коштів і часу, держава могла б надати підтримку даному проекту у вигляді сприяння розміщення результатів моніторингу надлишків продукції ОСГ у розрізі окремих населених пунктів на веб-сайтах районних та обласних державних адміністрацій. При цьому посадові особи управлінь агропромислового розвитку державних адміністрацій мають контролювати регулярність надходження інформації, аналізувати її й надавати виробникам певні рекомендації щодо умов заготівлі та постачання продукції споживачам. Зібрана на районному рівні інформація передається відповідальними посадовими особами на веб-сайт обласної державної адміністрації. Дуже важливо даний сегмент веб-сайтів державних адміністрацій рекламувати у засобах масової інформації.

Відсутність навичок щодо реалізації продукції може спонукати селян продовжувати користуватися послугами торговельно-посередницьких структур. Забезпечення товаровиробника інформацією стосовно цінової ситуації за різними каналами реалізації продукції запобігатиме її продажу за заниженими цінами і сприятиме усуненню з ринку нецивілізованого посередника.

На рисунку наведені основні потенційні споживачі електронних торговельних майданчиків. Використання електронних торгів дає змогу сформувати відповідно до вимог великих супермаркетів оптимальні партії однорідної продукції відповідної якості й розмірів, це стосується, насамперед, плодів і овочів. Електронні ресурси сприяють об'єднанню продукції розрізних сільських товаровиробників.

Бажання придбати натуральні продукти сільських товаровиробників мають багато жителів районних та обласних центрів. Реа-

лізація продукції індивідуальним споживачам через електронні торговельні майданчики сприятиме забезпеченню їх тваринницькою продукцією, яка виробляється практично під контролем ветеринарної служби. Нині на стихійних ринках трапляються неодинокі випадки реалізації продукції, насамперед молока, що надходить від хворих тварин. Електронні торговельні майданчики дадуть змогу споживачеві при потребі особисто оглянути чи замовити обстеження тварин і птиці, продукцію від яких він має на меті придбати.

Інформація електронних торговельних ресурсів також може бути використана для поживлення ринку кормів. Надлишки тих їхніх видів, які виробляються селянами і практично не можуть бути представлені на ринках районних та обласних центрів, а це, передусім, об'ємні корми, можна реалізувати через оприлюднення їх пропозиції в електронних інформаційних ресурсах.

Надлишки продукції, які зосереджуються у віддалених селах, такі як фрукти і ягоди, можна використовувати для переробки у повидло й консервації. Можливе використання інформації про обсяги і місце знаходження сировини для переробки підприємцями у процесі розробки відповідних бізнес-проектів.

Висновки. Для поліпшення складної економічної ситуації, яка склалася в аграрному секторі економіки України зі збутом надлишків сільськогосподарської продукції, що виробляється селянами, мають бути вжиті неординарні заходи. Збут товарів та послуг через Інтернет зарекомендував себе як ефективний інструмент просування продукції. Нині він використовується переважно для реалізації товарів широкого вжитку іноземного виробництва, а також засобів матеріально-технічного постачання.

Створення спеціалізованих електронних торговельних майданчиків для реалізації надлишків сільськогосподарської продукції особистих селянських господарств за запропонованою схемою може стати дієвим механізмом поліпшення ефективності функціонування ОСГ і розвитку сільських територій.

Список використаних джерел

1. Збарська А.В. Розвиток дрібнотоварного сектора у сільських поселеннях України : моногр. / А.В. Збарська, А.І. Липов'як-Мелкозьорова. – К.: [б.в.], 2010. – 654 с.
2. Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – №1. – С.13-23.
3. Особисті селянські господарства – основа формування малого підприємництва на селі / В.К. Збарський, А.І. Липов'як-Мелкозьорова; за ред. проф. В.К. Збарського. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 106 с.
4. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): моногр.; за ред. М.Й. Маліка. – К.: ННЦ „Ін-т аграр. економіки”, 2012. – 640 с.
5. Теорія, політика та практика сільського розвитку; за ред. О.М. Бородіної, І.В. Прокопи – К.: Ін-т економіки та прогноз., 2010. – 376 с.
6. Проект GCP/RER/041/EC „Краткий анализ состояния сельского хозяйства и развития сельских территорий в странах Восточного партнёрства. Украина” – К.: Международная рабочая группа, ФАО и Делегация ЕС в Украине, 2012. – 12 с.
7. Стегній М.І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії / М.І. Стегній // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – №3. – С.125-134.
8. Шпичак О.М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність: моногр. / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 300 с.
9. Vachmann P. Openness to information disclosure: the case of Czech rural municipalities. – Agricultural economics, volume 58, no 12. Prague, 2012, pp. 580-590.
10. Hewson C. Gathering data on the Internet. Qualitative approaches and possibilities for mixed methods and research. In 5: Joinson A., Mc Kenna K., Postmes T., Peins U. (eds.): The Oxford Hand book of Internet Psychology. Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 405-428.
11. Margetts H. Virtual Organizations. The Oxford Handbook of Public Management. Oxford University Press, Oxford, 2005; ISBN: 0-19-925977-1.
12. Matei L., Matei A. Integrated approach of the citizen's role in relation to the public services. International Review on Public and Nonprofit Marketing, 2011, 8: 1865 – 1984.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2013 р.

*

УДК 338.432:339.564:633.1(477)

О.А. МАТЕРИНСЬКА, асистент
Вінницький національний аграрний університет

Виробництво та експорт зерна в Україні

Постановка проблеми. Розвиток виробництва зерна є важливим джерелом формування добробуту сільських товаровиробників і визначальним фактором конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектору в глобальному вимірі. Поряд із цим зернопродуктовий комплекс відіграє вирішальну роль у забезпеченні гарантування національної продовольчої безпеки. Саме дана продукція щодо рольових і функціональних характеристик об'єктивно відображає потенційні можливості галузі як в Україні, так і за її межами.

Постановка проблеми у даному контексті впливає з необхідності систематичних оцінок розвитку виробництва зерна й розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо усунення недоліків та визначення перспектив на майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці й практиці цей напрям розглядається багатьма науковцями: В.Г. Андрійчуком, М.Д. Безуглим [2], О.А. Бугуцьким, Р.В. Волошиним [1], М.В. Зубцем [2], В.О. Компанієць, І.Г. Кушніром, П.М. Макаренком, В.Я. Месель-Веселяком [7], Ю.О. Лупенком [7], І.Г. Миколенко, С.В. Мочерним, Б.В. Погріщуком [4], О.П. Шевченко, П.Т. Саблуком [5], А.М. Стельмашуком, О.М. Шпичаком,

© О.А. Материнська, 2013

Список використаних джерел

1. Збарська А.В. Розвиток дрібнотоварного сектора у сільських поселеннях України : моногр. / А.В. Збарська, А.І. Липов'як-Мелкозьорова. – К.: [б.в.], 2010. – 654 с.
2. Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – №1. – С.13-23.
3. Особисті селянські господарства – основа формування малого підприємництва на селі / В.К. Збарський, А.І. Липов'як-Мелкозьорова; за ред. проф. В.К. Збарського. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 106 с.
4. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): моногр.; за ред. М.Й. Маліка. – К.: ННЦ „Ін-т аграр. економіки”, 2012. – 640 с.
5. Теорія, політика та практика сільського розвитку; за ред. О.М. Бородіної, І.В. Прокопи – К.: Ін-т економіки та прогноз., 2010. – 376 с.
6. Проект GCP/RER/041/EC „Краткий анализ состояния сельского хозяйства и развития сельских территорий в странах Восточного партнёрства. Украина” – К.: Международная рабочая группа, ФАО и Делегация ЕС в Украине, 2012. – 12 с.
7. Стегній М.І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії / М.І. Стегній // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – №3. – С.125-134.
8. Шпичак О.М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність: моногр. / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 300 с.
9. Vachmann P. Openness to information disclosure: the case of Czech rural municipalities. – Agricultural economics, volume 58, no 12. Prague, 2012, pp. 580-590.
10. Hewson C. Gathering data on the Internet. Qualitative approaches and possibilities for mixed methods and research. In 5: Joinson A., Mc Kenna K., Postmes T., Peins U. (eds.): The Oxford Hand book of Internet Psychology. Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 405-428.
11. Margetts H. Virtual Organizations. The Oxford Handbook of Public Management. Oxford University Press, Oxford, 2005; ISBN: 0-19-925977-1.
12. Matei L., Matei A. Integrated approach of the citizen's role in relation to the public services. International Review on Public and Nonprofit Marketing, 2011, 8: 1865 – 1984.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2013 р.

*

УДК 338.432:339.564:633.1(477)

О.А. МАТЕРИНСЬКА, асистент
Вінницький національний аграрний університет

Виробництво та експорт зерна в Україні

Постановка проблеми. Розвиток виробництва зерна є важливим джерелом формування добробуту сільських товаровиробників і визначальним фактором конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектору в глобальному вимірі. Поряд із цим зернопродуктовий комплекс відіграє вирішальну роль у забезпеченні гарантування національної продовольчої безпеки. Саме дана продукція щодо рольових і функціональних характеристик об'єктивно відображає потенційні можливості галузі як в Україні, так і за її межами.

Постановка проблеми у даному контексті впливає з необхідності систематичних оцінок розвитку виробництва зерна й розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо усунення недоліків та визначення перспектив на майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці й практиці цей напрям розглядається багатьма науковцями: В.Г. Андрійчуком, М.Д. Безуглим [2], О.А. Бугуцьким, Р.В. Волошиним [1], М.В. Зубцем [2], В.О. Компанієць, І.Г. Кушніром, П.М. Макаренком, В.Я. Месель-Веселяком [7], Ю.О. Лупенком [7], І.Г. Миколенко, С.В. Мочерним, Б.В. Погріщуком [4], О.П. Шевченко, П.Т. Саблуком [5], А.М. Стельмашуком, О.М. Шпичаком,

© О.А. Материнська, 2013

Г.В. Черевком, О.П. Червінською та ін. Однак багато аспектів означеного питання ще є недостатньо дослідженими, а динаміка розвитку галузі різновекторна.

Мета статті – проведення аналітичної оцінки стану й окреслення перспектив розвитку виробництва та експорту зерна в Україні.

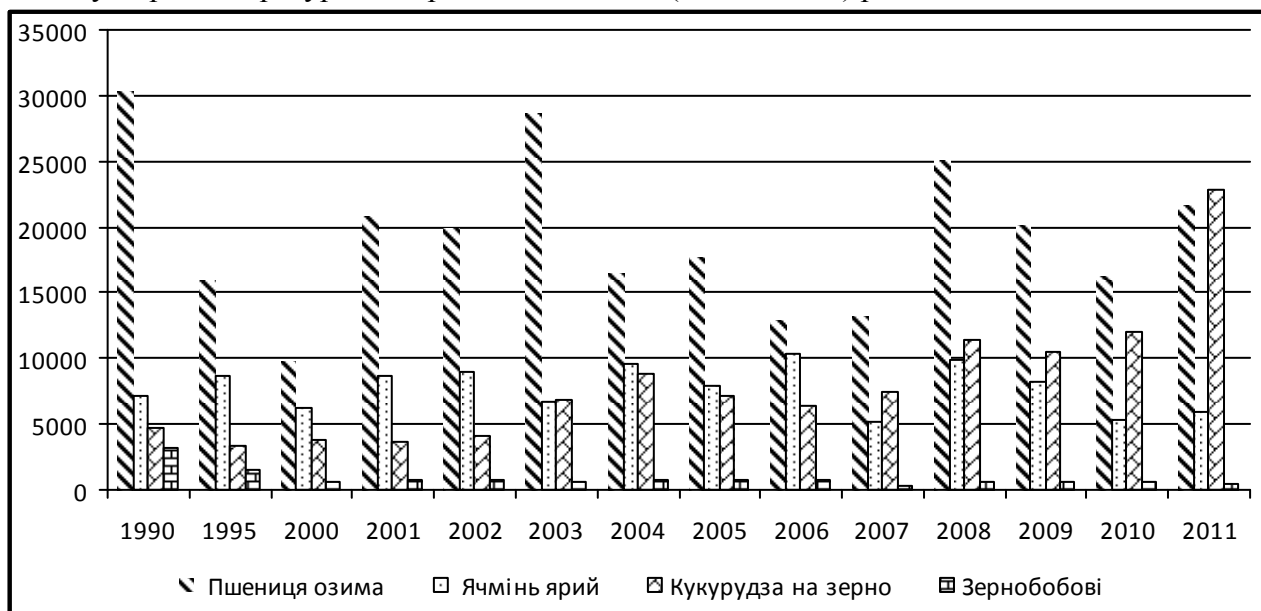
Виклад основних результатів дослідження. Природно-кліматичні умови й родючі землі України сприяють вирощуванню всіх зернових культур та одержанню високоякісного продовольчого зерна в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу.

Об'єктивна необхідність розвитку виробництва зерна зумовлена рядом причин. По-перше, зерно є найважливішим продуктом, що визначає міжгалузеві пропорції не тільки в агропромисловому виробництві, але й в економіці країни в цілому; по-друге, природно – кліматичні умови в Україні надзвичайно сприятливі для вирощування зернових при збереженні екологічної рівноваги у природі; по-третє, виробництво зерна є найважливішим джерелом доходів переважної більшості сільськогосподарських підприємств; по-четверте, зерно становить значну частину кормових ресурсів тваринництва і є

сировиною для харчової та переробної промисловості; по-п'яте – це головна експортна культура для України.

Оцінка перспектив розвитку галузі в Україні вітчизняними науковцями та практиками дещо різниться, проте в загальному контексті зводиться до того, що зернові завжди є затребуваними на ринку, а виробництво має значний потенціал зростання. Зокрема, вважається реальною перспектива досягти 80 млн т зернових у 2020 році [7], а за більш оптимістичним сценарієм – у 2015 році [2]. Таким чином, наука бачить перспективу і підтвердженням реальності згаданих результатів слугує поточний 2013 рік, в якому за тенденціями зміни валового збору Україна здатна перевищити свій власний рекорд на кілька мільйонів тонн.

Дослідження показують (рис.), що валові збори зернових за 1990-2011 роки були нестабільними, відбулося різке зменшення вирощування зернобобових культур, при цьому валовий збір кукурудзи на зерно в 2011 році порівняно з 1990 роком збільшився понад 4,8 рази. Що стосується такої ключової культури, як пшениця озима, то найбільше її виробництво спостерігалось у 1990 (30348 тис. т), в 2003 (28661 тис. т) та в 2008 (25050 тис. т) роках.

Виробництво основних зернових і зернобобових культур по Україні в динаміці, тис. т

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Зернове господарство України останніми роками відзначається нестабільністю та великою залежністю від природно-

кліматичних умов, що позначається на його прибутковості, а зерновий ринок – відсутні-

стю дієвої системи важелів державного регулювання ринкових відносин.

Вітчизняний зерновий експорт складається переважно із зерна пшениці, ячменю й кукурудзи, причому здебільшого у фуражній формі. Зерно пшениці – найважливіший сільськогосподарський об'єкт міжнародної торгівлі: майже 60% усього експорту зернових. Частка кукурудзи протягом останнього часу стрімко зростає.

На думку фахівців, для здійснення ефективного зерновиробництва мінімальна рентабельність виробництва зерна повинна становити 20%, а раціональна (в умовах України) – щонайменше 40%. Тільки такий її рівень створює необхідні умови для оновлення основних засобів і застосування технологій виробництва зерна, які дають змогу у подальшому не зменшувати, а підвищувати врожайність. У свою чергу рентабельність виробництва й реалізації зерна для товаровиробників залежить як від собівартості продукції, так і від цін її реалізації, які склалися на ринках відповідно до попиту на нього та пропозиції. Головна роль формування цін на зерно належить світовому ринку, вторинна – внутрішньому ринку України й тільки на останньому місці знаходиться місцевий ринок.

Глобалізація світової економіки, зумовлена досягненнями науково-технічного прогресу та демографічними процесами в світі, а також негативним впливом окремих екологічних і кліматичних чинників, з кожним роком загострює проблеми продовольчого забезпечення багатьох країн світу.

Потреба в зерновій продукції на сучасному міжнародному ринку формується під впливом невинного зростання чисельності населення планети в середньому на 1,4% в рік, яке досягне у 2015 році 7,2 млрд осіб, або на 15% більше, ніж у 2000 році [5], що потребує збільшення виробництва зерна мінімум на 75% для забезпечення населення планети харчовими продуктами у найближче десятиліття.

Ситуація у світі складається таким чином, що на найближчу перспективу критерієм національної безпеки стане здатність тієї чи іншої країни ефективно використовувати свої земельні й трудові ресурси для нарощування виробництва, насамперед, продовольчого та фуражного зерна.

Вигідне територіально-економічне розташування України, сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, збільшення споживання продовольства, передусім зерна у країнах, що розвиваються, та переорієнтація виробництва з продовольчих цілей на біоенергетику в розвинутих країнах зумовлюють підвищений попит на зернову продукцію.

Можна стверджувати, що стан зернового ринку України є задовільним. Нині постачання здійснюється в п'ятдесят країн світу. При цьому до списку тих, що розвиваються, і країн третього світу додалися й цілком фінансово успішні держави (Японія, Південна Корея), що через світову кризу почали відмовляти собі в дорогій, преміум-класу пшениці та кукурудзі й почали пошук дешевших закупівель. А це дало змогу українській продукції потіснити на цих ринках американське та австралійське зерно (табл.).

Склад і структура експорту основних експортерів світу

Основні експортери зерна у світі	Обсяг експорту, млн т	Частка експорту, %
США	79,50	34,98
ЄС-27	24,00	10,56
Україна	23,40	10,30
Канада	20,00	8,80
Росія	18,70	8,23
Австралія	18,00	7,92
Бразилія	9,50	4,18
Аргентина	9,40	4,14
Казахстан	7,00	3,08
Інші	17,75	7,81
Світ усього	227,25	100,00

Джерело: Дані FAS USDA, AAA.

На сучасному етапі умови для реалізації зерна України є цілком сприятливими, оскільки за інформацією офіційних джерел аналітики IGC прогнозують зменшення виробництва пшениці у світі в новому сезоні до 676 млн т проти торішніх 696 млн т та попереднього прогнозу (681 млн т).

Фахівці Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (FAO) прогнозують, що врожай пшениці в Україні у 2012 році може виявитися на 37 % менше торішнього й становитиме близько 14 млн т проти 22,3 млн т роком раніше, у Казахстані скорочення врожаю може дорівнювати 36%, або 14,5 млн т проти 22,7 млн т у 2011 році.

Таким чином, при збільшенні попиту приблизно на 5%, пропозиція зменшиться приблизно на 3,5%, що створює сприятливі умови для України у збільшенні обсягів експорту зернових. Старший економіст Міжнародної ради по зерну (IGC) Даррен Купер прогнозує, що у 2011/12 МР експортні поставки пшениці з країн Причорноморського регіону становитимуть 35 млн т, що на 21,1 млн т перевищує показник сезону-2010/11. Експорт зерна з України в новому маркетинговому році, як вважає міністр аграрної політики та продовольства України, (МР, липень 2012 – червень 2013), може бути 20-25 млн т.

Україна вже сформувала імідж надійного постачальника зерна, яке трохи поступається в якості через кліматичну зону й недостатньо інтенсивний підхід до вирощування. Разом з Росією і Казахстаном вона увійшла в елітарну групу провідних експортерів зерна на світовому ринку.

Проте нестабільність виробництва зумовлює нестабільність експорту. При порівнянні динаміки виробництва та експорту зерно-

вих в Україні стає помітно, що чітко вираженою прямою залежністю між цими показниками немає. Україна щорічно споживає 25-30 млн т зерна, на 2015 рік очікується внутрішнє споживання на рівні 33 млн т.

З урахуванням того, що за період із 2001 по 2008 рік, включаючи вкрай неврожайний 2003 рік, валовий збір зерна в країні становив у середньому 36,9 млн т, потенційна частка експорту – щонайменше 6-11 млн т.

Експортний сегмент зернового ринку України, як і внутрішнє виробництво зерна, мають певні проблеми. Вони викликані нестабільністю виробництва, непередбачуваністю державної політики й низькою якістю продукції. Усе це не уможливлює продавати власні товари за високими цінами. Починаючи з 1992 року, котирування українського зерна були нижчі, ніж у двадцяти кращих експортерів, а це призводить до недооцінювання прибутку учасниками ринку.

Висновки. Потенціал нашої країни у виробництві та експорті зерна є досить потужним. Свідченням цього є те, що Україна входить до десятки світових виробників й експортерів зерна.

Оскільки зовнішня торгівля є надзвичайно важливим елементом державної економічної політики, тому, на нашу думку, необхідно здійснити такі заходи щодо її розвитку: створення умов для конкуренції учасникам ринкової торгівлі зерном і зернопродуктами; зміна порядку формування та розподілу державних ресурсів зерна; формування ринкової інфраструктури на інноваційній основі; регулювання попиту і пропозиції з метою створення ринкової рівноваги; демонаполізація ринку збуту, що сприятиме розвитку прямих зв'язків між підприємствами.

Список використаних джерел

1. *Волошин Р.* Аналіз експортного сегмента зернового ринку України / Роман Волошин // Вісн. Терноп. нац. екон. ун-ту. – 2007. – Вип. 2. – С. 97-103.
2. *Зубець М.В.* Економічні аспекти реформування аграрно-промислового комплексу України / М.В. Зубець, М.Д. Безуглий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Chem_biol/Agroin/2011_4-6/AKADEMIA.A.I.pdf.
3. Комплексна галузева програма "Розвиток зерновиробництва в Україні до 2015 року". Наказ Міністерства аграрної політики України, Української академії аграрних наук 23.10.2007 № 757/101.
4. *Погрішук Б.В.* Організаційно-економічні засади ефективного функціонування зернопродуктового підкомплексу : моногр. / Б.В. Погрішук. – Тернопіль: «Джура», 2009. – 370 с.
5. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (вип. 4-6) / П.Т. Саблук та ін. – К.: ІАЕ УААН, 1999-2003.

6. *Серветник В.В.* Економічна ефективність виробництва зерна та шляхи її підвищення в сільськогосподарських підприємствах Уманського району Черкаської області: Матер. І Всеукр. заочної наук.-практ. конф. «Актуальні питання сучасної економіки», 20-22 січ. 2010 р. / В.В. Серветник. – Умань: СПД Сочінський, 2010. – Ч.4. – 200 с.
7. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012 – 182 с.
8. *Gary Vocke, Olga Liefert.* Projected 2013 Wheat Production Down From 2012. Wheat Outlook /WHS-13e/May 14, 2013 Economic Research Service, USDA.
9. *Myrna van Leeuwen.* The agri-food sector in Ukraine: current situation and market outlook until 2025 / Myrna van Leeuwen, Petra Salamon, Thomas Fellmann, Martin Banse, Oliver von Ledebur, Guna Salputra and Olexandr Nekhay. – Luxembourg: Publications Office of the European Union 2012 – 90 pp.
10. *Kateryna Goychuk.* The Ukraine in KRU (Kazakhstan, Russia and Ukraine): prospects for the Ukrainian grain economy / Kateryna Goychuk; William H. Meyers. – Village and Agriculture (Wieś i Rolnictwo), issue: 4 (157) / 2012, pages: 75-89.
11. *Nicholas E. Rada, Stacey Rosen, Jayson Beckman.* Evaluating Agricultural Productivity's Impact on Food Security. – Selected Paper prepared for presentation at the International Agricultural Trade Research Consortium's (IATRC's) 2013 Symposium: Productivity and Its Impacts on Global Trade, June 2 – 4, 2013, Seville, Spain.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2013 р.

* * *

Новини АПК

У цьому році держава надасть фермерам 28 млн грн безвідсоткових кредитів

У поточному році фермери одержать майже 28 млн грн державної допомоги. А щоб сільгоспвиробники змогли використовувати ці кошти протягом року, розподілятимуть їх на початку бюджетного року. Таке рішення ухвалив Уряд. На переконання Міністра аграрної політики та продовольства України Миколи Присяжнюка, такі зміни дадуть у перспективі можливість збільшити кількість фермерських господарств та ефективність їхньої роботи.

«Кабмін ухвалив постанову, розроблену Мінагрополітики України, яка вдосконалює чинний порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки фермерів. Якщо раніше ці кошти розподіляли лише в 2-му півріччі, що порушувало вимоги Бюджетного кодексу, то тепер фермери зможуть використати кошти протягом цілого року», – повідомив Микола Присяжнюк.

За словами Міністра, держава надає фермерам безвідсоткові кредити на виробництво, переробку, збут виробленої продукції, придбання техніки та обладнання, будівництво та реконструкцію тваринницьких приміщень, закладення багаторічних насаджень, зрошення та меліорацію земель, а також поновлення обігових коштів.

«У середньому одне фермерське господарство одержує понад 100 тис. грн від держави, які може використати для власних виробничих потреб. І за 3 роки дії такої підтримки ми можемо вже бачити її результати – середній розмір фермерських наділів зріс на 8 га і становить майже 108 га. Уряду важливо продовжувати цю підтримку», – зазначив Міністр.

Станом на початок року в Україні налічувалася майже 41 тис. фермерських господарств, у власності яких 4,4 млн га сільськогосподарських угідь.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.43.01:332.122

*А.В. БАЛЯН, доктор економічних наук, академік НААН, віце-президент
Національної академії аграрних наук України*

*Г.В. СПАСЬКИЙ, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки Східно-європейського слов'янського університету*

Особливості інвестиційного процесу в аграрному секторі економіки Закарпаття

Постановка проблеми. Нині сільське господарство Закарпаття для розширеного відтворення потребує значних інвестиційних надходжень. Зменшення інвестиційних вкладень (1991-2000 рр.) призвело до руйнівних процесів у продуктивних силах галузі, погіршення стану земельних ресурсів, зниження ефективності сільськогосподарського виробництва, погіршення рівня якості життя сільського населення регіону.

Економіка та сільське господарство Закарпаття характеризується недостатнім рівнем заощадження й капітальних інвестицій, зростаючим дефіцитом рахунку поточних операцій, недостатнім рівнем розвитку наукоємних галузей промисловості та, відповідно, сировинним характером економіки. В умовах кризи розв'язання потребують такі проблеми, як дефіцит інвестиційних ресурсів і нестача валютних резервів. Поліпшення ситуації, що склалася, можливе за умови лише відновлення аграрного інвестиційного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження різних аспектів зазначених проблем знаходимо в роботах А.В.Вороніна, В.В. Вовка [1], С.М. Кваши [3], Т.В. Мацибори [4], П.Т. Саблука, М.І. Кісіля та М.Ю. Коденської [2], М.Д. Кондратьєва, Ю.О. Лупенка, Ю.Ф. Мельника [5], Л. Гитмана, М. Джонка [8], Й. Шумпетера й багатьох інших учених.

Мета статті – визначити сучасний стан інвестиційного процесу на Закарпатті, особ-

ливостей здійснення його в аграрному секторі.

Виклад основних результатів дослідження. Економічне зростання в умовах обмеженості ресурсів можливе підвищенням ефективності їхнього використання. Інтенсивний тип зростання зумовлює необхідність запровадження інвестицій у виробничу та соціальну сфери суспільного життя [8].

Особливе значення в економічному розвитку регіону має сфера аграрного виробництва, яка формує його продовольчу й економічну безпеку, є сировинною базою для переробної та харчової промисловості, а також забезпечує сталий розвиток сільських територій [12]. Динаміка валового виробництва продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств характеризується циклічністю [9]. А економічний цикл – це проміжок часу від початку однієї економічної кризи до наступної в економічному розвитку аграрного сектору регіону.

Максимальний обсяг виробництва спостерігався у 1998 році, після чого воно почало скорочуватися. Причиною такого спаду стала трансформація економічної системи від командно-адміністративного до ринкової економіки. Із 2000 року спостерігався приріст виробництва щодо попереднього 1999 року. В умовах сучасної кризової ситуації загальний обсяг виробництва продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств за 2011 рік збільшився на 2,8 % порівняно з аналогічним періодом 2010 року [6].

Серед причин циклічності М.Д. Кондратьєв називав розвиток продуктивних сил суспільства, зокрема засобів праці [1].

Й. Шумпетер вважав головними хвилі технічних нововведень і відповідні зміни інноваційної активності підприємців [10]. Інші автори стверджують, що „... Маса підприємців збільшується. Саме масовою появою нових комбінацій пояснюються основ-

ні риси періоду піднесення. Воно пояснює, чому збільшення капіталовкладень є першим симптомом піднесення” [2].

Дослідженнями встановлено, що впродовж 2001-2010 років спостерігалася стійка тенденція до збільшення як валового виробництва продукції сільського господарства, так і обсягів інвестицій (табл. 1).

1. Показники виробничої та інвестиційної діяльності у сільському господарстві, мисливстві і лісовому господарстві Закарпаття за 1990-2011 рр.

Показник	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2011
Валова продукція сільського господарства у порівнянних цінах 2005 р., млн грн	2362,7	1880,6	1834,4	2103,1	2096,3	2076,5	2142,8	2215,0	2225,8
У тому числі: сільськогосподарські підприємства господарства населення	1012,5	280,9	99,0	95,2	92,4	84,3	116,0	107,9	83,5
Індекс валової продукції сільського господарства (у порівнянних цінах 2005 р.), % до попереднього року	93,1	104,5	108,1	99,0	99,7	99,1	103,2	103,4	97,2
У тому числі: у с.-г. підприємствах	85,2	79,2	81,5	76,3	97,1	91,2	137,6	93,0	77,4
у господарствах населення	99,0	110,7	110,2	100,5	99,8	99,4	101,7	104,0	98,2
Інвестиції в основний капітал – усього в економіці, фактичні ціни, млн грн	1063,0	142,7	203,4	1114,6	2018,5	2641,7	3303,5	1914,7	2937,3
У тому числі сільське господарство, мисливство, лісове господарство, млн грн	157,1	7,8	2,9	23,2	28,1	57,6	55,6	62,2	46,3
Інвестиції в основний капітал сільськогосподарства, мисливства та лісового господарства до загального підсумку, %	14,7	5,5	1,4	2,1	1,4	2,2	1,7	3,2	2,0
Валова додана вартість сільського господарства, мисливства та лісового господарства в структурі ВРП, %	-	-	-	17,5	19,9	13,8	13,2	14,5	13,8
Валова додана вартість, млн грн	-	931,9	2014	6215	7712	9843	13656	12542	15819
Валовий регіональний продукт, млн грн	-	-	2151	6700	7855	9955	14208	13242	16570
Валовий регіональний продукт із розрахунку на одну особу, грн	-	-	1677	4984	5373	8114	10626	10081	10908

Джерело: Статистичний щорічник Закарпаття за 1990-2011 р. – Ужгород, 1991-2012 [7].

Дослідження показують, що відбулося скорочення питомої ваги валової доданої вартості сільського господарства, мисливства і лісового господарства в структурі РВП з 18,7 % у 2004 році до 14,5 % у 2009-му й до 13,8 % у 2011 році. Це доводить про хід структурної перебудови економіки регіону та країни взагалі.

Особливість цього процесу пов'язана з ціновим диспаритетом на промислові ресурси першої сфери й сільськогосподарську продукцію другої сфери АПК [3]. Такі тенденції зберігаються із часів кризи і негативно впливають на прибутковість аграрного виробництва, відповідно знижується його

інтенсивна привабливість. Поряд із цим вчені визначають регіональні особливості інвестування також за показниками рівня ефективності капіталу, концентрації інвестицій на одиницю площі, а також за рівнем забезпеченості об'єктами інфраструктури [2]. Привабливість різниться також за видами діяльності в межах АПК регіону. Найпривабливішими є зернове господарство, вирощування насіння соняшнику та його переробка, виноградарство й виноробство, виробництво м'яса великої рогатої худоби, свиней та яєць у регіоні.

Важливою складовою інвестиційного процесу в аграрному секторі вчені вважають

п'ять основних видів ризику: соціальний, економічний, фінансовий, кримінальний і екологічний [4]. Підвищена ризикованість аграрного виробництва мала б компенсуватися вищою ставкою прибутковості порівняно з іншими галузями національного господарства. Однак у регіоні й у державі загалом ще не відпрацьовано паритет міжгалузевих економічних відносин для підвищення інвестиційної привабливості для приватних інвесторів [5].

При дослідженні інвестиційного процесу частіше застосовують економіко-математичне моделювання із використанням кейнсіанської моделі „IS-LM”, де йдеться про зв'язок між інвестиціями й заощадженнями в довгостроковому періоді [1].

Заощадження підприємців (фермерів) і власників домогосподарств можуть бути капіталом при розміщенні їх у фінансових установах (банках, страхових компаніях регіону) з подальшим одержанням прибутків, або використання їх для розширення виробництва.

Необхідно зазначити, що домогосподарства самі забезпечують себе трудовими ресурсами, а частину доходів вкладають у подальший розвиток виробництва. Для сільськогосподарського виробництва важливою стає виробнича функція, тому що особисті господарства населення виробляють 95,9 %

валової продукції рослинництва й 96,3 % продукції тваринництва в краї. Отже, спостерігається особливість співвідношення споживання і заощадження в домогосподарствах сільського населення.

Одним із методів дослідження ефективного використання основного капіталу є визначення капіталомісткості виготовленої продукції та коефіцієнт акселерації. На це звернув увагу американський економіст Джон Моріс Кларк [11]. Він твердив, що збільшення попиту на предмети споживання веде до значного підвищення попиту на обладнання й машини. Капіталомісткість виражається співвідношенням капітал/виготовлена продукція. Методологія розрахунків ефекту акселератора для кількісної оцінки причинно-наслідкового зв'язку між обсягом інвестицій та обсягом ВВП ґрунтується на показниках капітальних інвестицій в основний капітал, валової продукції, вартості наявних основних засобів сільського господарства, мисливства й лісового господарства, заміщення зносу основного капіталу (за нормою амортизації в структурі витрат і вартістю валової доданої вартості даного виду економічної діяльності) у фактичних цінах. Валові інвестиції розраховані як сума чистих інвестицій та вартості заміщення вже функціонуючих засобів виробництва (табл. 2).

2. Розрахунок капіталомісткості та ефекту акселератора регіону (у фактичних цінах), млн грн

Рік	Виробництво продукції сільського господарства регіону	Приріст виробництва (+/-)	Вартість основних засобів (на кінець року)	Капіталомісткість	Заміщення зносу основного капіталу	Валові інвестиції	Коефіцієнт акселерації
1990	1573,9	x		1,43	157,1	325,6	
1995	1251,9	-322,0		1,26	7,8	32,0	
2000	1223,9	-28,0		1,15	2,9	18,5	
2001	1641,6	382,3	792	1,01	3,0	19,1	x
2002	1679,7	38,1	631	0,93	3,1	22,0	0,34
2003	1726,3	46,6	610	0,67	3,6	28,2	0,33
2004	2123,7	397,4	900	0,45	9,8	33,0	0,1
2005	2103,1	-20,6	1041	0,52	18,1	39,1	-1,1
2006	2096,3	-6,8	988	0,47	24,2	44,5	-4,1
2007	2076,5	-19,8	642	0,35	38,6	75,5	-2,9
2008	2142,8	66,3	875	0,45	39,4	77,7	0,53
2009	2215,0	62,2	863	0,48	57,1	81,5	0,65
2010	2153,0	-62,0	1020	0,47	42,9	83,5	0,59
2011	2225,8	72,8	1105	0,48	46,3	81,6	0,60

Джерело: Статистичний щорічник Закарпаття за 1990-2011 рр. – Ужгород, 1991-2012 [7].

Дослідження показують, що темпи зміни в обсягах виробництва продукції сільського

господарства приводять до більшого темпу змін в обсягах інвестицій. Ефект зменшення

обсягів реалізації або величини попиту зумовлює зниження темпів приросту валових інвестицій.

В економічній літературі це – „принцип акселерації” і визначається за показником „коєфіцієнт акселерації”. Його можна записати: $b = I_t / Y_{t-1} - Y_{t-2}$, де b – акселератор; I_t – чисті інвестиції в період t -року; Y – споживчий попит, дохід чи реальний ВВП; t – базовий рік, $t-1$ – попередній рік. Якщо позначити витрати виробництва через $ТС$ (total costs), а питому вагу амортизації в структурі витрат через β , то модель акселератора можна записати: $I_t = (Y_{t-1} - Y_{t-2}) \cdot \beta \cdot v \cdot TC$, скоригувавши одержаний показник на рівень інфляції: $I_{real} = IT \cdot \hat{N} / 100$, де $\hat{N}$ – темпи інфляції.

В результаті одержимо модель акселератора для сільського господарства, мисливства і лісового господарства. Для характеристики 2011 року вона має вигляд: $I_t = 0,6(Y_{t-1} -$

$Y_{t-2}) + 46,3$. Така модель може бути використана для прогнозування та планування інвестиційної діяльності за плановими показниками валового виробництва аграрної продукції Закарпаття, враховуючи рівень інфляції.

За досліджуваний період (з 1990 по 2011 рік) спостерігається зниження показника капіталомісткості сільського господарства, мисливства і лісового господарства з 1,43 до 0,48. Дана тенденція може бути позитивною тільки за умов поліпшення технологічної та відтворювальної структури капіталу в регіоні. Скорочується також амортизаційний фонд, що уповільнює інвестиційний процес в аграрному виробництві.

Щодо структури джерел інвестування, то основна питома вага у 2007 році припадала в Закарпатській області на власні кошти підприємств аграрного сектору, що становили близько 49,6 % виробничих капітальних вкладень (табл. 3).

3. Інвестиції аграрного сектору Закарпатської області за джерелами фінансування, тис. грн

Показник	2007 р.	%	2008 р.	%	2009 р.	%	2011 р.	%
Кошти держбюджету	6663	16,2	8971	18,6	7120	14,4	4728	10,3
Кошти місцевих бюджетів	104	0,2	3533	7,3	45	0,1	298	0,6
Власні кошти підприємств та організацій	20324	49,6	20724	42,9	14090	28,6	5234	11,5
З них амортизаційні відрахування	647	1,6	118	0,2	970	2,0	8	0,1
Кредити банків та інші позики	11741	28,6	13707	28,4	25932	52,6	12152	26,6
З них: кредити іноземних банків	-	-	-	-	-	-	-	-
іпотечне кредитування	-	-	-	-	-	-	-	-
Кошти іноземних інвесторів	1100	2,7	1250	2,6	1155	2,3	1090	2,4
Інші джерела фінансування	1056	2,7	-	-	-	-	22123	48,5
З них приватні кошти	1056	2,7	-	-	-	-	22123	48,5
Усього	40988	100	48303	100	49312	100	45625	100

Джерело: Розраховано за даними Статистичного щорічника у Закарпатській області за 2007-2011 рр. – Ужгород, 2008-2012 рр. [7].

Проте за аналізований період власні кошти підприємств і організацій аграрного сектору у 2011 році становили 11,5%, що на 38,1% менше, ніж у 2007 році.

Спостерігається зменшення питомої ваги коштів державного бюджету та коштів місцевих бюджетів у 2,7 раза, а також амортизаційних відрахувань.

При цьому збільшилися позики з інших джерел фінансування (тобто, залучення ко-

штів вітчизняних приватних інвесторів) з 2,7 до 48,5 % за відповідний період. Кредити банків й інші позики залишилися на рівні 2007 року. Внески іноземних інвесторів у сільське господарство Закарпаття становлять лише 2,4%.

Основним джерелом інвестування є приватні вітчизняні інвестиції, які зросли у 22 рази. Дослідження стану залучення інвестицій в аграрний сектор вказують на те, що

їхній рівень не відповідає можливостям і зростаючим потребам розвитку та недостатній для повного забезпечення населення продовольством.

Висновки. Ми погоджуємося із твердженнями вчених-аграрників, які вважають відсутність в аграрному секторі фінансових засобів на відновлення сільськогосподарської техніки й машин причиною низької конкурентоспроможності цих суб'єктів підприємницької діяльності та неможливістю повною мірою і безперервно забезпечувати сировиною наявні переробні потужності в області. Для стабілізації аграрного виробництва на Закарпатті необхідна державна підтримка, особливо в частині збільшення обсягів інвестицій в основний капітал.

Дослідженнями також встановлено стійку тенденцію до збільшення фактичних вкладень та поліпшення виробничих показників. Такі зростаючі можливості слід ефективно використовувати, що можливо в результаті взаємодії ряду факторів. Серед основних із

них є пропозиція (наявність і ступінь зношення основного капіталу, зниження капіталомісткості), попит (скорочення частки виробництва цих галузей у валовій доданій вартості майже вдвічі) та розподіл (тривалий ціновий диспаритет між цінами безпосередніх товаровиробників аграрного сектору й цінами на промислові ресурси).

Щодо шляхів для поліпшення інвестиційного процесу в аграрному секторі Закарпатського регіону, то ми вважаємо: створення умов для нагромадження власного капіталу вітчизняних товаровиробників при застосуванні механізму ринкового саморегулювання; залучення зовнішніх інвестицій для розширення аграрного виробництва на інноваційній основі; оптимізація ефективності використання наявних продуктивних сил і виробничих відносин галузі; вдосконалення державної інвестиційної політики, особливо в умовах циклічності розвитку регіональної економіки.

Список використаних джерел

1. *Воронін А.* Сучасний погляд на кейнсіанську модель економічного циклу / А. Воронін, В. Вовк // Економіка України. – 2008. – №12. – С. 58-64.
2. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / [П.Т. Саблук, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська та ін.; за ред. М.І. Кісіля, М.Ю. Коденської]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 478 с.
3. *Кваша С.М.* Вплив світової фінансової кризи на розвиток аграрного сектору вітчизняної економіки / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 3-9.
4. *Мацибора Т.В.* Ризик як складова інвестиційного процесу / Т.В. Мацибора // Економіка АПК. – 2008. – №11. – С.90-92.
5. *Мельник Ю.Ф.* Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – №1. – С.3-15.
6. Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 р. – Ужгород, 2012.
7. Статистичний щорічник Закарпаття за 1990-2011 рр. – Ужгород, 1991-2012 рр.
8. *Гитман Л.* Основы инвестирования ; пер. с англ. / Л. Гитман, М. Джонк. – М.: Дело, 1997.
9. *Ficher P.* Foreign direct investment and governments. New York, 1999.
10. *Sumpeter J.* Economz theory. KJK, Budapest. 1982. Vol.385-437.
11. *Clarke J.M.* Investmets. New York. 2007.
12. *Paul A. Samuelson – Willian D. Nordhaus.* Economy theory. KJK. Budapest. V. 1138-1141.

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013 р.

*

*Н.А. ТКАЧЕНКО, науковий співробітник
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"*

Напрями удосконалення організації облікового відображення оплати праці в реєстрах журнально-ордерної форми

Постановка проблеми. У сучасних умовах оплата праці залежить як від продуктивності праці кожного працівника, так і від досягнутих результатів діяльності підприємства та його підрозділів у цілому. Облік оплати праці – трудомісткий процес, пов'язаний з обробкою значної кількості первинних документів. Ефективність його здійснення залежить від правильного обрання форми ведення бухгалтерського обліку. Як показує практика, найбільш придатна для ведення обліку в аграрних підприємствах журнально-ордерна форма. Для фіксації даних про господарські операції застосовуються реєстри бухгалтерського обліку. Вони – невід'ємна складова належного інформаційного забезпечення облікового процесу, їхня зручність і функціональність значною мірою визначає інформативність та ефективність облікової системи підприємства. Відтак в умовах сьогодення актуальним залишається питання удосконалення реєстрів журнально-ордерної форми обліку, що сприятиме оперативному й повному фіксуванню всіх господарських операцій аграрних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації синтетичного та аналітичного обліку оплати праці при журнально-ордерній формі розглядали багато науковців: В.А. Дерій [6], Т.Г. Мельник [8], Л.П. Шевчук [13], Н.В. Шульга [14] й інші. Шляхи розв'язання проблем бухгалтерського обліку оплати праці в галузі сільського господарства запропонували у своїх дослідженнях провідні вітчизняні вчені: В.М. Жук [5], В.Б. Моссаковський [10], Л.К. Сук [12], В.С. Коміренко [7], Л.В. Ме-

льянкова [9], М.Ф. Огійчук [11] тощо. Оплата праці працівників та її облік на підприємстві є об'єктом досліджень наступних зарубіжних вчених: Роберта Піса [16], Йошіаки Джінея [17], Ракеля Фонсека, Рафаеля Муньюса [18], Мухаммада Шахбаза, Мухаммада Шахбаза Шеббіра, Мухаммада Сабіхадн Батта [19]. Водночас численні зміни законодавства визначають необхідність уточнення методики формування звітних даних з оплати праці.

Мета статті – визначення напрямів удосконалення організації обліку оплати праці в аграрних підприємствах при журнально-ордерній формі.

Виклад основних результатів дослідження. В дослідженнях Л.К. Сука [12, с. 1] зазначається, що «Форма бухгалтерського обліку визначається побудовою облікових реєстрів, їх взаємозв'язком, послідовністю і способом облікових записів у них. Є різні форми бухгалтерського обліку. Вибір їх залежить від того, які вимоги поставлені перед обліком у системі управління підприємською діяльністю». Цю думку підтримує Н.В. Шульга [14], уточнюючи, що під час вибору форми обліку в Україні насамперед мають враховуватися вимоги податкового й соціального законодавства.

Форми ведення бухгалтерського обліку сільськогосподарських підприємств, на думку В.М. Жука, поділяються на паперові та комп'ютерні. До складу паперових входять: меморіально-ордерна, Журнал-Головна, журнальна, журнально-ордерна і форми обліку суб'єктів малого підприємництва (проста й спрощена) [5, с. 32]. М.Ф. Огійчук найпоширенішими формами бухгалтерського обліку вважає журнально-ордерну і меморіально-ордерну із застосуванням та без

застосування комп'ютерної обробки інформації [11, с. 51]. Аграрні підприємства самостійно обирають одну з форм бухгалтерського обліку як певну систему облікових реєстрів відповідно до Закону [1].

На нашу думку, для ведення бухгалтерського обліку в аграрних підприємствах найбільш адаптованою є журнально-ордерна форма. Зупинимося на ній детальніше.

Для накреслення шляхів удосконалення обліку окремих об'єктів, зокрема обліку праці та її оплати, передусім слід виокремити ті відправні моменти, які визначають порядок обліку на цій ділянці. Згідно з діючими положеннями синтетичний і аналітичний облік оплати праці у більшості аграрних підприємств здійснюється у спеціалізованих формах реєстрів журнально-ордерної форми обліку.

Журнально-ордерна форма обліку в сільському господарстві діє з шестидесятих років. Вона, як стверджує В.А. Дерій [6, с. 39-40], «пройшла гідну апробацію часом і її можна успішно використовувати й надалі не лише за ручного, але також за автоматизованого способу обробки облікової інформації». Аграрні підприємства України «продовжують вести облік за журнально-ордерною формою, пристосувавши належним чином колишні форми журналів-ордерів до Плану рахунків зразка 1999 року».

У дослідженнях В.С. Коміренка визнається, що «необхідність виникнення і застосування журнально-ордерної форми обліку була викликана вимогами удосконалення управління, підвищення оперативності бухгалтерської звітності. Були запроваджені нові форми реєстрів і принципово змінена методика відображення господарських операцій в цих реєстрах. Було запроваджено

два види бухгалтерських реєстрів – журнали-ордери і допоміжні відомості» [7, с. 83].

Роз'яснення щодо ведення бухгалтерського обліку оплати праці в реєстрах журнально-ордерної форми подано в Методичних рекомендаціях щодо застосування реєстрів журнально-ордерної форми обліку для сільськогосподарських підприємств, які були затверджені Міністерством аграрної політики України у 2009 році з метою забезпечення єдиних методологічних принципів ведення бухгалтерського обліку в аграрних підприємствах [3]. За пострадянський період це вже треті методичні рекомендації з організації та ведення бухгалтерського обліку за журнально-ордерною формою в аграрних підприємствах. Значне місце в рекомендаціях відводиться обліку розрахунків за виплатами працівникам і відрахувань на соціальні заходи.

Розрахунки з оплати праці сільськогосподарських підприємств ведуться на синтетичному рахунку 66 "Розрахунки за виплатами працівникам" у розрізі субрахунків: 661 "Розрахунки за заробітною платою"; 662 "Розрахунки з депонентами"; 663 "Розрахунки за іншими виплатами". Нарахування оплати праці та інших аналогічних витрат відображається по кредиту цього рахунку в кореспонденції з дебетом рахунків відповідних витрат (23, 91, 92, 93, 94 та інших) (табл.). Дані про нараховану заробітну плату по кожному працівнику групуються в наступних документах: Наряд на відрядну роботу, Табель обліку робочого часу, Накопичувальна відомість обліку вантажного автотранспорту, Накопичувальна відомість обліку використання машинно-тракторного парку.

Господарські операції по рахунку 66 «Розрахунки за виплатами працівникам»

	Зміст господарської операції	Бухгалтерські проводки	
		Дебет	Кредит
Нараховано:	резерв оплати відпусток	23, 91, 92, 93	471
Нараховано заробітну плату працівникам:	зайнятим обслуговуванням машин і обладнання, зайнятим на загальновиробничих роботах цехів та інших підрозділів	91	661
	основного й допоміжного виробництва	23	661
	адміністративно-управлінському персоналу	92	661
	зайнятим реалізацією продукції (робіт, послуг)	93	661
	торговим працівникам, працівникам посередницьких підприємств	92, 93, 94	661
	нестачі, раніше віднесені за рахунок винних осіб, списані за рахунок підприємства	92	661

Нараховано заробітну плату працівникам:	нарахована вихідна допомога, передбачена чинним законодавством	23,91, 92	661
	нараховані суми оплати праці (премії) за рахунок капітальних витрат	15	661
	зайнятим виправленням браку	24	661
	повернуті до каси надлишки нарахованих сум-переплата	30	661
	зайнятим підготовкою до роботи в сезонних галузях, у підготовці до освоєння нових виробництв	39	661
	за роботи, що належать до витрат майбутніх періодів	39	661
	за рахунок резерву наступних платежів	47	661
	зайнятим на роботах з ліквідації стихійного лиха, пожеж тощо	991	661
	відпускні за рахунок резерву на оплату відпусток	471	661
	у підприємствах, що використовують 8 клас рахунків	811	661
	премії та заохочення	48	661
	нараховано ЄСВ на загальнообов'язкове державне соціальне страхування на місячну заробітну плату	23, 91, 92, 93, 94	651
Нараховано оплату праці згідно з лікарняними листками:	за рахунок коштів підприємства (перші п'ять днів)	949	663
	за рахунок коштів Фонду (10 днів непрацездатності)	378	663
Утримано із заробітної плати:	суму втрат від браку, допущеного з вини працівника	661	24
	перевитрачені підзвітні суми	661	372
	суми недостач і розкрадання матеріальних цінностей	661	375
	кошти на додаткове пенсійне забезпечення за пенсійною програмою	661	472
	податок на доходи фізичних осіб	661	641
	ЄСВ на загальнообов'язкове державне соціальне страхування	661	651
	суми за виконавчими листами; за товари, придбані в кредит	661	685
	вартість готової продукції (товарів, робіт, послуг), придбаних у підприємства	661	70
	заборгованості по відшкодуванню матеріального збитку	661	715
Перераховано:	ЄСВ у частині нарахування на заробітну плату та місячних утримань до Пенсійного фонду України	651	311
Виплачено з каси:	заробітну плату, суми за лікарняними листками	661, 663	30
	видано матеріальну допомогу	663	301
	відпускні	661	301
Депоновано:	не одержану в строк заробітну плату	661	662

Джерело: розроблено автором.

Аналітичний облік розрахунків з оплати праці ведеться в *Розрахунково-платіжній відомості (форма № П-6)* або в *Книзі обліку розрахунків з оплати праці (форма № 44)*. Розрахунково-платіжну відомість відкривають на місяць на кожну бригаду, ферму та інші виробничі підрозділи. В ній, згідно з П(С)БО 26 "Виплати працівникам", щомісяця на кожного працівника відповідного підрозділу за категоріями робляться записи із зазначенням прізвища, індивідуального ідентифікаційного і табельного номерів, посади, професії, відпрацьованих годин (днів), нарахування всіх видів основної та додаткової заробітної плати, суми допомоги у зв'язку з вагітністю й пологами та тимчасовою непрацездатністю, а також утримання відповідно до чинного законодавства [3]. На кінець місяця визначається залишок, який

потрібно видати працівникові. У Книзі обліку розрахунків з оплати праці для кожного працівника відводиться один рядок, де протягом року записуються дані за кожний місяць про нарахування, утримання й видачу оплати праці. На підставі записів у Книзі складається *Розрахунково-платіжна відомість (зведена) (форма № П-7)*, що призначена для видачі сум із каси, які належать працівникам.

Кожного місяця на основі первинних документів з обліку праці, накопичувальних відомостей, Журналу обліку робіт і витрат, Журналу обліку робіт і витрат у ремонтній майстерні складають *Зведену відомість нарахування та розподілу оплати праці й відрахувань від неї за об'єктами обліку витрат (форма № 5.1 с.-г.)*. У цій відомості зазначається кількість відпрацьованих днів, люди-

но-годин, сума нарахованої оплати праці та відрахування від неї згідно з чинним законодавством за об'єктами обліку, виробничими підрозділами і загалом по підприємству із зазначенням кореспондуючого рахунку напроти кожної суми нарахованої оплати праці. Дані відомості № 5.1 с.-г. використовуються при обліку фонду оплати праці по підприємству і виробничих підрозділах; при складанні статистичної форми № 1-ПВ "Звіт з праці" та слугують підставою для записів у виробничі звіти №№ 5.5 с.-г.; 5.6 с.-г.; 5.7 с.-г.; 5.8 с.-г.; 5.9 с.-г. і Відомість № 5.4 с.-г. аналітичного обліку (рахунок 65 "Розрахунки за страхуванням").

Облік по розрахунках за страхуванням аграрних підприємств ведеться на рахунку 65 аналогічно обліку розрахунків з оплати праці. Цей рахунок має такі субрахунки: 651 "За розрахунками із загальнообов'язкового державного соціального страхування"; 652 "За соціальним страхуванням"; 654 "За індивідуальним страхуванням"; 655 "За страхуванням майна". Нарахування збору до Пенсійного фонду для сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування згідно з чинним законодавством відображається по кредиту субрахунку 651 в кореспонденції з дебетом рахунків відповідних витрат (23, 91, 92, 93, 94 та інших) (табл.). Дані відрахування є тими ж об'єктами витрат, що й оплата праці, яка є базою для їх нарахування з відображенням у Відомості № 5.4 с.-г. аналітичного обліку по рахунку 65 "Розрахунки за страхуванням".

«Облік операцій по рахунках 65 (субрахунки 651, 652), 66 ведеться в Журналі-ордері № 5 Б с.-г., Зведеній відомості № 5.1 с.-г. і Відомості № 5.4 с.-г. «Кредитові обороти по кредиту рахунків 65 (субрахунки 651, 652), 66 із Журналу-ордера 5 Б с.-г. переносяться до Головної книги" [3].

Для нарахування оплати відпусток та рівномірного розподілу витрат на їхню оплату за звітний період підприємствами створюється *резерв оплати відпусток* шляхом щомісячного його нарахування за нормативом від фактичних витрат на оплату праці. У бухгалтерському обліку нарахування резерву оплати відпусток відображається оборотом

по кредиту субрахунку 471 "Забезпечення виплат відпусток" у кореспонденції з дебетом відповідних рахунків витрат, на які віднесена нарахована заробітна плата (23, 91, 92, 93, 94 й інших) (табл.). Облік операцій по субрахунку 471 "Забезпечення виплат відпусток" проводиться з використанням Журналу-ордера № 7 с.-г. та Відомості № 7.3 с.-г. аналітичних даних по рахунку 47 "Забезпечення майбутніх витрат і платежів". До Головної книги переносять кредитові обороти по кредиту рахунку 47 із Журналу-ордера № 7 с.-г.

Облік розрахунків по субрахунку 662 "Розрахунки з депонентами" ведеться в "Книзі обліку розрахунків з депонентами" (форма № 5.2 с.-г.), записи в яку роблять на основі складених касиром реєстрів про невидану заробітну плату у відповідному звітному періоді, посилаючись на номер форми № П-7. Депоновані суми виплачуються за допомогою видаткових касових ордерів із відміткою в Книзі № 5.2 с.-г. У цій Книзі залишки невиплачених сум депонованої заробітної плати повинні відповідати залишкам субрахунку 662 "Розрахунки з депонентами" Головної книги.

Облік розрахунків за виплатами, які не належать до фонду оплати праці, тобто допомога по частковому безробіттю, допомога по тимчасовій непрацездатності ведеться на субрахунку 663 "Розрахунки за іншими виплатами".

Зведений облік і контроль за використанням фонду оплати праці та складання встановленої звітності здійснюється за допомогою *Зведеної відомості за розрахунками з робітниками і службовцями* (№ 5.3 с.-г.), яку складають за підсумковими даними за звітний місяць Розрахунково-платіжних відомостей (форма № П-6) або Книги обліку розрахунків з оплати праці. У цій відомості узагальнюють дані в цілому по підприємству (відділенню, фермі, бригаді): про суму заборгованості на початок місяця за підприємством та за робітниками і службовцями, суму нарахованої оплати праці за її видами, що входять та не входять до фонду оплати праці, суми оплати праці, яка в поточному місяці видана готівкою, суми утримань за їх видами, а також про розміри депонованої

оплати праці. За даними цієї ж відомості й виписується чек для одержання грошей із поточного рахунку банку та для одержання даних для перерахунку до бюджету податку на доходи фізичних осіб й інші утримання; складаються довідки по використанню фонду оплати праці. Підсумкова сума нарахованої оплати праці у відомості № 5.3 с.-г. звіряється з показниками Журналу-ордера № 5 Б с.-г. «Сума виплат і утримань з оплати праці звіряється з Журналами-ордерами №№ 1 с.-г., 3 А с.-г., 3 Б с.-г., 3 Г с.-г» [3].

В.Б. Моссаковський у своїй статті [10, с. 20] пропонує переглянути систему оплати праці в Україні шляхом порівняння з методикою формування відповідних даних із практикою розвинутих країн. Він зазначає, що «за кордоном одержувач заробітку самостійно сплачує відрахування до пенсійного фонду та інших соціальних виплат, а в Україні передбачено, що підприємства продовжують нараховувати й сплачувати відрахування до пенсійного фонду за власний рахунок, відносячи ці суми до складу витрат і покриваючи їх у подальшому за рахунок доходів». Автор вважає доцільним частково привести заробіток українців до європейського рівня збільшенням заробітку на суму відрахувань на соціальні потреби. При цьому працівники бухгалтерії підприємства повинні утримувати із заробітку як податки, так і відрахування до пенсійного фонду й інші суми. Тоді витрати виробництва та, відповідно, результати діяльності підприємства залишаються без змін, як і сама сума заробітку, що залишається у розпорядженні працівника для задоволення його власних потреб. Із цією думкою слід погодитися. Ми бачимо, якщо при існуючій системі нарахування й утримань із заробітної плати єдиного соціального внеску користуються наступними проводками: Д-т 23, 91, 92, 93 - К-т 661; Д-т 23, 91, 92, 93 - К-т 651; Д-т 661 - К-т 651; Д-т 651 - К-т 311, то при запропонованій В.Б. Моссаковським системі оподаткування залишаються такі: Д-т 23, 91, 92, 93 - К-т 661; Д-т 661 - К-т 651; Д-т 651 - К-т 311. Позитивним є те, що замість чотирьох проводок використовуються три, оскільки в останньому випадку ЄСВ не є елементом витрат, а є складовою оплати праці.

Така детальна кореспонденція з обліку оплати праці (табл.) наведена з метою відображення операцій на рахунках відповідно до діючих нормативних положень, зокрема введення в дію П(С)БО 26 «Виплати працівникам», а також розглянуті ті зміни в кореспонденції рахунків, які можуть виникнути при введенні в практику обліку пропозицій В.Б. Моссаковського щодо внесення змін у методику формування даних на досліджуваній ділянці обліку.

Розглянуті загальні положення з обліку оплати праці, як показує досвід практиків і дослідження науковців, не завжди відповідають вимогам чинних нормативів. Це пояснюється передусім змінами у діючих нормативних документах. Тому були вивчені пропозиції науковців та практиків щодо узгодження практики обліку з потребами законодавства, однак до остаточного вирішення цього питання слід підходити критично з метою спрощення ведення обліку.

Т.Г. Мельник запропонувала в умовах реформування бухгалтерського обліку й у зв'язку з введенням у дію П(С)БО 26 «Виплати працівникам» відкрити нові субрахунки відповідно до виплат працівникам, які відповідали б даному стандарту. Тоді рахунок 66 виглядав би таким чином: 661 - «Поточні виплати працівникам»; 662 - «Виплати при звільненні»; 663 - «Виплати по закінченні трудової діяльності»; 664 - «Виплати інструментами власного капіталу»; 665 - «Інші довгострокові виплати працівникам»; 666 - «Розрахунки з депонентами». Це, на її думку, відповідало б єдиним методологічним засадам бухгалтерського обліку таких виплат і відображало б достовірну інформацію у бухгалтерській звітності підприємства» [8, с. 11-12]. На наш погляд, така деталізація інформації доцільна, але з метою спрощення формування наведених даних бажано зведену відомість з обліку оплати праці по рахунку 66 доповнити окремими графами, що уможливить одержати відповідні дані без ускладнення синтетичного обліку, використовуючи додаткові субрахунки.

Н.В. Шульга пропонує свій варіант удосконалення синтетичного обліку: а) замість існуючих субрахунків 471 «Забезпечення

виплат відпусток» і 472 «Додаткове пенсійне забезпечення» рахунку 47 пропонуються такі субрахунки: 471 «Забезпечення виплат відпусток та іншого невідпрацьованого часу»; 472 «Забезпечення премій і заохочувальних виплат»; 477 «Забезпечення виплат за програмами звільнення»; 478 «Забезпечення інших довгострокових виплат працівникам»; б) ввести новий рахунок 56 «Довгострокові виплати працівникам» із відповідними субрахунками: 561 «Винагороди за програмами із визначеною виплатою»; 562 «Відстрочені виплати працівникам» [14, с.10-12] посилячись на міжнародний стандарт фінансової звітності IAS 19 «Employee Benefits», який аналогічний вітчизняному 26 [15, р. 835]. На нашу думку, подібний підхід до групування виплат може існувати, але реальної потреби у такому розподілі немає. Оскільки в цілому рахунки призначені для полегшення складання звітності, то не зрозуміло: де мають у звітності відображатися «Довгострокові виплати працівникам» і що автор розуміє під цим поняттям?

Л.В. Мельянова вважає доцільним доповнити синтетичний облік існуючих субрахунків 66 рахунку наступними пунктами: 664 «Розрахунки за виплатами заробітної плати в формі натуроплати», 665 «Розрахунки з депонентами при натуральній формі оплати праці» «для забезпечення розмежованого аналітичного обліку за розрахунками грошима й натурою, а також обліку депонованої заробітної плати в формі натуральної оплати праці» [9, с. 12]. Вважаємо, що з цим слід погодитися, але для цього потрібно використовувати окрему зведену відомість.

Л.П. Шевчук запропонувала для нарахування та обліково-аналітичного відображення заробітної плати ввести новий економічний термін – «соціальна заробітна плата»; для облікового відображення нарахування та сплати соціального податку ввести субрахунки: 661 «Розрахунки за соціальною заробітною платою», 664 «Розрахунки з оплати праці в розмірі перевищення над соціальною»; субрахунок 651 присвоїти назву «Соціальний податок»; відмінити застосування субрахунків: 651, 652 «За соціальним страхуванням», 653 «За страхуванням на випадок безробіття», що, на її думку, спростить

технічні процедури облікового відображення відповідних виплат [13, с.17]. Вважаємо недоцільним введення нових субрахунків 661 і 664, оскільки це лише ускладнить роботу бухгалтера. У зв'язку з прийняттям Закону [2] 653 субрахунок відмінено, 651 - перейменовано по-іншому.

В.С. Коміренко [7, с. 83-84] зазначає про недоліки в формі 5.3 с.-г. і пропонує удосконалити останній варіант реєстрів журнально-ордерної форми обліку та Методичних рекомендацій щодо їх застосування для аграрних підприємств. А саме: у розділі А – «Інші виплати» по рядку 15 вписати: «Депонована заробітна плата». У відомості № 5.3 с.-г. - ввести графу 12 «Разом субрахунок 661», графу 13 «Субрахунок 662», графу 14 «Субрахунок 663», а графу 15 перейменувати на «Всього по рахунку 66». У зв'язку з прийняттям Закону України «Про збір і облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» автор пропонує із відомості № 5.1 с.-г. виключити графи 14 та 15, а графу 16 перейменувати на «Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». У Відомості 5.4 по рахунку 65 «Розрахунки за страхуванням» виключити субрахунки 651, 652, 653, 656 і ввести субрахунок 657 «Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Проаналізувавши дослідження вчених, вважаємо доцільним внести зміни в деякі реєстри бухгалтерського обліку за журнально-ордерною формою та привести у відповідність до них Методичні рекомендації і внести зміни до Плану рахунків. Для цього потрібно:

1. Субрахунок 651 "За розрахунками із загальнообов'язкового державного соціального страхування" перейменувати на "Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування". Відповідно до цього й оскільки в реєстрах і методичних рекомендаціях діє ще попередня назва «До пенсійного фонду» - перейменувати графу з субрахунком № 651 форми № 5 Б с.-г., гр. 14 ф. 5.1 с.-г., рядок 31 ф. 5.3 с.-г., р. 1 Відомості № 5.4 с.-г., гр. 5 Звітів № 5.5, 5,6, 5.9 с.-г., р. 2, 13, 28, 42, 47 Звіту № 5.7 с.-г., р. 2, 9, 24, 45 Звіту № 5.8 с.-г. на "Єдиний внесок на зага-

льнообов'язкове державне соціальне страхування".

2. У зв'язку з відміною в субрахунків 653 і 656 пропонуємо виключити графи за цими субрахунками у ф. № 5 Б с.-г., гр. 16 ф. 5.1 с.-г., р. 32 ф. 5.3 с.-г., р. з 20 по 38 Відомості № 5.4 с.-г., гр. 7 і 8 Звіту № 5.5 с.-г., гр. 7 Звітів № 5.6, 5.9 с.-г., р. 4, 15, 30, 44, 49 Звіту № 5.7 с.-г., р. 4, 11, 26, 47 Звіту № 5.8 с.-г.

3. У ф. 5.3 с.-г.: а) р. 30 перейменувати на «Податок на доходи фізичних осіб» (згідно з Податковим кодексом України); б) ввести нові види оплат у відомість: додати р. 8 «Вартість продукції, виданої працівникам при натуральній формі оплати праці»; р. 8 а - оплата роботи в надурочний час, святкові та неробочі дні; р. 8 б - «Інші нарахування за невідпрацьований час (простої, медогляд та ін.)»; 8 в - «Керівництво бригадою»; 15 - «Оплата перших 5 днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів підприємства»; р. 16 - «Внески підприємств на медичне та пенсійне страхування працівників».

4. До рахунку 66 «Розрахунки за виплатами працівникам» ввести такі субрахунки: 661 «Розрахунки з оплати праці у грошовій формі»; 662 «Розрахунки з оплати праці в натуральній формі»; 663 "Розрахунки з депонентами"; 664 "Розрахунки за іншими виплатами" для детальнішого відображення специфіки грошової й натуральної оплати праці в аграрній галузі. Для посилення аналітичності обліку штатних і позаштатних працівників ввести субрахунки другого порядку до субрахунку 661: 6611 «Заробітна

плата облікового складу»; 6612 «Заробітна плата позаоблікового складу»; 6613 «Інші види виплат». Ввести субрахунки другого порядку до субрахунку 664: 6641 «Виплати за рахунок держсоцстраху»; 6642 «Оплата лікарняних»¹, 6643 «Матеріальна допомога» - для детальнішого відображення в обліку виплат, що не належать до фонду оплати праці.

Висновки. В результаті аналізу досліджень науковців і стану ведення обліку оплати праці аграрних підприємств за журнально-ордерною формою вважаємо, що ця форма обліку має право на існування. Разом із тим діючі реєстри журнально-ордерної форми обліку аграрних підприємств та Методичні рекомендації по їх складанню потребують перегляду й удосконалення з метою посилення їх адаптованості до практики облікового процесу. Нині поштовхом до удосконалення облікових реєстрів попри запити практики слугують також зміни нормативно-правового забезпечення бухгалтерського обліку оплати праці в сільськогосподарських підприємствах. Тому вважаємо доцільним внести зміни в деякі реєстри бухгалтерського обліку за журнально-ордерною формою та привести у відповідність до них Методичні рекомендації, а також удосконалити План рахунків бухгалтерського обліку в частині обліку оплати праці. Пропоновані автором напрями удосконалення обліку оплати праці в реєстрах журнально-ордерної форми сприятимуть підвищенню рівня інформативності облікової системи підприємства.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=478874.
2. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. № 2464-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>.
3. Методичні рекомендації щодо застосування реєстрів журнально-ордерної форми обліку для сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.6157.0>.
4. Інструкція зі статистики заробітної плати, затверджена Наказом Держкомстату № 5 від 13.01.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0114-04>.
5. Облікова політика підприємства: навч. посіб. / В.М. Жук, Ю.Я. Лузан, В.М. Гаврилюк та ін.; за ред. Ю.Я. Лузана та В.М.Гаврилюка – К.: ТОВ «Юр-Агро-Веста». – 2009. – С. 32-41.
6. Дерій В.А. Форми (системи) обліку та відображення в них витрат і доходів підприємства / В.А. Дерій // Міжнародний зб. наук. праць. – Вип. 1(16). – 2009. – С. 37-46.
7. Коміренко В.С. Обґрунтування необхідності удосконалення журнально-ордерної форми обліку сільськогосподарських підприємств / В.С. Коміренко // Аграрний вісн. Причорномор'я, економічні науки. – 2011. – Вип. № 60. – С. 83-86.

¹ Мається на увазі оплата перших 5 днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів підприємства [4].

8. Мельник Т.Г. Облік, аналіз та аудит праці і її оплати: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 – «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Т.Г. Мельник. – К., 2006. – 22 с.
9. Мельянюкова Л.В. Облік і контроль оплати праці в сільськогосподарських підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 – «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Л.В. Мельянюкова. – К., 2010. – 24 с.
10. Моссаковський В.Б. Невирішені питання обліку оплати праці / В.Б. Моссаковський, Т.Б. Кононенко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2013. – № 2. – С. 19-22.
11. Огійчук М.Ф. Інформаційне забезпечення управління підприємницькою діяльністю з застосуванням прогресивних форм бухгалтерського обліку / М.Ф. Огійчук, І.С. Сколотій // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 3. – С. 50-57.
12. Сук Л.К. Форми обліку для підприємств малого бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.nubip.edu.ua/14237/1/L.K._Suk_Stat_2.pdf.
13. Шевчук Л.П. Аналіз і контроль формування та використання коштів на оплату праці на підприємствах роздрібної торгівлі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 – «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Л.П. Шевчук. – К., 2010. – 24 с.
14. Шульга Н.В. Облік і аудит розрахунків з оплати праці та аналіз ефективності використання трудових ресурсів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 – «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» / Н.В. Шульга. – К., 2008. – 24 с.
15. Cairns David. Applying International Accounting Standards 3 rd Edition / David Cairns, Brian Creighton, Ann Daniels. – London. – Lexis Nexis Butterworths Tolley, 2002. – 1178 p.
16. Robert Peace. Auditing state and federal protections for migrant and seasonal agricultural workers // International Journal of Critical Accounting, 2011, vol. 3, issue 1, pages 80-90 <http://www.inderscience.com/offer.php?id=39606>
17. Yoshiaki Jinnai. Rethinking the relationship of accounting to labour and capital // International Journal of Economics and Accounting, 2011, vol. 2, issue 4, pages 373-386 <http://www.inderscience.com/offer.php?id=44384>
18. Raquel Fonseca and Rafael Muñoz. Can the matching model account for Spanish unemployment? // Investigaciones Economicas, 2003, vol. 27, issue 2, pages 277-308 <ftp://ftp.fundacionsepi.es/InvEcon/paperArchive/May2003/v27i2a3.pdf>
19. Muhammad Shahbaz, Muhammad Shahbaz Shabbir and Muhammad Sabihuddin. Butt Effect of financial development on agricultural growth in Pakistan: New extensions from bounds test to level relationships and Granger causality tests // International Journal of Social Economics, 2013, vol. 8, issue 11, pages 707-728 <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm?issn=0306-8293&volume=40&issue=8&articleid=17090890&show=abstract>

Стаття надійшла до редакції 19.04.2013 р.

* * *

Новини АПК

Фермерам полегшать процедуру одержання в лізинг техніки від провідних світових виробників

Українським аграріям стане легше одержати техніку в лізинг від провідних світових виробників. Для цього Мінагрополітики України розробило нову модель. Зокрема, воно допоможе фінансово наповнити «Украгролізинг» та активізувати його співпрацю з провідними світовими виробниками. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«Фермеру, який має 150 га землі, невігдно купувати весь набір техніки за 10 млн грн. Тому ми відпрацювали та узгодили з Кабміном нову модель, яка допоможе залучити кошти на придбання техніки для передачі її в лізинг. Учасниками в організації такої моделі лізингу стануть держава, «Украгролізинг», виробник та кредитори. Для цього Мінагрополітики вестиме переговори з потужними виробниками техніки та допомагатиме «Украгролізингу» знайти необхідне фінансування», – зазначив Міністр.

Микола Присяжнюк додав, що наразі Мінагрополітики працює з такими компаніями, як CLAAS та John Deere, для того щоб їхню техніку фермери змогли отримати в лізинг. Він наголосив, що необхідно зменшити лінійку техніки, яка надається в лізинг, та зробити її оптимальною.

Очільник Міністерства додав, що для якісного та дешевого обслуговування такої техніки держава розробить оптимальну модель МТС. «Ми повернулися до створення МТС, які повинні базуватися не на державних структурах, а на підприємницькій основі. Таким чином можна організувати надання дешевих та якісних послуг для дрібнотоварного та середньотоварного виробника», – зауважив Микола Присяжнюк.

Прес-служба Мінагрополітики України

*В.Я. АМБРОСОВ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, завідувач кафедри
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка*

Ринок і стратегія розвитку сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Реформування аграрного сектору економіки, відносин власності, перехід до ринку сприяли якісним змінам у галузі. Було усунуто ієрархічну командно-адміністративну систему управління, з приватизацією та роздержавленням змінилися виробничі відносини, підвищилися незалежність і самостійність підприємств усіх форм господарювання. Останніми роками одержано позитивні результати щодо нарощування виробництва сільськогосподарської продукції, особливо зерна й олійних культур. Швидкими темпами формуються експортні ресурси. Україна починає займати провідні позиції з експорту зерна, рослинної олії, насіння олійних культур. Підвищилася рентабельність виробництва.

Разом із тим аграрним сектором у цілому не досягнуто рівня 1990 року ні за будь-який рік пострадянського періоду. Дохідність підприємств не уможливорює вести господарство на принципах розширеного відтворення з певним використанням інноваційних досягнень. Інтенсивний розвиток глобалізації, активна діяльність транснаціональних компаній вимагають посилення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку, тому основним стратегічним напрямом подальшого розвитку, як показав досвід розвинутих країн, стає інноваційно-інвестиційний шлях. Однак більшість українських підприємств не використовують інновації, не мають ні вітчизняних, ні зарубіжних інвесторів, не формують власні фонди

розвитку. Однією з головних причин такого становища є те, що сільськогосподарські підприємства, які функціонують у ринковому середовищі, поставлені в умови ієрархічної системи, що заважає використовувати переваги ринкового механізму у стимулюванні виробництва. Усунення цих обмежень сприятиме вищим темпам приросту продукції, підвищенню її ефективності та конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам стратегічного розвитку аграрного сектору України присвячені роботи В.М. Гейця [6], М.Я. Дем'яненка [9], Ю.О. Лупенка [11], М.Й. Маліка [12], В.Я. Месель-Веселяка [13], П.Т. Саблука та ін. [18]. Більшість дослідників розглядають розвиток аграрного сектору, як галузі економіки, тісно пов'язуючи його з економікою країни на перспективу. При цьому значна увага приділяється розвитку окремих галузей і видів продукції. Підкреслюється, й це важливо, необхідність фінансового забезпечення стратегічного розвитку, підвищення ролі кооперації та агропромислової інтеграції, посилення матеріально-технічної бази сільського господарства. Останніми роками розвиток аграрного сектору розглядається в умовах світових інтеграційних процесів. Заслуговує на увагу врахування соціальних факторів у тісному зв'язку з економічними передумовами розвитку галузі. Однак більшість досліджень і публікацій недостатньо висвітлюють особливості функціонування сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств у ринкових умовах як

організаційно-економічного чинника інтенсифікації, цілеспрямованість зміцнення інноваційно-інвестиційної основи сільськогосподарських підприємств як головного напрямку подолання тих деформацій, які мають місце в аграрному секторі. Ми виходимо з того принципового положення, що провідною ланкою успішного розвитку галузі як складової національної економіки є й будуть у подальшому сільськогосподарські підприємства всіх форм власності, включаючи фермерські господарства.

Мета статті – розкрити доцільність підвищення в умовах ринку незалежності, самостійності сільськогосподарських підприємств для посилення їхньої підприємницької діяльності; проаналізувати чинники виникнення монополізації, які негативно впливають на ефективність роботи агроформувань; довести, що основним напрямом стратегічного розвитку підприємств є інноваційно-інвестиційний, який адаптований до природно-економічних умов регіонів.

Виклад основних результатів дослідження. Процес суспільного відтворення завжди здійснюється в конкретних формах господарювання. Це дає можливість цілеспрямовано й ефективно використовувати залучені матеріальні та трудові ресурси і, найголовніше, впорядкувати систему взаємовідносин між виробниками та споживачами. При цьому для всіх форм товарного виробництва в аграрному секторі незалежно від суспільно-політичного устрою країни завжди були й залишаються головними завданнями:

вибір стратегії розвитку і, передусім, виробництва продукції з урахуванням довгострокової кон'юнктури, формування галузевої та виробничої структури підприємств, їх матеріально-технічного й енергетичного потенціалів, визначення напрямів інвестування та комплексу соціально-економічних заходів;

встановити, як за постійно обмежених матеріальних, фінансових і трудових ресурсів, а нині вже й природних, при якому їх поєднанні можливо одержати максимум продукції та доходу, досягти високої окупності й конкурентоспроможності;

визначити, для якого споживача здійснюватиметься пріоритетне виробництво продукції з урахуванням зростання доходів населення, а також всезростаючий попит зовнішнього ринку.

Як показує практика розвинутих країн, досвід радянського і пострадянського періодів господарювання, для розв'язання цих завдань використовуються різні підходи. Економічна теорія розглядає два найбільш прийнятних порядки, що впливають на вибір діяльності підприємств – спонтанний (ринковий) та ієрархічний (командно-адміністративний). Використовуються також категорії транзакційних витрат, які пов'язані з супутніми витратами. Дані витрати однаковою мірою впливають як на ринковий, так і ієрархічний порядок.

У сучасних умовах важливим фактором є право власності. Головна особливість цього фактора полягає в тому, що всі позитивні результати господарювання пов'язані з власником, який має повний «набір» прав на власність. Як відомо, він включає 11 елементів [8]. Права власності як санкціоновані суспільством поведінські відносини між людьми формуються законами, указами, розпорядженнями, звичаями тощо. Вони дають змогу контролювати не тільки використання ресурсів, але й розподіляти при цьому витрати і вигоди. Власність формує правила попиту та пропозиції. Ущемлення прав власності визначає, що господарська система функціонує як ієрархічна, залежна, з порушенням інституціональної основи легітимності й легальності права.

Спонтанний або ринковий підхід ґрунтується на цінових сигналах. Ринок продовольства та ресурсів з урахуванням коливання цін і відповідно альтернативних витрат дає можливість товаровиробнику орієнтуватися при виборі напрямів інвестування виробництва продукції, розвитку галузей, участі у поділі праці, вдосконаленні технологій, використанні інновацій. Згідно з цим підприємства формують таку організацію виробництва, яка найповніше відповідає інтересам виробника й споживача, тобто особистим і суспільним інтересам. В умовах ринку виробник намагається посилити свої позиції в реалізації продукції, яка користується попи-

том, знизити витрати, підвищити продуктивність праці, збільшити прибуток. При цьому вміння оперативно використовувати інновації дає можливість скоротити індивідуальні витрати, одержати надприбуток навіть на короткому відрізку часу. За відомих недоліків ринкових відносин діють реальні стимули для підвищення ефективності виробництва. Керуючись цим наукою були рекомендовані, а в наступному організовані нові господарські формування, які зорієнтовані на підприємницьку діяльність і ринок [14, 15, 21]. Суб'єктами підприємництва стали дві основні форми господарювання – колективна й приватна. Незалежно від форм господарювання загальним для них є самостійність і незалежність від будь-яких вищих органів управління, право вибору напрямів діяльності, джерел фінансування та ресурсів, каналів реалізації продукції, цін на неї, розпорядження прибутком [14].

Однак перебудова організаційно-галузевої структури підприємств, їхній чіткий орієнтир, особливо останніми роками, на виробництво затребуваної ринком продукції, не стабілізували їх економічного і передусім фінансового стану. Перманентна недофінансованість підприємств не забезпечила формування тут сучасної матеріально-енергетичної бази, не сприяла освоєнню інновацій, росту реальних доходів сільського населення, підвищенню їхнього життєвого рівня. Ключові вітчизняні інноваційні складові інтенсифікації галузей у підприємствах усіх форм господарювання виявилися на недостатньому рівні, а залучення іноземних вимагає суттєвих фінансових ресурсів.

Інноваційні досягнення у рослинництві, як відомо, пов'язані з селекцією і насінництвом. У цій галузі зайняті інститути й дослідні господарства, близько 70 заводів і 230 насінневих ліній [24]. Незважаючи на це проблему забезпеченості якісним насінням не розв'язано. Близько 70 % посівів кукурудзи забезпечується зарубіжним насінням. Як зазначалося в Постанові загальних зборів Національної академії аграрних наук України від 4 квітня 2013 року, спостерігається стійка тенденція до скорочення в країні площ (до 21-25%) у посівах кукурудзи, соянишнику, озимого ріпаку і цукрових буря-

ків, які зайняті вітчизняними гібридами [15]. Найбільш цінні сорти насіння пов'язані із зарубіжною селекцією. Нині в Україні активно працюють практично всі світові лідери насінневого ринку [22].

Племінне тваринництво України має достатній потенціал. У молочному скотарстві працюють 195 племінних заводів і 284 племінних репродукторів, відповідно у свинарстві – 90 і 168, м'ясному скотарстві – 70 та 89, птахівництві – 2 і 99, вівчарстві – 24 та 55. По всіх галузях тваринництва понад 1360 господарств мають статус суб'єктів племінної справи [10]. Проте племінні підприємства, племінні заводи і репродуктори племінну продукцію використовують переважно для розвитку своїх підприємств і мало реалізують на ринку. Тому товаровиробник, особливо при переході тваринництва на промислову основу, повинен орієнтуватися на імпорتنу племінну продукцію, яка має суттєві переваги перед українською. У птахівництві регулярно за кордоном закуповують племінний молодняк. У свинарстві використовують імпорتنу генетику, для осіменіння корів – імпортний генетичний матеріал. У молочному скотарстві перевага віддається голштинській породі, а в м'ясному – абердін-ангус і герефорд, у свинарстві – породи ландрас, йоркшир, дюрорк, п'єтрен [10].

Інновації, пов'язані із зарубіжною селекцією та генетикою, позитивно впливатимуть на рівень і якість виробництва сільськогосподарської продукції, оскільки вони суттєво перевищують вітчизняні. Однак для їхнього придбання необхідні кошти, яких товаровиробник не має. Для використання іноземних інновацій, які прямо впливають на інтенсифікацію рослинництва й тваринництва, слід посилити державну підтримку також за рахунок коштів, що надходять від експорту сільськогосподарської продукції. Незадовільне фінансове становище більшості аграрних підприємств упродовж тривалого часу є наслідком некерованої та ніким не регульованої лібералізації економічних відносин, пов'язаних насамперед із ціноутворенням і цінами, фінансуванням та кредитуванням, яка поглибилася деструктивним впливом монополізації ринку. Ринок, як відомо, за своєю природою у процесі конкуренції

прагне до монополій, які концентрують у своїх руках економічну владу з метою одержання прибутку і надприбутку. При цьому технологічний процес стимулює формування великомасштабного виробництва, веде до збільшення розмірів підприємств, формування об'єднань, корпорацій, холдингів, кластерів тощо. Великі й сильні виробничі структури та інтегровані формування підпорядковують собі менш економічно сильних, поглинають їх, ущемляють їхні інтереси. Централізація виробництва і капіталу монополізує ринок, обмежує канали та умови реалізації продукції, встановлює монополіні ціни, забезпечує для себе одержання надприбутків. Монополії призводять до розвитку протекціонізму, корумпованості, використання влади чиновниками для особистого збагачення. Активну підприємницьку діяльність ведуть агрохолдинги, великі корпорації, інші інтегровані об'єднання. Маючи у своєму розпорядженні фінансові ресурси, транспорт, бази зберігання й переробки продукції, ці формування мають дедалі більшу питому вагу на внутрішньому і зовнішньому ринках. Дані структури активізують ринок землі, розширюючи придбання корпоративних прав на оренду землі, підвищуючи плату за її використання.

На нинішній час 100 великих агрохолдингів України зосередили у своїх руках близько 6,5 млн га землі, вони виробляють понад 35% сільськогосподарської продукції. В перспективі до них може перейти ще 4-6 млн га. Збільшення земельних банків агрохолдингів відбувається за рахунок викупу прав оренди у сільськогосподарських підприємств або шляхом купівлі цих підприємств як цілісних майнових комплексів [5]. При цьому чітко простежується підвищення ролі надвеликих агрохолдингів у пріоритетному збільшенні земельного банку. У 2011 році компанія «Кернел Групп» придбала агрохолдинги «УкрРос» і «Енселко», в 2012 році – «Інтер-Агро», що дало можливість збільшити обробіток землі до 422 тис. га. Компанія UkrLandFarming розширила земельний банк до 500 тис. га [5]. З холдингами ряд авторів пов'язують перспективу подальшого розвитку аграрного сектору України [18].

Водночас у складі інтегрованих формувань сільськогосподарські підприємства повністю або частково втрачають свою самостійність, оскільки стають їхніми структурними підрозділами – відділеннями, філіями, дочірніми підприємствами, цехами і т.п. Вони автоматично попадають у межі ієрархічного управління, коли інтегратор чи фірма спускає завдання на обсяги виробництва й реалізації певного виду продукції, її асортимент, строки постачання, ціни, встановлює тарифи. Сільськогосподарські підприємства не беруть участі в розподілі прибутку за підсумковими результатами, при формуванні фондів, резервів. Обмежується право власності на основні фонди та землю, інтегратори усуваються від рішення соціальних питань на селі. Найголовніше – не ведеться цілеспрямована робота з підготовки як спеціалістів, так і робітників масових професій, підвищення їхньої кваліфікації, що забезпечує поліпшення демографічної ситуації на селі.

Для капіталу характерною є міграція й перелив у ті галузі та сфери діяльності, де забезпечуються швидка і висока окупність, зростання рентабельності. Очевидно, що скорочення або розширення бізнесу, збільшення земельного банку, поглинання чи об'єднання інтегрованих структур повинно погоджуватися з інтересами сільськогосподарських підприємств, які при цьому не мають залишатися статистами. Також не виключено, що при переливі капіталу в галузі, які не пов'язані з агропромисловим комплексом, сільськогосподарський товаровиробник у перспективі ризикує залишитися сам на сам із проблемами подальшого розвитку села. Тому аграрна політика й державна підтримка повинні бути спрямовані на успішне функціонування передусім сільськогосподарських підприємств, включаючи фермерів. Розвиток агрохолдингів необхідно поєднувати зі створенням однакових економічних умов для всіх членів інтегрованих структур. Тобто як інтегратори, так і сільськогосподарські підприємства повинні знаходитися в адекватних умовах ринкових відносин.

Раціональна організаційна структура, корпоративна єдність інтегрованих формувань

можуть бути досягнуті за сумісної участі всіх його членів у стратегічному плануванні, управлінні якістю, витратами, доходами на основі комерційного розрахунку. Поки що, як показує практика, як на внутрішньому ринку продовольства, так і зовнішньому ринку сільськогосподарської продукції вітчизняний товаровиробник практично усунений від прямих контактів та зв'язків зі споживачами. Це призводить до розвитку монополії, коли обмежена чисельність покупців-трейдерів, посередників диктує власні умови при закупівлі сільськогосподарської продукції у підприємств. При цьому вплив монополіста прямо залежить від особливостей сільськогосподарської продукції, примушує товаровиробника погоджуватися з умовами монополіста, які, як правило, не відповідають інтересам підприємств. Монополіст впливає як на обсяг закупок продукції, так і ціни, тоді як сільгоспвиробник обмежений попитом споживачів.

Відсутність прямих зв'язків із покупцями знижує стимулювання виробника сільськогосподарської продукції, який, виступаючи як підприємець, не зберіг повного права на власну продукцію, що реалізується, а, отже, реальне одержання доходу і прибутку. Разом із тим ефективність усіх складових відтворення, включаючи розподіл та споживання в умовах підприємництва, забезпечується тоді, коли досягається однакова окупність витрат і капіталу в кожній ланці ланцюжка від виробника до споживача. Неповна компенсація витрат або недостатня окупність авансового капіталу спричиняє не тільки втрати товаровиробника, але й негативні екстернарії супутніх складових процесу відтворення.

Нині основна кількість продукції, особливо тієї, що користується підвищеним попитом на ринку, реалізується через посередницькі структури або інтеграторами, які мають свої бази зберігання, потужності з переробки, власний транспорт. У 2012 році із загального обсягу реалізованої продукції рослинництва і тваринництва переробним підприємствам було продано 13,1%, населенню в рахунок оплати праці – 0,3, за земельні й майнові паї – 2,0, на ринку через власну торговельну мережу – 1,5, за іншими

напрямами – 80,1%. У деяких областях питома вага цих каналів становила 85-88%. За каналом «за іншими напрямами» було реалізовано 86,3% зерна, у т.ч. пшениці – 81,9%; насіння соняшнику – 91,3, картоплі – 85,8, м'яса в живій масі – 69,6, яєць – 82,2%. Питома вага цієї продукції, яка реалізується за «іншими» каналами, постійно зростає через те, що вона має високу еластичність доходів для оптових покупців-трейдерів. Ціни за іншими каналами перевищували середні ціни реалізації сільськогосподарської продукції за всіма напрямами у 2012 році лише на 1,7%, у т.ч. зернових – 1,7, пшениці – 2,5, ячменю – 3,2, кукурудзи – 1,0 та олійних культур – насіння соняшнику і сої – 0,3 та ріпаку – 0,1%. Водночас експортні ціни на зерно перевищували внутрішні на 27,6%, світові на 50,0%. Закупівля сільськогосподарської продукції посередниками ведеться в несприятливій для товаровиробників періоди, коли курс цін найменший, а вимушений продаж веде до суттєвого зниження доходів і прибутку сільськогосподарських підприємств.

Як показує аналіз, у нинішній час на всіх етапах просування зерна до споживача всі його учасники забезпечують достатню окупність ресурсів та рентабельність, яка дає змогу вести їм стійке відтворення. Рентабельність зерна у великих агрохолдингах перевищує 50%, при зберіганні та переробці його – близько 20%. При цьому безпосередній товаровиробник у середніх і малих підприємствах має рентабельність зерна 15-20% [23]. У 2012 році його рентабельність у підприємствах становила 14,8%. Ті з них, які первісно виробляють зерно, придбаючи для цього насіння, добрива, паливо, орендуючи техніку й землю, використовуючи дешеву робочу силу, мають звужене відтворення. Таке становище не може бути перманентним і постійно не вигідним для товаровиробника, рано чи пізно воно завершиться зривом перспективних програм по зерну в Україні. При цьому принципово важливим є те, що аграрний комплекс все більше підпорядковується вимогам бізнесу, який орієнтує виробництво сільськогосподарської продукції на експорт. Вже нині у балансі зерна експорт сягає 50%. Практично не бе-

руться до уваги потреби внутрішнього ринку, який на тривалі роки залишається ємним, прямо пов'язаний із ростом добробуту населення, зайнятого в національній економіці. Внутрішній ринок є незбалансованим за незамінною, необхідною продукцією – м'ясомолочною, плодоовочевою. Для багатьох вона недоступна за цінами.

У 2012 році на аграрний ринок у загальному обсязі експорту за валютною виручкою припадало 18% із чіткою перспективою посилення його ролі як постачальника іноземної валюти [7]. Разом із тим успіхи на зовнішньому ринку при реалізації сільськогосподарської продукції ніяк не позначилися на поліпшенні економічного й особливо фінансового стану підприємств аграрного сектору. Таке становище вимагає коригування або стратегічного напрямку розвитку підприємств, або економічних відносин при реалізації сільськогосподарської продукції на експорт. Справа у тому, що для виробництва сільськогосподарської продукції, орієнтованої на експорт і одержання валютної виручки, вже нині відводиться понад 50% посівних площ, така ж частка матеріальних і трудових ресурсів.

Як показує аналіз, у 2012 році питома вага продукції рослинництва у структурі товарної продукції підприємств України становила 76%. При рентабельності підприємств 19,7% рентабельність продукції рослинництва була 21,9%, а тієї, яка переважно орієнтована на зовнішній ринок, дорівнювала: зернових і зернобобових – 14,8%, соняшнику – 45,1, ріпаку – 20,6%, що суттєво менше рівня 2011 року [25].

Подальше нарощування виробництва культур, орієнтованих на експорт, передбачається забезпечити за рахунок підвищення їхньої урожайності та розширення посівних площ під кукурудзою.

За даними Міністерства сільськогосподарства США у 1960 році посівні площі під зерновими становили 638,5 млн га, валовий збір зерна досяг 823,5 млн т. У 2012 році з 690,5 млн га було зібрано 2,8 млрд т зерна [4]. При збільшенні посівних площ на 8% за рахунок зростання урожайності виробництво зерна збільшилося у 3 рази. Розрахунки, які проведені з урахуванням базової вро-

жайності зернових культур у Франції та США й адаптовані до умов України, показали, що збереження посівних площ на фактичному рівні при рості врожайності дасть можливість валовий збір зерна в країні довести до 108,8 млн т, з яких 86,8 млн т можна реалізувати на експорт. Однак для одержання такого обсягу виробництва зерна необхідно вкласти по всьому комплексу робіт 70 млрд дол. США. Світ щорічно вкладає в сільське господарство 140-145 млрд дол. США [4]. Як показує аналіз, за останні 12 років (2001-2012 рр.) щорічні інвестиції в сільському господарстві України становили близько 1 млрд дол. США. Отже, для освоєння масштабних інвестицій (якщо вони будуть у наявності) потрібно 10 років. Тобто, рух до ста мільйонів тонн повинен бути зваженим, послідовним, системним і комплексним. На наступні роки необхідно створити матеріально-технічну базу й відповідну інфраструктуру для стабільного одержання та зберігання 50-60 млн т зерна. Одночасно чітко визначитися і стабілізувати пропозиції з продажу зерна на внутрішньому й зовнішньому ринках із максимальним урахуванням інтересів сільськогосподарських підприємств усіх форм господарювання, доцільності інтенсивного розвитку тваринництва.

Ріст урожайності та валових зборів зернових і олійних культур останніми роками супроводжується випереджальним виносом поживних речовин, що вимагає 2-3-кратного збільшення внесення мінеральних добрив. Нині, як показали розрахунки, питома вага добрив за вартістю у матеріальних витратах підприємств по галузі рослинництва становить 25,1%, у т.ч. по зернових – 27,3, пшениці – 31,3, кукурудзі – 23,7, соняшнику – 21,8, сої – 20,5, ріпаку – 35,2%. Подальша інтенсифікація вирощування зернових і олійних культур на основі хіміко-техногенної спрямованості у зв'язку з високим рівнем цін на промислові ресурси, залученими інвестиціями для її забезпечення може не дати гарантованого приросту доходів, передусім товаровиробнику.

На сучасному етапі найбільш перспективним способом підвищення врожайності та зниження собівартості продукції є технологія точного землеробства. Вона уможливує

об'єктивніше враховувати всі фактори, які впливають на ріст урожайності стосовно кожного поля. За рахунок оптимізації витрати ресурсів, передусім хімічних (добрива, агрохімікати, пестициди і т.д.), досягається підвищення врожайності й зниження собівартості продукції. Для цього необхідні великі інвестиції, яких не мають більшість підприємств. Для їх освоєння потрібні тривалі час і підтримка держави.

Для будь-якої країни пріоритетним є здоров'я нації, що відображається у тривалості життя людей, підвищенні його комфортності та якості. В свою чергу це прямо залежить від повноцінного харчування – забезпеченості незамінними амінокислотами, вітамінами, мінеральними солями й ін. При цьому важливого значення набуває чистота продуктів – захист їх від забруднення радіонуклідами, нітратами, пестицидами, аерозолями, важкими металами. У зв'язку з цим поряд із досягненнями сталого росту врожайності культур, підвищенням їх економічної ефективності необхідно більше уваги приділяти освоєнню в підприємствах ресурсо-, енергозберігаючих технологій, природних ресурсів, збереженню екології.

Хіміко-техногенна спрямованість інтенсифікації не тільки ресурсна і витратна, але викликає певні сумніви щодо забезпеченості повноцінного харчування населення, достатньої окупності авансованого капіталу. Здійснення її великими компаніями й холдингами супроводжується переходом до єдиних монокультур у всіх зонах і мікрозонах, сівозмін зі скороченою ротацією (шаблонною схемою), різкого зменшення видів рослин, особливо трав, посиленого використання азотних добрив. Практично рослинництво розвивається за єдиним шаблоном у всіх природно-економічних зонах, що рано чи пізно може призвести до збоїв у валових зборах продукції. У зв'язку з цим доцільно підвищити адаптивність інтенсифікації до природно-економічних зон та мікрозон, що надійніше забезпечить життєздатність і соціальну захищеність сільськогосподарських підприємств. При цьому можливо цілеспря-

мовано й послідовно організувати виробництво органічної продукції, яка користується підвищеним попитом на внутрішньому та зовнішньому ринках, може мати вищі ціни реалізації, вона менш енерговитратна, достатньо конкурентоспроможна.

Висновки. Стратегічна спрямованість подальшого розвитку сільськогосподарських підприємств вимагає підвищення їх незалежності та самостійності, як основи посилення підприємницької діяльності. Для усунення монополізації й ієрархічної залежності підприємства всіх форм господарювання, що функціонують одноосібно або у складі інтегрованих структур, повинні самостійно враховувати споживчий попит на сільськогосподарську продукцію як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, відповідно формувати свою виробничу програму. Рациональне використання ресурсів, максимальне одержання доходів та висока конкурентоспроможність можуть бути досягнуті в умовах інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств й їхніх галузей. На нинішньому етапі це прямо залежить від темпів використання селекційно-генетичних інновацій, підтримки державою придбання сучасних сортів і порід за рахунок коштів, які одержують, зокрема, й від експорту сільськогосподарської продукції.

У вертикально інтегрованих об'єднаннях повинні діяти єдині корпоративні принципи організаційного устрою та економічних взаємовідносин на основі комерційного розрахунку.

Хіміко-техногенна спрямованість інтенсифікації має поєднуватися з адаптацією її до природно-економічних умов регіонів, тіснішого взаємозв'язку економіки й екології, збереження навколишнього середовища.

Подальший успішний розвиток аграрного сектору України неможливо забезпечити без ефективно функціонуючих сільськогосподарських підприємств. Це визначає доцільність і важливість проведення досліджень щодо їх ефективного соціально-економічного розвитку в умовах ринку.

Список використаних джерел

1. Agricultural statistics 1998. – United States: Government printing office, Washington. 1998.
2. Ambrosov V.Y. Agricultural Policy in Ukraine: Present and Future / V.Y. Ambrosov, V.M. Onegina // Workshop Materials. Presented by Participants of the U. S. Department of Agriculture. Faculty Exchange Program (FEP) 1995-2000. – Moscow: October 29-31, 2001. Compiled and Printed in Washington, DC. April 2002. – P. 85-95.
3. *Ambrosov Volodymyr.Y.* Privatization, restructurization and competitiveness of agricultural enterprises / Volodymyr Y. Ambrosov // Collection of papers. November 22-24, 1998. – Institute for Agricultural Development in Central and Eastern Europe, 1998. – P. 1-11.
4. *Владимиров Д.* Едальные дали / Д. Владимиров // Бизнес. – 2013. – № 11. – С. 71-73.
5. *Владимиров Д.О.* Борона страны / Д. Владимиров, Е. Шаповал // Бизнес. – 2013. – № 16-17. – С. 53-60.
6. *Гець В.М.* Стратегічні напрями розвитку економіки України / В.М. Гець // Стратегія розвитку економіки на період до 2020 року. Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 16-17 жовт. 2012 року / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 34-38.
7. *Горбач Д.* Початкова школа / Д. Горбач // Бизнес. – 2013. – № 11. – С. 20-24.
8. *Demsetz H.* Toward a theory of property rights «Amerikan Economic Review», 1967, V 57, № 2.
9. *Дем'яненко М.Я.* Фінансове забезпечення стратегічного розвитку сільського господарства України / М.Я. Дем'яненко // Стратегія розвитку економіки на період до 2020 року. Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 16-17 жовт. 2012 року / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 176-180.
10. *Денисенко В.* Племенсит. / В. Денисенко, А. Силивончик, Г. Татаренко // Бизнес. – 2013. – № 7. – С. 69-77.
11. *Лупенко Ю.О.* Перспективна модель розвитку сільського господарства до 2010 року (доповідь) / Ю.О. Лупенко // Стратегія розвитку економіки на період до 2020 року. Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 16-17 жовт. 2012 року / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 30-33.
12. *Малік М.Й.* Стратегічні напрями розвитку кооперації в сільському господарстві / М.Й. Малік // Стратегія розвитку економіки на період до 2020 року. Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 16-17 жовт. 2012 року / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 184-188.
13. *Месель-Веселяк В.Я.* Стратегічні параметри розвитку сільськогосподарського виробництва України до 2010 року / В.Я. Месель-Веселяк // Стратегія розвитку економіки на період до 2020 року. Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 16-17 жовт. 2012 року / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 141-149.
14. Підприємницька діяльність та агробізнес: підруч. / За ред. М.М. Ільчука, Т.Д. Іщенко – К.: Вища освіта, 2006. – 544 с.
15. Постанова загальних зборів Національної академії аграрних наук України від 4 квіт. 2013 р. Сайт на якому розміщена Постанова загальних зборів НААН <http://www.uaan.gov.ua/content/postanova-prezidiyi-nacionalnoyi-akademiyi-agrarnih-nauk-ukrayini-vid-26-lyutogo-2013-roku>
16. Розвиток форм господарювання на селі / В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, М.Й. Малік, В.Я. Амбросов та ін.; за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: Урожай, 1993. – 376 с.
17. *Саблук П.Т.* Вступне слово / П.Т. Саблук // Стратегія розвитку економіки на період до 2020 року. Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 16-17 жовт. 2012 року / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 16-18.
18. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 16-17 жовт. 2012 р. / Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 762 с.
19. FAO Statistical Yearbook Country Profiles. 2005-2006. – Vol. 2.
20. FAO Statistical Yearbook. 2012. – FAO Rome, 2012. – 366 p.
21. Формування і функціонування ринку агропромислової продукції (практ. посіб.); за ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 2000. – 556 с.
22. *Шаповал Е.* Амбарские замашки / Е. Шаповал, Г. Татаренко // Бизнес. – 2013. – № 10. – С. 66-68.
23. *Шаповал Е.* Пастораллю / Е. Шаповал // Бизнес. – 2013. – № 4. – С. 68-69.
24. *Шаповал Е.* По восточной цене / Е. Шаповал // Бизнес. – 2012. – № 46 – С. 66-68.
25. Аграрний сектор України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: agroua.net/news/news_42727.html.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2013 р.

* * *

Г.Ф. МАЗУР, кандидат економічних наук, докторант
Уманський національний університет садівництва*

Природно-ресурсний потенціал розвитку агропромислового виробництва України

Постановка проблеми. Достатній рівень природно-ресурсного потенціалу – один із найважливіших чинників ефективного розвитку агропромислового виробництва (АПВ). Із переходом до різних форм власності в останньому та його трансформацією вирішення питання відтворення природного ресурсного потенціалу набуває пріоритетного значення. Природно-ресурсний потенціал АПВ, а саме його кількість, якість і поєднання ресурсів, є важливим фактором розселення населення, визначає доцільність розміщення та територіальну організацію агропромислового виробництва, яка слугуватиме економічному й соціальному розвитку держави та регіону. Природно-ресурсний потенціал впливає на ринкову спеціалізацію АПВ, визначає його місце в територіальному поділі праці й рейтинг. Державна політика в сфері відтворення ресурсного потенціалу спрямована на розв'язання проблем економічного, соціального та екологічного напрямів, що суттєво впливають на процес економічного розвитку агросфери України. Методологічна незавершеність і недостатність нормативно-правової бази знижує ефективність й обмежує сферу застосування інструментарію загальної системи економічних регуляторів проведення заходів щодо відтворення та збереження природного ресурсного потенціалу агропромислового виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові публікації з питань теоретич-

ного й прикладного висвітлення проблеми відтворення природного ресурсного потенціалу АПВ та механізмів його реалізації в сучасних умовах мають важливе значення.

Дослідженню цих проблем присвятили наукові праці такі вчені, як П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, В.М. Трегобчук, Ю.М. Хвесик, П.М. Макаренко, В.Я. Амбросов, І.Н. Топіха, М.М. Федоров, Л.Ю. Мельник, О.Д. Гудзинський, П.І. Коренюк та ін. Проте ряд проблем, пов'язаних з ефективним використанням природно-ресурсного потенціалу агропромислового виробництва, економічним регулюванням його відтворення, потребують додаткових досліджень, зокрема: система критеріальних показників, що характеризує відтворювальні процеси в АПВ; економічна оцінка системи відтворення природного ресурсного потенціалу; організаційно-економічний механізм стимулювання цих процесів; соціально-економічна значущість його відтворення на регіональному рівні тощо.

Мета статті – розгляд природно-ресурсного потенціалу АПВ і з'ясування його впливу на розвиток агропромислового виробництва та спеціалізацію останнього за регіонами, обґрунтування окремих напрямів підвищення ефективності природно-ресурсного потенціалу АПВ і виявлення особливостей формування повноцінної системи економічного регулювання його використання та відтворення.

Виклад основних результатів дослідження. Природно-ресурсний потенціал агропромислового виробництва складається з невичерпних (енергетичних, атмосферних, водних, кліматичних), які є відновлюваними, та вичерпних (земельних, лісових, біо-

---

* Науковий консультант – П.Т. Саблук, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

© Г.Ф. Мазур, 2013

логічних, мінеральних, рекреаційних) природних ресурсів, які поділяються на відновлювані й обмежено відновлювані (родючість ґрунтів, мінеральна сировина, рекреаційні ресурси, тваринний і рослинний світ) природні ресурси. Найважливішими складовими природно-ресурсного потенціалу АПВ є: земельні ресурси, у тому числі господарського, промислового та іншого призначення; лісові, водні ресурси агропромислового призначення; повітряний басейн й інші види ресурсів. Економічна ефективність і доцільність розвитку агропромислового виробництва визначається загальними закономірностями розвитку продуктивних сил та характеризується значною залежністю його від природно-ресурсного потенціалу території: земельних ресурсів – від їх розподілу за природними угіддями, родючістю ґрунтів; водних ресурсів – за можливістю їх використання для зрошення сільськогосподарських культур, перевезення сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки тощо, риборозведення; лісових ресурсів – створення протиерозійних, приполонинних, водорегулювальних лісових захисних смуг, які захищають агроландшафти від лінійної й поверхневої водної ерозії та дефляції, пилових і снігових бур, суховіїв, сприяють накопиченню вологи в ґрунті; мисливство; збір продукції лісу для харчової промисловості тощо, корисних копалин – поклади кам'яної солі, вапняків, гіпсу та мінеральні води й ін.

Агропромислове виробництво належить до надто ресурсомістких, де використовується велика кількість трудових, матеріально-технічних, природних ресурсів. Їх кількісний та якісний склад, співвідношення між трудовими, матеріально-технічними і природними ресурсами, з одного боку, та рівень як сумарної, так і поресурсної віддачі з іншого, визначають величину природно-ресурсного потенціалу в конкретних природно-економічних умовах функціонування кожного суб'єкта АПВ [4].

Тенденції сучасного розвитку АПВ в Україні пов'язані з недосконалістю економічного механізму використання природно-ресурсного потенціалу. Це призводить до деградації природних ресурсів, зменшує можливість забезпечення виробництва си-

ровиною, ускладнює технологічні цикли, погіршує загальний стан біогеоценозів. Світовий досвід переконує, що сучасний розвиток аграрної економіки, незалежно від соціально-економічної орієнтації країн і способу виробництва, стає все більше екологічно орієнтованим, потребує збереження та відтворення природного ресурсного потенціалу агропромислового виробництва.

Забезпечення збалансованого розвитку АПВ вимагає дбайливого ставлення до землі як засобу виробництва й предмета праці, що дало змогу виділити певні особливості, які вирізняють її з-поміж інших засобів виробництва, а саме: 1) земля – продукт самої природи, тоді як інші засоби виробництва є результатом людської праці; 2) земля є незамінним і вічним засобом виробництва. Вона може бути раціонально використана на основі комплексного врахування економічних, екологічних, техногенних й інших антропогенних чинників; 3) площа земельних ресурсів обмежена, вона не може бути збільшена за бажанням людей, а лише відбувається трансформація одного виду землекористування в інший (наприклад, сільськогосподарського в лісгосподарський, водогосподарський тощо); 4) унікальною властивістю земельних ресурсів є неможливість переміщення їх у просторі, використання землі пов'язане з постійністю місця користування; 5) використання землі повинно мати диференційований характер, зумовлений ґрунтово-кліматичними і територіальними умовами. Раціональне використання земельних ресурсів можливе при комплексному врахуванні інших природних факторів: світла, тепла, води, повітря, які забезпечують нормальний розвиток біогеоценозів; 6) продуктивність землі визначається її географічним розташуванням. Поряд із природними властивостями ґрунту на продуктивність землі істотно впливає рівень розвитку продуктивних сил, характер виробничих відносин; 7) земля – це живий організм, діяльністю якого слід управляти так, щоб не тільки зберегти, а й підвищувати ефективність використання земельних угідь, оскільки їхня родючість переважно визначається людською діяльністю. При цьому необхідно враховувати темпи відновлення родючості ґрунту і

забезпечувати його охорону; 8) методичною основою раціонального землекористування є врахування фактора, що земля не амортизується і морально не старіє; 9) правильне використання землі у сільському господарстві сприяє зростанню її родючості й продуктивності, а відтак – її вартості [2].

Тобто, земля є основним засобом агропромислового виробництва і може одночасно виступати предметом праці, засобом праці та операційним базисом для розміщення виробництва [3]. До характеристики землі як засобу праці належать природні якості ґрунту, з чим тісно пов'язана нормативна врожайність, набір культур сівозмін, екологічний стан землі; як предмета праці – властивості, які впливають на спосіб обробітку землі; як просторового базису – розташування до ринків збуту сільськогосподарської продукції тощо.

Сумарна оцінка потенціалу земельних ресурсів України становить 13946,3 млн грн. У ресурсній забезпеченості соціально-економічного розвитку України земля становить майже 45%. Згідно зі встановленим порядком державної звітності земельний фонд України характеризується за видами основних земельних угідь і економічною діяльністю, за формами власності й землекористування.

Продуктивність землекористування визначається не стільки рівнем забезпеченості кожного мешканця землею, зокрема орними землями, скільки ефективністю її використання у землеробстві. Так, площа ріллі, що припадає на одного мешканця, у Німеччині та Великобританії дорівнює всього 0,12 га, в Нідерландах – 0,14 га, однак ці країни не лише сповна забезпечують себе продуктами харчування, а й експортують їх у значних обсягах [5, 16].

В Україні на сучасному етапі надзвичайно висока сільськогосподарська освоєність і розораність земель. Так, сільськогосподарська освоєність земельного фонду досягає 60,2-70%, а розораність сільськогосподарських угідь – 76,8-80%, тоді як сільськогосподарська освоєність земель, наприклад, у Франції – 41,9%, ФРН – 32,5, США – 26,5, Англії – 28, Китаї – 10, Нідерландах – 25%. Розораність сільськогосподарських угідь у Франції становить 48%, Угорщині – 37, Англії – 25, США – 20% [6, 14].

За розрахунками вчених [7] вважається, що для поліпшення екологічної ситуації аналіз глобального співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів та інших площ повинен бути таким: 35:30,2:32,2.

Цікаво, що аналіз використання земель у розвинутих країнах показує, що існує залежність між площею оброблюваних земель й їхньою продуктивністю, а саме продуктивність орних земель вища там, де менша сільськогосподарська освоєність території та нижчий відсоток зайнятості сільського населення в агропромисловому виробництві завдяки високому рівню механізації вирощування культур: можна порівняти рівень використання земель в Україні з Францією – загальна площа і природно-кліматичні умови держав приблизно однакові. Рівень розораності земель в Україні вищий в 1,7 раза, а площа кормових угідь, лісистість території відповідно менші у 2 й 1,5 раза. Однак продуктивність орних земель у нас майже вдвічі нижча, ніж у Франції при значно більшій чисельності населення, зайнятого у сільському господарстві (32,2% проти 5,4%).

Можна припустити, що зменшення площ оброблюваних земель в Україні порівняно із середньоєвропейським рівнем (41,2%) дасть змогу ретельніше виконувати польові роботи на площі, яка залишиться в обробітку, ефективніше використовувати трудові ресурси, підвищувати культуру землеробства та забезпечувати високу еколого-економічну ефективність використання земель. Для прикладу візьмемо Данію, яка, займаючи територію загальною площею 43 тис. км², із п'ятимільйонним населенням виробляє у 4 рази більше продукції, ніж їй необхідно для власних потреб, при цьому в сільськогосподарському виробництві зайнято лише 2% працюючого населення. У Китаї орні землі, що становлять 2% світових площ, дають змогу прогодувати 22% населення світу [11, 13].

Зазначимо, що висока розораність земель в Україні, недосконалість структури посівних площ супроводжується зростанням дефіциту гумусу в ґрунті, який є біоенергетичною основою його родючості. Із поверхневим стоком і змитим ґрунтом втрачається величезна кількість поживних речовин. Як показують дослідження, за один рік ґрунти

країни в середньому втратили 350 кг гумусу, 2,8 кг – рухомих сполук фосфатів та 4,2 кг – обмінного калію. За даними останнього туру агрохімічного обстеження ґрунтів сільськогосподарського призначення впродовж останніх п'яти років ґрунти України втратили 0,05% гумусу, 4 мг/кг ґрунту рухомих сполук фосфору і 6 мг/кг – обмінного калію. Щорічно тільки з орних земель, за даними НААН, змивається понад 500 млн т ґрунту, при цьому втрачається близько 24 млн т гумусу, 1 млн т азоту, 700 тис. т фосфору, 1 млн т калію. А за останні 25 років в Україні вміст гумусу в ґрунті знизився з 3,5 до 3,2% (природі для утворення шару гумусу завтовшки 1 см потрібно 250-400 років) [8].

Середньорічний змив ґрунту в Україні сягає 15 т/га при загальній допустимій – 4-5 т/га. У Великобританії середні втрати ґрунтів від ерозії оцінюються від 2,2 до 12,2 т/га на рік. У США 41% ріллі охоплено ерозією [8].

Упродовж останніх 25 років в Україні погіршився агрофізичний стан ґрунтового покриву, щорічно еродованість орних земель збільшується на 80-120 тис. га й нині дорівнює майже 1/3 усієї ріллі. Зі всієї еродованої площі 32% земель зазнають вітрової ерозії, 3,4 – сумісної дії водної та вітрової й 22% площ – водної ерозії. Загальна площа кислих ґрунтів у країні становить серед земель сільськогосподарського призначення майже 21%, або 8,8 млн га. З них 4,8 млн га знаходяться під оранкою, а інші – під пасовищами, сіножатями та іншими природними угіддями. За ступенем кислотності орні ґрунти поділяються на сильнокислі (1,3 млн га), середньокислі (2 млн га) і слабкокислі (2,5 млн га). Загальна площа солонцевих ґрунтів становить 3986,2 тис. га, а серед орних – 2692 тис. га. Відтворити еродовані ґрунти природним шляхом практично неможливо, а штучне відновлення вимагає значних трудових і фінансових витрат.

Варто зауважити, що дотепер відсутня єдність методичних підходів щодо економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу агропромислового виробництва. Найбільший розвиток одержали підходи до його визначення, виходячи із загальної економічної вартості (цінності) ресурсу; витратний підхід і його модифікації; відтворювальний

підхід; оцінки ресурсів, засновані на диференціальній ренті [12]. Останніми роками інтенсивно розвиваються підходи, що ґрунтуються на врахуванні непрямої вартості використання природного ресурсу, наприклад, через вимір ефекту від зберігання біорізноманіття, “непряму вартість використання” або через визначення ефекту від лісонасадження й зберігання рослинного покриву (вуглецевий кредит).

За останнє десятиріччя ефективність використання природно-ресурсного потенціалу агропромислового виробництва з розрахунку на 1 га земельних ресурсів скоротилася: валової продукції сільськогосподарства – на 46,7%; продукції рослинництва – 35,5; тваринництва – 57,8%. За останні 30 років площа еродованих земель збільшилася майже в 1,5 раза, значно розширилися площі засолених, закислених, підтоплених і техногенно забруднених сільськогосподарських угідь. Нині тільки 1 із 10 га продуктивних земель має нормальний екологічний стан. Водночас витрати на протиерозійні та інші землеохоронні й землемеліоративні роботи постійно зменшуються (витрати на охорону земельних угідь за останні 10 років скоротились у 25 разів).

Наукове обґрунтування раціонального використання природно-ресурсного потенціалу агропромислового виробництва і здійснення господарсько-технологічних заходів для його відтворення має включати:

- 1) встановлення рівнів забрудненості ґрунтів викидами та агрохімікатами, розробку ґрунтово-екологічної типології земель, нормативів кризового стану і параметрів екологічної стійкості ландшафтів та районування території України за їх показниками;

- 2) опрацювання моделей ґрунтозахисного й меліоративного землекористування в конкретних природно-кліматичних умовах;

- 3) створення системи спостережень за станом природних ресурсів і прогнозування соціально-екологічних наслідків його зміни;

- 4) раціоналізацію використання природних ресурсів агропромислового спрямування (землі, води, лісів, повітряного середовища), яка забезпечується створеною нормативно-правовою базою охорони цих ресурсів, узаконеним механізмом державного ре-

гулювання процесів їх використання, відтворення та охорони;

5) стабілізацію доходів вітчизняних виробників продовольства і захист їх від ринкової стихії за рахунок державних коштів шляхом створення й запровадження відповідної нормативно-правової бази;

6) підтримку найефективніших форм землекористування за допомогою запровадження специфічних законодавчих норм, механізмів і фінансових рішень;

7) перетворення держави не тільки в головного замовника окремих видів продовольства, але й в його основного покупця і розпорядника на основі запровадження спеціального юридичного механізму та надання повноважень уряду для закупки й розподілу в країні та за її межами значної частини врожаю сільськогосподарських культур, якщо це необхідно для стабілізації ситуації на продовольчому ринку;

8) створення стабільного забезпечення потреб населення країни в продовольстві відповідно до фізіологічних норм їх споживання.

Ключовим моментом є збалансування використання природно-ресурсного потенціалу АПВ, формування ефективної інвестиційної політики, що значною мірою ґрунтується на принципово нових підходах до економічної оцінки негативного впливу суб'єктів господарювання на довкілля та створенні сучасних фінансових інститутів в екологічній сфері [10].

Екологічні проблеми виникають тоді, коли ринкова система не в змозі подавати відповідні цінові сигнали й забезпечувати стимулювання у сфері використання природних ресурсів. Наприклад, окремі їхні види можуть використовуватися "безкоштовно", хоча таке використання спричиняє екстернальні витрати у формі забруднення води, погіршення якості повітря чи інших екологічних наслідків. В одних випадках ринкова ціна покриває витрати на самі природні ресурси, але вона не відшкодовує збитки третіх осіб. Коли екологічні ресурси недооцінюються таким чином, виробники та споживачі практикуватимуть надмірне використання дешевших ресурсів. Недооцінювання також забезпечує недостатнє стимулювання

для розвитку нових технологій для контролю за екологічним забрудненням [15].

Як відомо, деградація природного середовища під впливом антропогенної діяльності тягне за собою деградацію соціально-економічного середовища, що вже нині виражається в конкретному економічному збитку, порівняному з розміром валового національного продукту. Однак розрахунок збитку економістами сам по собі недостатній, щоб поєднати екологічну науку з економічною. Для відтворення природно-ресурсного потенціалу АПВ необхідно широко використовувати принципи й методи регулювання поведінки природно-виробничих систем. До основних принципів можна віднести: попередження, нейтралізацію екологічних наслідків і компенсацію збитку. Попередження здійснюється адміністративно-правовими заходами (прийняття природоохоронних правил, нормування якості довкілля, експертиза проектів тощо); економічними (пільгове кредитування, надання субсидій, податкового інвестиційного кредиту, пільгове оподаткування й інші); економіко-адміністративно-правовими (система компенсацій, вибір методів регулювання); технологічними методами (ресурсо-, енергозберігаючих технологій, альтернативних систем землеробства з обмеженням використання хімічних засобів для підвищення родючості ґрунтів та захисту рослин з урахуванням асиміляційних можливостей агро-сфери) [8]. Нейтралізація екологічних наслідків здійснюється технічними методами й плануванням. Компенсація збитку передбачає застосування адміністративно-правових та економічних методів.

Прогрес у технологіях виробництва, що супроводжує розвиток суспільства, має на меті використання природно-ресурсного потенціалу набагато продуктивніше, ніж будьколи. Продуктивне використання природно-ресурсного потенціалу агропромислового виробництва повинно враховувати деякі аспекти. По-перше, використання цього потенціалу має бути у повному обсязі (з урахуванням можливих відходів при виробництві продукції, які можна знову використовувати). По-друге, якщо мова йде про продуктивне використання, то необхідно мати на ува-

зі репродукцію природних ресурсів, тобто постійне їхнє відновлення. Друга позиція є однією з головних ланок завдань суспільства, що прагне до розвитку, а не деградації, тому підтримка становлення й розвитку екологічного агропромислового виробництва повинна стати одним із головних важелів реалізації сучасної аграрної політики.

Страхування природно-ресурсного потенціалу АПВ має велике значення як специфічна галузь, що забезпечує виробництво продовольства [9]. Стабільне надходження коштів на відтворення природно-ресурсного потенціалу АПВ сприятиме подальшому розвитку економічних важелів і методів. Дослідження показали, що запроваджені в Україні нормативи виплат за забруднення довкілля та використання природних ресурсів значно занижені й не мають у повному обсязі компенсаційного характеру. Зарубіжний досвід переконує в необхідності широкого використання принципів як негативної мотивації відтворювальної діяльності (платежі, штрафи), так і позитивної (кредити, пільги, позики), механізм якої в Україні поки ще відсутній, що значно ускладнює процес екологізації виробництва, відтворення природно-ресурсного потенціалу агропромислового виробництва. Формування повноцінної системи еколого-економічного регулювання природокористування є одним із визначальних напрямів державної політики.

Висновки. Економічний процес агропромислового виробництва, незалежно від його суспільного характеру, знаходиться під впливом об'єктивних економічних законів і законів природи. Раціонально сформований ресурсний потенціал АПК слід розглядати як сукупність технологічно, економічно й екологічно взаємозбалансованих виробничих ресурсів (трудових, матеріально-технічних, природних і біологічних), спроможних забезпечити високоефективне та екологічно безпечне виробництво, переробку, зберігання, транспортування й реалізацію агропродовольчої продукції.

В Україні здійснюється непродумана виробнича діяльність із використання земельних, лісових і водних ресурсів. Зокрема, недосконала система ведення агропромислового виробництва, недотримання технологі-

чних вимог обробітку землі, недостатність уваги з боку держави щодо питань охорони та підвищення родючості сільськогосподарських земель, порушення системи удобрення ґрунтів спричинила їхню деградацію на значних площах. Мінерально-сировинні ресурси порівняно з іншими природними ресурсами найменше залежать від результатів господарської діяльності, бо їхня якість практично не залежить від забруднення навколишнього середовища, а наявність запасів є важливим лімітуючим фактором розміщення підприємств (об'єктів) того чи іншого виду економічної діяльності.

Трансформація агропромислового виробництва має спрямовуватися на підвищення рівня продовольчої безпеки України за рахунок нарощування виробництва продуктів харчування, поліпшення їхньої якості та збалансованості за поживними речовинами, що дасть змогу створити конкурентоспроможну економіку, інтегровану у світову господарську систему, наблизити сільськогосподарське виробництво до рівня економічно розвинутих країн. Пріоритетним напрямом формування дієвого фінансово-економічного механізму відтворення природно-ресурсного потенціалу АПВ є стимулювання його суб'єктів до зниження обсягів шкідливих викидів і відходів виробництва, відновлення земельних, лісових, водних, повітряних ресурсів України. Важливу роль у цьому процесі повинно відіграти створення програм екологізації підприємницької діяльності в АПВ для підвищення продовольчої й екологічної безпеки держави. Сталий розвиток агропромислового виробництва як важлива складова економіки України передбачає забезпечення на тривалий термін збалансованого економічного зростання, поліпшення соціальних і екологічних параметрів його діяльності. Розв'язання цих завдань передбачає необхідність нарощування обсягів виробництва високоякісної та конкурентоспроможної агропромислової продукції, підвищення економічної ефективності виробничої діяльності, забезпечення соціальної справедливості й гарантій для трудового потенціалу, відтворення і охорону природних ресурсів, зниження екодеструктивного впливу агропромислового господарювання

та оздоровлення навколишнього середовища. Перехід АПВ на модель сталого розвитку і подальше функціонування на цих заса-

дах є важливим для гармонійного розвитку країни та необхідною передумовою інтеграції у європейські інституції.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор економіки України (стан, минуле і майбутнє) ; за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ “ІАЕ” УААН, 2009. – 800 с.
2. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: Інформаційно-аналітичний збірник. Вип. 5 ; за ред. П.Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ, 2002. – 648 с.
3. Актуальные вопросы экономики природопользования: теоретические и практические аспекты / О.Ф. Балацкий, А.Г. Дегтяренко, О.Н. Дутченко и др. ; под ред. О.Ф. Балацкого. – Сумы: ОП ВЭО, 1990. – 172 с.
4. Амбросов В.Я. Ефективність використання факторів розширеного відтворення в аграрному секторі / В.Я. Амбросов // Економіка України. – 2009. – № 1. – С. 67-73.
5. Балацький О. Екологічний менеджмент: проблеми і перспективи становлення та розвитку / О. Балацький, В. Лук'яніхін, О. Лук'яніхіна // Економіка України. – 2000. – № 5. – С. 67-73.
6. Благодатний В.І. Структурні зрушення в АПК України в умовах реформування: закономірності, тенденції, напрями // Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі / В.І. Благодатний, Л.О. Мармуль. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 292-297.
7. Гладій М.В. Розвиток АПК України (регіональні особливості) / М.В. Гладій. – Львів, 2002. – 290 с.
8. Гудзь О.Є. Декомпозиція методології дослідження економіки природокористування агросфери / О.Є. Гудзь // Економіка Крима. – 2010. – № 4(33). – С.195–199.
9. Гудзь О.Є. Територія екологічного агрострахування: можливості та нові горизонти / О.Є. Гудзь // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. Серія: Фінанси і кредит – 2012. – № 1 (32). – С. 23–29.
10. Коренюк П.І. Менеджмент навколишнього природного середовища / П.І. Коренюк. – Дніпропетровськ: Національна гірнична академія України, 2001. – 222 с.
11. Куліш М.Ю. Особливості наповнення ринку м'яса в південному регіоні / М.Ю. Куліш, І.Н. Топіха, І.І. Червен // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. – К.: ІАЕ УААН, 2001. – С. 299-304.
12. Трегобчук В.М. Економічні проблеми відтворення і модернізації ресурсного потенціалу АПК / В.М. Трегобчук // Економіка АПК. – 1999. – №1(51). – С. 54-57.
13. Hsieh, C., and E. Sadoulet. 2007. “Agriculture and Development”. Background note for the World Development Report 2008, The World Bank, Washington, D.C.
14. Economics: Principles, Problems, and Policies (The McGraw-Hill Series in Economics) by Campbell R. McConnell, Stanley L. Brue and Sean M. Flynn (Jan 13, 2011).
15. Nafziger E. Wayne. Economic Development. Cambridge University Press, 2006. – 846 p.
16. Maier M., Nelson J. Introducing economics. A critical guide for teaching. – 281 p. “M.E. Sharpe Armonk”, New York, London, England 2007 (1956).

Стаття надійшла до редакції 09.06.2013 р.

* * *

Новини АПК

У кооперативах закупівельна ціна на продукцію селян зросте на 30%

Закупівельна ціна на селянську продукцію зросте на 30%. Для цього сільгоспвиробники повинні збувати її через заготівельно-збутову мережу на базі кооперативів. А споживач, у свою чергу, суттєво зекономить, купуючи селянську продукцію через таку мережу. Про це під час інтерв'ю телеканалу «Тоніс» повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«Ми вже створили оптові ринки в тих регіонах, які мають високий споживчий потенціал. Тепер робимо наступний крок. Будемо надавати кооперативам у сільській місцевості в лізинг автотолавки, які зможуть вивозити молоко, овочі, рибу у ті точки, про які є домовленість з мерами міст, і продавати самостійно. Такий пілотний проект уже довів успішність на Волині», – зазначив Міністр.

За його словами, закупівельна ціна для виробника, який брав участь у проекті, збільшилася на 30%. При цьому реалізовувалася селянська продукція споживачам на 15-20% дешевше, ніж у торговельних мережах.

«Ефект очевидний – у ланцюзі збуту не стало посередників. Прибуток одержує лише сільгоспвиробник – учасник заготівельного кооперативу», – наголосив Микола Присяжнюк.

Прес-служба Мінагрополітики України

*О.В. ШУБРАВСЬКА, доктор економічних наук, професор
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

Перспективи міждержавної співпраці в агропродовольчій сфері

Постановка проблеми. Усі держави сучасного світу тією чи іншою мірою співпрацюють між собою в різних сферах людської життєдіяльності. Специфіка аграрного сектору, а саме природно-кліматичні відмінності, які визначають національну продовольчу спеціалізацію, диктує необхідність налагодження міждержавної торговельно-економічної взаємодії у процесі виробництва і продажу сільськогосподарської та продовольчої продукції. Основними видами такої взаємодії є торгівля агропродовольством і матеріально-технічними ресурсами його виробництва, взаємне інвестування у зазначені сфери, науково-технічні зв'язки й т. ін. Найвищою формою міждержавної співпраці прийнято вважати інтеграцію, хоча остання й може передбачати часткову втрату державного суверенітету [12].

Однією з основних характеристик сучасного етапу світового економічного розвитку є посилення інтеграційних процесів. Україна,

що справедливо позиціонується як потужний виробник та експортер агропродовольчої продукції, який до того ж має вагомий потенціал розвитку сільськогосподарського виробництва, в умовах зростання глобальної потреби в аграрній продукції становить безперечний інтерес і для країн-імпортерів продовольства, й для держав-конкурентів у сфері світового агропродовольчого постачання. У цьому зв'язку важливо адекватно оцінити ризики та ймовірні наслідки посилення світових інтеграційних процесів для розвитку аграрного сектору України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням співпраці держав, їх економічної інтеграції, у т.ч. й в агропродовольчій сфері, приділяють дедалі більше уваги вітчизняні та зарубіжні вчені, передусім В.М. Геєць [1], С.Ю. Глазьев [4], Т.О. Осташко [9] й ін. Водночас недостатньо обґрунтованою є економічна доцільність подальшого поглиблення міждержавних інтеграційних процесів в аграрному секторі, зокрема, можливість одержання галузю у результаті цього додаткових переваг.

Мета статті – порівняння гіпотетичних ризиків і позитивних результатів для агропродовольчого комплексу України від входження країни до міждержавних об'єднань, а також визначення перспектив та ймовірних напрямів розвитку взаємовигідної співпраці у даній сфері.

Виклад основних результатів дослідження. Вітчизняний агропродовольчий комплекс із кожним роком нарощує свою присутність на світовому ринку. Цьому сприяє як динамічний розвиток сільськогосподарського виробництва країни, темпи зростання якого останніми роками є одними з

найвищих у національній економіці (понад 17% у 2011-2012 рр. порівняно з 2010 р. [2]), так і стабільне збільшення глобального продовольчого попиту та підвищення відповідних світових цін¹.

У таких умовах загальними загрозами з боку глобального простору для розвитку вітчизняного агропродовольчого виробництва і забезпечення національної, у т.ч. й продовольчої, безпеки є: фактичне «спонукання» до нарощування виробництва певної продукції (передусім, зернових та окремих технічних культур) для сприяння розв'язанню глобальної продовольчої проблеми, а також насичення сировинними ресурсами (насамперед, ріпаком і фуражним зерном) ринків ряду розвинутих країн; можливе скуповування (явне чи приховане) нерезидентами земель сільськогосподарського призначення; проникнення на внутрішній продовольчий ринок неякісної/неперевіреної продукції в умовах відсутності в Україні адекватних розвинутих державам систем забезпечення безпечності продукції.

Негативні наслідки цього для України проявляються в деформації структури агропродовольчого ринку, погіршенні його регульованості, стагнації ряду переробних виробництв, виснаженні природних ресурсів, нарощуванні соціальних проблем у сільській місцевості, зниженні рівня продовольчої незалежності та безпечності харчової продукції.

Водночас подальше посилення інтеграційних процесів небезпечно й додатковими ризиками для вітчизняного агропродовольчого розвитку, специфіка яких значною мірою визначатиметься напрямом можливої інтеграції (Схід-Захід).

Будучи членом СОТ і дотримуючись правил цієї організації стосовно торгівлі агропродовольчою продукцією, Україна водночас підписала та планує й у подальшому укласти угоди про створення зон вільної торгівлі (ЗВТ) з рядом держав. Доцільність створення таких інтеграційних формувань визначається необхідністю нарощування обсягів взаємної

торгівлі, оскільки в рамках ЗВТ передбачається відсутність торговельних обмежень. Очевидно, що найбільший ефект від уведення в дію ЗВТ у такому випадку досягатиметься відносно держав, які є основними партнерами України у сфері торгівлі агропродовольчою продукцією і ресурсами сільськогосподарського виробництва. Однак умови, які прописуються у ЗВТ, не завжди сприяють повноцінній реалізації такого роду угод.

Зокрема, у 2012 році був прийнятий Закон України «Про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі» [5], яким у т.ч. встановлені умови здійснення зовнішньої торгівлі аграрною продукцією з країнами СНД. Аналіз цього Закону та фінансово-економічного обґрунтування до нього показує відсутність у цих документах аргументів на користь одержання Україною економічних переваг від даної ЗВТ, зокрема, у вигляді «додаткового зростання обсягів випуску сільського господарства на 3,86%... за рахунок високого рівня кооперації у даному виді діяльності та зняття санітарних і фітосанітарних бар'єрів, а також зменшення або відміни антидемпінгових заходів у взаємній торгівлі» [11].

Щодо кооперації, то виходячи з усталеного її визначення, можна зробити висновок, що такий процес не є характерним у взаємовідносинах зазначених країн в аграрній сфері. Мова більшою мірою може йти лише про партнерство – торговельно-економічне, інвестиційне й т. ін. Наразі тільки в сфері сільгоспмашинобудування є реальні приклади виробничої кооперації України та насамперед Росії, але й там подальші перспективи такого співробітництва доволі невизначені через можливе прийняття РФ рішення про введення утилізаційного збору і на сільгосптехніку [10].

Водночас зовнішньоекономічні взаємини України й РФ розвиваються досить динамічно, особливо у сфері торгівлі агропродовольчою продукцією, де український експорт окремих її видів майже в повному обсязі здійснюється до Росії. Так, у 2008-2010 роках туди вивозили практично всю яловичину, приблизно 80% сирів і картоплі, понад половину шоколадних виробів. У 2011-2012 роках така експортна залежність відчутно знизилася лише відносно картоплі та незна-

¹ За даними ФАО індекс продовольчих цін продовжує зростати. Його значення у квітні 2013 р. становило 215,5 пункта, що було вище як березневого показника, так і рівня квітня попереднього року [16].

чно – яловичини. Проблемним продовжує залишатися експорт вітчизняних сирів, стосовно якого Росією час від часу вводяться нетарифні обмеження [15].

Торговельно-економічні відносини України й Росії тривалий час розвивалися у режимі безмитної торгівлі на основі двосторонніх угод, хоча і передбачали в різні періоди певні вилучення з переліку агропродовольчих товарів (цукор, кондвироби з цукру, спирт етиловий тощо). Примітно, що зазначеним вище Законом за Україною закріплюється зобов'язання застосовувати митні ставки, визначені умовами її приєднання до СОТ (зокрема, експортні мита на живих тварин, шкірсировину, окремі види олійних культур), а також квоту на імпорт цукру-сирцю. Росія ж і надалі залишила за собою право застосовувати імпортне мито на український цукор на рівні 340 дол./т з невизначеним терміном скасування. Стосовно сподівань на не застосування РФ заходів захисту свого продовольчого ринку від конкуруючого українського імпорту за допомогою введення санітарних та фітосанітарних бар'єрів, то тут виникають принаймні великі сумніви, тим більше, що можливість таких заходів передбачена нормами СОТ й обумовлена в зазначеному вище Законі «Про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі» (статті 8, 11, 12). З огляду на все це абсолютно незрозумілими видаються підстави для суттєвого «зростання обсягів випуску сільського господарства» України після введення в дію відповідної ЗВТ.

Одним із напрямів зовнішньоекономічної співпраці держав, як відзначалося вище, є інвестування. Обсяги взаємного інвестування аграрної сфери України та Росії є незначними, до того ж мають тенденцію до скорочення. Так, за даними Держстату України частка РФ в інвестуванні українського сільського господарства протягом 2005-2012 рр. зменшилася з 5 до 1%. У харчовій промисловості України частка інвестицій з Росії також є несуттєвою (від 1,5 до 3%), хоча обсяги інвестицій і збільшуються.

Аналіз напрямів інвестування сільського господарства України російським капіталом показав, що 95,0% усіх коштів спрямовується у рослинницькі підприємства, які вироб-

ляють найбільш рентабельну й затребувану на світових ринках продукцію, а 4,3% – у менш прибуткове тваринництво. У харчовій промисловості основні потоки російського капіталу спрямовані у виробництво молочних продуктів і морозива (39,5%), виробництво інших харчових продуктів (соусів, приправ, супів тощо – 20,9%), виробництво напоїв (13,1%). Різко зросла частка капіталів, які вкладаються російським бізнесом у виробництво в Україні м'яса й м'ясних продуктів (із 3% до 16,5%).

Український же агробізнес практично не вкладає кошти у сільськогосподарську галузь РФ, натомість нарощує свою присутність у сегменті переробки харчової продукції. Зазначимо також, що вітчизняні інвестиції у російську харчову промисловість становлять близько 19% усіх інвестицій у РФ.

Аналіз сфери зовнішньої агропродовольчої торгівлі України і Росії доводить про наявність потенційних ризиків подальшого розвитку міждержавних інтеграційних процесів. Це, зокрема: а) суттєве посилення конкурентних позицій Росії на світовому ринку, насамперед зерна, внаслідок забезпечення їй гарантованого доступу до експортної інфраструктури на території України²; б) традиційно слабка передбачуваність уведення Росією різного роду торговельних обмежень для української продукції та жорстка позиція щодо захисту внутрішнього ринку від товарів конкуруючого українського імпорту.

Можливі негативні наслідки цього для України – зміцнення основного конкурента на світовому ринку зерна, різке розбалансування окремих сегментів внутрішнього про-

---

² Російські експерти зазначають про слабкість власної логістичної, припортової, транспортної інфраструктури зернового ринку, зокрема, суттєву обмеженість і зношеність вагонів-зерновозів, дефіцит елеваторів, недостатню потужність глибоководних портів [8]. У цьому зв'язку цілком очевидною є заінтересованість російського агробізнесу у створенні різного роду зернових об'єднань з Україною з метою використання розвиненішої експортної інфраструктури останньої. Проте кооперація двох країн на зерновому ринку, на нашу думку, для України економічного зиску наразі не становить через не повну достатність вітчизняної інфраструктури зернового ринку і для вітчизняного експорту та вищу цінову конкурентоспроможність українського зерна (відповідної якості) порівняно з російським [14].

довольчого ринку, яке супроводжуватиметься падінням відповідних виробництв після запровадження експортних обмежень і застосування високих імпорتنих тарифів.

Аналіз можливих економічних переваг для агропродовольчої сфери від поглиблення міждержавної інтеграції, зокрема, приєднання України до Митного союзу (МС) та Єдиного економічного простору (ЄЕП), уможливив зробити такі висновки. У сфері сільськогосподарського виробництва можливе одержання певних позитивних ефектів для України у результаті зниження вартості ресурсів аграрного виробництва (зокрема, азотних добрив³) за умови зниження ціни природного газу. У сфері продовольчого виробництва одержання позитивних результатів також можливе, хоча й суттєво меншою мірою через вельми незначну частку палива й енергії, які використовуються підприємствами харчової промисловості на технологічні потреби, у структурі собівартості кінцевої продукції, а також порівняно невелику питому вагу енергоресурсів російського походження у структурі їх споживання зазначеними українськими підприємствами. У сфері ж торгівлі агропродовольчою продукцією, за нашими оцінками, значимого зростання обсягів товарних потоків не відбудеться й відміна експортних мит, зокрема на цукор, існуючої ситуації відчутно не змінить, оскільки українська продукція на російському ринку і так є достатньо конкурентоспроможною за ціною, а нарощування експортних поставок українського цукру стримуватиметься достатньо потужним зростанням власних цукробурякових виробництв у Росії й Білорусі.

Стосовно перспективних форм міждержавної співпраці з країнами МС у сфері виробництва і торгівлі агропродовольчою продукцією, то тут доцільно зосередити увагу на спільному інвестуванні в інфраструктурні проекти (передусім, у розвиток оптових сільськогосподарських ринків у прикордонних із Росією областях України), а також на формуванні виробничих коопераційних зв'язків у сфері агропереробки, що матиме безсумнівний інтерес для Росії у плані підвищення

³ У структурі собівартості сільськогосподарської продукції витрати на мінеральні добрива у 2011 р. становили 12%, а в собівартості рослинницької продукції – 17%.

ефективності використання переробних потужностей, а для України – розширення каналів збуту сільськогосподарської сировини.

Варто відзначити також можливості взаємодії України та країн МС, насамперед, Росії й Білорусі, у сфері агроінноваційної діяльності. Вельми актуальною для цих країн є проблема насінництва, особливо зернових культур. Крім цього, наукові підрозділи та агропродовольчі підприємства зазначених держав можуть спільно претендувати на фінанси міжнародних структур у рамках розробки й реалізації високотехнологічних проектів і програм у сфері АПК. Передусім це може стосуватися розробок у галузі аграрної біотехнології, проблеми з розвитком якої мають практично всі пострадянські країни. Не варто виключати і можливості спільного на договірній основі придбання для використання в агровиробництві новітніх інноваційних розробок у третіх, технологічно розвинутих, державах. Зокрема, це стосується проривних аграрних біотехнологій, створення яких у рамках національних систем України та зазначених країн МС нині є неможливим чи економічно недоцільним унаслідок об'єктивної нерозвиненості там даної сфери наукових досліджень.

Одним із важливих напрямів підвищення ефективності торговельно-економічних відносин між Україною, Росією й Білоруссю також є прикордонне співробітництво.

Інтеграція у напрямі Заходу (ЄС) може становити такі ризики для вітчизняної агропродовольчої системи: а) збільшення на внутрішньому продовольчому ринку України конкуруючого імпорту; б) зростання частки в такому імпорті низькоякісної продукції, яка не знаходить збуту на ринку ЄС, однак має доступ на український ринок внаслідок неузгодженості відповідних стандартів якості; в) посилення залежності вітчизняних агровиробників від імпорту матеріально-технічних ресурсів за відсутності внутрішніх альтернативних джерел їх поповнення; в) відміна експортного мита на насіння олійних культур, передусім, соняшнику.

Негативні наслідки цього для України – велика ймовірність погіршення фінансового стану аграріїв через стагнацію/згортання недостатньо конкурентоспроможних агропро-

довольчих виробництв (до яких експерти аграрного ринку, передусім, відносять виробництво свинини, тваринного масла, сухого молока, твердих сирів, продукції дитячого харчування [7]), а також збільшення витрат на придбання імпортованих виробничих ресурсів, нарощування присутності на внутрішньому ринку країни продукції з недостатньо перевіреними якісними характеристиками, скорочення вітчизняного олійно-жирового виробництва з усіма супутніми наслідками.

Стосовно співпраці України та ЄС в аграрній галузі варто зазначити таке. Україна протягом досить тривалого часу експортує до ЄС більше агропродовольчих товарів, ніж імпортує звідти, а частка країн Євросоюзу у вітчизняному агропродовольчому експорті є не лише доволі високою (понад 25% у 2012 р.), але й має тенденцію до зростання. Зважаючи на останні домовленості в рамках створення ЗВТ з ЄС існує велика ймовірність того, що такий експорт і надалі динамічно зростатиме. Учасники вітчизняного агропродовольчого ринку з оптимізмом сприйняли нещодавнє затвердження квот на безмитний експорт окремих видів агропродовольчої продукції до ЄС, навіть попри відносно незначні обсяги таких квот. Так, для зернових безмитні квоти встановлені в обсягах 1,6 млн т у 2013 році та 2 млн т – через 5 років, у т.ч. пшениці – відповідно в розмірі від 950 тис. т до 1 млн т, кукурудзи – від 250 до 350 тис. т, ячменю – від 400 до 650 тис. т [3]. Порівняно з обсягами відповідного експорту до ЄС у 2011 році це становило приблизно 72% для пшениці, 12% для кукурудзи і було шестеро вищим за обсяги вивезення ячменю. Наприкінці 2012 року Єврокомісія дозволила Україні реалізовувати в ЄС продукцію птахівництва [6]³, очікується аналогічне рішення й по яловичині та свинині. Обсяги безмитного експорту до ЄС встановлені в розмірі 12 тис. т для яловичини і 40 тис. т для свинини, що в 2011 році практично збіглося із загальними обсягами експорту яловичини та в понад три рази перевищило загальні обсяги експорту свини-

³ Проте українські виробники курятини поки вельми стримано оцінюють перспективи експорту своєї продукції до Європи, оскільки вимоги щодо якості такого м'яса в Україні не відповідають нормам ЄС.

ни. До того ж, передбачене введення аналогічної квоти й на експорт цукру (обсягом 30 тис. т, що є вп'ятеро більшим за загальний обсяг експорту цієї продукції у 2011 р.).

Отже, наведені дані переконують про досить активну торговельно-економічну співпрацю України та ЄС в аграрній сфері й про наявність непоганих перспектив для розширення такої співпраці вже в найближчому майбутньому. Водночас очевидно, що це зовсім не обов'язково зумовлюється створенням конкретного союзу, а може реалізуватися також у межах формування ЗВТ.

Співпраця з ЄС певною мірою може актуалізуватися і в зв'язку з можливістю розширення доступу вітчизняних агровиробників до відповідної європейської інноваційної продукції та науково-дослідних розробок.

У контексті сучасних глобальних тенденцій треба розглядати і Південно-Східний вектор міждержавної співпраці в аграрній сфері, передусім із Китаєм. Імовірними ризиками при цьому є: а) експансія китайського капіталу, в т.ч. й у сферу виробництва засобів виробництва для сільського господарства, з усіма наслідками, що з цього випливають (наприклад, традиційним використанням китайської робочої сили у процесі освоєння китайських інвестицій); б) відсутність гарантій безпечності китайської продукції для українських споживачів; в) непрозорі умови і форми розрахунку за надані кредити. Так, відомо лише про зобов'язання України здійснити у 2013 році поставки пшениці та кукурудзи до Китаю в обсязі 4 млн т (16% загальних обсягів експорту цих культур у 2012 р.), на закупівлю половини з яких за форвардними контрактами урядом виділено 1,5 млрд дол. США [13]. Проте станом на кінець квітня 2013 року фактично законтраковано лише трохи більше 310 тис. т зерна, що доводить як про недостатню цінову мотивацію для виробників, так і про наявність загрози невиконання умов контракту.

Негативні наслідки всього цього для України – велика ймовірність використання у сільгоспвиробництві недостатньо перевірених із позиції їх безпечності засобів виробництва, фінансових втрат, структурних дисбалансів ринку внаслідок вивезення значних (і до того ж нерівномірно розподілених

протягом року) обсягів зернових в умовах недостатньої визначеності їх наступної внутрішньої пропозиції та споживання.

Висновки. 1. Основний інтерес України в процесі співпраці з РФ в аграрній сфері полягає, передусім, у нарощуванні експорту агропродовольчої продукції (насамперед м'ясо-молочної й овочевої, по якій в Україні спостерігається перевищення обсягів виробництва над ємністю внутрішнього ринку), а також в активізації інвестиційних потоків. Достатньо перспективним може бути також партнерство у сфері агроінноваційної діяльності. Це й визначає коло можливих вигід для України від запровадження ЗВТ та приєднання до МС і ЄСП.

2. Не заперечуючи можливого позитивного впливу входження України в МС і ЄСП

на вітчизняну економіку, говорити про значимі позитивні зміни для українського аграрного сектору в цьому випадку поки що не доводиться.

3. Для України та її аграрного сектору велими важливим є розширення зовнішніх ринків збуту агропродовольчої продукції й прискорення процесу модернізації агропродовольчого виробництва. У цьому зв'язку доцільною є активізація співпраці з будь-якими платоспроможними, а ще краще – економічно розвиненими партнерами. Забезпечення такої співпраці не потрібно пов'язувати з прийняттям зобов'язань щодо входження країни до різного роду союзів задля уникнення обмеження внаслідок цього напрямів вітчизняного агропродовольчого експорту.

Список використаних джерел

1. *Геєц Валерий.* «Предпочтительно вступление Украины в Таможенный союз» // <http://odessit.in.ua/news/odessa/Valerii-Geec-Predpochtitelno-vstuplenie-Ukraini-v-Tamojennii-soyuz/>.
2. Валова продукція сільського господарства України за 2011, 2012 рік. – К.: Державна служба статистики України.
3. Вкус победы. Аграрный экспорт в Евросоюз будет беспощадным // Газета «Коммерсантъ Украина». – 26.09.2011. – № 152 (1426).
4. *Глазьев С.Ю.* Реальное ядро постсоветской экономической интеграции: итоги создания и перспективы развития Таможенного союза Белоруссии, Казахстана и России / С.Ю. Глазьев // Российский экономический журнал. – 2011. – №6. – С. 56-81.
5. Закон України «Про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі» // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5193-17>.
6. З сьогоднішнього дня українські птахівники можуть експортувати свою продукцію в ЄС // <http://svitagro.com/z-sogodnishnogo-dnya-ukrayinski-ptahivniki-mozhut-eksportuvati-svoyu-produkciyu-v-ies>.
7. Осташко Т.О. Ризики для сільського господарства України при запровадженні режиму вільної торгівлі з Європейським Союзом / [Т.О. Осташко]. – Ін-т екон. та прогноз. – К., 2010. – 104 с.
8. Рау В.В. Зерновой рынок России: от кризиса к возрождению / В.В. Рау // Проблемы прогнозирования. – 2012. – №1. – С. 63-75.
9. Ринки реального сектора економіки України в інституціональному середовищі СОТ: кон'юнктура та інтеграція; за ред. д-ра екон. наук проф. В.О.Точиліна. – НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – С. 252-266.
10. Утилизационный сбор на сельхозтехнику в РФ может быть введен весной 2013 года // АПК-Информ от 19.09.2012.
11. Фінансово-економічне обґрунтування прийняття Закону України «Про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі» // [w1.c1.rada.gov.ua/pls/.../webproc34?...>](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/.../webproc34?...).
12. *Цыганков П.А.* Межгосударственное сотрудничество: возможности социологического подхода / П.А. Цыганков, А.П. Цыганков // <http://ecsocman.hse.ru/data/805/894/1217/013cYGANKOW.pdf>.
13. Чи заплатить Україна неустойку Китаю // <http://www.epravda.com.ua/publications/2013/05/29/377043/>.
14. *Шубравская Е.В.* Перспективы сотрудничества Украины и России в сфере агробизнеса / Е.В. Шубравская, Е.А. Прокопенко // Россия и новые государства Евразии. – 2011. – № 2. – С. 20-33.
15. Экспортеры молочной продукции понесли потери в \$79 млн. // <http://biz.liga.net/all/prodovolstvie/novosti/2274491-eksportery-molochnoy-produktsii-ponesli-poteri-v-79-mln.htm>.
16. FAO Food Price Index // <http://www.fao.org/worldfoodsituation/wfs-home/foodpricesindex/en/>.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2013 р.

* * *

В-четвертых, любые действия по стимулированию экономического роста обречены на провал, если на рынке труда нет квалифицированных кадров, что в настоящее время становится главным сдерживающим фактором развития российской экономики. В стране необходимо в срочном порядке провести реформу профессионального образования, максимально адаптировав его к потребностям экономики. Для этого надо сбалансировать интересы государства, работодателей, учебных заведений и учащихся.

Предстоящий период экономического оздоровления потребует от всех нас консолидированных и солидарных действий, а это может обеспечить только Президент страны. Поэтому экономические преобразования должен возглавить Глава государства, создав для этого необходимые органы управления, наделенные широкими полномочиями, и обеспечив широкую разъяснительную работу по всем принимаемым решениям, действиям и их последствиям.

Статья получена редакцией 23.08.2013 г.

*

УДК 631.674.6

*Л.І. ДІДКОВСЬКА, кандидат економічних наук, науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

Еколого-економічні аспекти впровадження мікрозрошення

Постановка проблеми. Світові запаси прісної води становлять 35 млн м³, з них близько 8,5% – прісні водні ресурси, що зосереджені в річках, озерах і водосховищах, які є традиційним джерелом водопостачання світу. Нерівномірний розподіл водних ресурсів у світі зумовлює необхідність впровадження ощадливих способів водокористування в усіх галузях економіки та особливо в сільському господарстві. Для країн із обмеженими запасами водних ресурсів, до яких належить Україна, це питання набуває особливої актуалізації. Україна має один з найменших показників водозабезпечення від світових водних ресурсів відповідно до території – 0,3%, тоді як у Росії цей показник у 32 рази вищий.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток зрошувального землеробства та поширення ресурсозберігаючих способів поливу сільськогосподарських культур було висвітлено у працях науковців: Л.М. Грановської, С.І. Дорогунцова, М.І. Ромашенка

[6, 7], М.А. Хвесика, А.П. Шатковського [8] й інших. Водночас, визнаючи перспективність краплинного зрошення і зважаючи на необхідність розширення його площ в Україні, слід вивчити передовий світовий досвід впровадження мікрозрошення, що й зумовило вибір напряму дослідження.

Мета статті – аналіз зарубіжного досвіду впровадження краплинного зрошення як необхідної умови ресурсозберігаючого та екологічнобезпечного водокористування при проведенні меліоративних заходів у вітчизняній практиці.

Виклад основних результатів дослідження. Сільське господарство в цілому і зрошувальне землеробство зокрема є одним із найбільших споживачів водних ресурсів. До того ж, у результаті використання нових високопродуктивних сортів сільськогосподарських культур та прояву кліматичних змін існує тенденція до зростання водопотреби рослин. Як відомо, зрошення має визначальне значення для глобального продовольчого постачання. Так, близько 18% сільськогосподарських земель світу зрошуються, що

© Л.І. Дідковська, 2013

забезпечує виробництво 40% продуктів харчування. В цілому спостерігається позитивна динаміка зростання зрошуваних площ у світі, які упродовж останніх 20 років зросли на 50 млн га, або на 17%. При цьому в більшості країн відбулися трансформаційні зміни в меліоративній галузі: перехід до ресурсозберігаючих способів поливу сільськогосподарських культур. За ці роки світова площа під краплинним та іншими "мікро" методами зрошення зросла щонайменше в 6,6-раза – з 1,6 до 10,5 млн га (близько 4% зрошуваних земель світу).

Розглянемо поширення мікрозрошення у різних країнах світу. Зокрема, в *Індії* під системами краплинного зрошення (СКЗ) – 63,3% знаходяться найбільші площі від площ під дощуванням (табл.).

Протягом останніх двох десятиліть у *Китаї* та *Індії* площі під мікрозрошенням зросли – відповідно у 88 і 111 разів. Наразі в Індії локальними способами поливається близько 2 млн га (19,4% від загальної площі під мікрозрошенням світу). Завдяки поширенню СКЗ та фертигації врожайність сільськогосподарських культур зросла вдвічі. У цій країні проводяться дослідження щодо можливості впровадження краплинного зрошення на полях із посівами рису¹. Оскільки ця культура займає значні площі, то й економія водних ресурсів дасть змогу мінімізувати виснаження водоносних горизонтів країни. Експериментальні результати є переконливі: продуктивність рису збільшилася на 22% за економії водних ресурсів у 3 рази [11].

Водозабезпечення та площі зрошуваних земель різних країн світу*

Країна, рік	Частка водозабезпечення від світових водних ресурсів відповідно до території, %	Площа під КЗ, млн га	Площа під дощуванням, млн га	Усього зрошуваних земель, млн га	Рілля, млн га	КЗ у % до дощування	КЗ у % до ріллі
Індія, 2010	4,1	1,9	3	55,8	158	63,3	1,2
Китай, 2009	6,1	1,7	2,9	54,6	110	58,6	1,5
Іспанія, 2010	-	1,6	0,7	3,8	12,5	228,6	12,8
США, 2008	4,7	1,5	12,6	22,3	162,8	11,9	0,9
Італія, 2010	-	0,6	1	2,8	6,9	60,0	8,7
Південна Африка, 2007	-	0,4	0,9	1,5	14,4	44,4	2,8
Бразилія, 2006	22	0,3	2,4	2,9	61,2	12,5	0,5
Іран, 2009	-	0,27	0,5	7,6	17,2	54,0	1,6
Мексика, 2007	-	0,2	0,4	6,3	25,1	50,0	0,8
Україна, 2011	0,3	0,05	0,65	2,2	32,5	7,7	0,2
Росія, 2011	9,6	0,02	1,2	4,6	115	1,7	0,0

Джерело: Ромашенко М., Шатковський А., Рябков С. Краплинне зрошення в Україні: проблеми і перспективи [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://a7d.com.ua/agropolitika>>; Прямухіна Н.В. Еколого-економічна оцінка сучасного стану поверхневих вод України / Н.В. Прямухіна // Інноваційна економіка. – 2012. – №2. – С. 40.

Звичайно, розміщення СКЗ на полях потребує додаткових капіталовкладень. Так, вартість будівництва таких систем становить близько 2,5 тис. дол. на 1 га. Слід сказати, що з бюджету Індії виділяються кошти на субсидії для покриття до 50% від зазначеної вартості, проте навіть такі заходи не є дієвими, оскільки вартість залишається надто високою для місцевих фермерів. Місцева влада пішла назустріч сільгоспвиробникам, які прагнули використовувати СКЗ для вирощування сільськогосподарських культур,

проте не мали достатнього фінансування. Так, державний протекціонізм масового поширення СКЗ сприяв стимулюванню налагодження і виробництва недорогих комплектуючих для мікрозрошення на місцевих заводах. Нині ціновий діапазон на складові КЗ є дуже широким, що дає можливість фермерам із невисокими статками також перейти на ресурсозберігаючі технології. Окрім цього, вищеописані дії сприяли зменшенню імпортозалежності країни та створенню нових робочих місць у її промисловій галузі.

Існують компанії, які продають спрощені СКЗ вартістю у 710 дол/га. Оптимальна

¹ В Індії нараховується близько 43 млн га посівів рису.

площа для таких систем – близько 0,4 га й менше, саме такі ділянки у користуванні більшості місцевих фермерів. Характерною ознакою великих землевласників є роздробленість і територіальне розформування земельних угідь, завдяки чому вони також стають потенційними користувачами спрощених СКЗ [12].

У **США** під СКЗ знаходиться 1,5 млн га земель. Американські вчені проводили дослідження еколого-економічної ефективності мікрозрошення порівняно із звичайними способами поливу. Так, використання краплинного методу забезпечує економію зрошувальної води до 70% та підвищення врожайності на 20-90%. Нині Каліфорнія займає лідируючі позиції щодо впровадження краплинного зрошення серед штатів Америки, оскільки тут розташовано близько 62% СКЗ, друге і третє місця займають Флорида й Техас відповідно. На **Філіппінах** впровадження СКЗ (підземних) на фермі цукрової тростини сприяло збільшенню прибутковості на 90% порівняно зі звичайним дощуванням на фоні економії зрошувальної води до 70%. До того ж, збільшився вміст сахарози тростини [11].

Вивчення досвіду США уможливило стверджувати про ефективність консолідації земельних масивів для зрошення, оскільки на невеликих площах використовувати переваги меліоративних заходів недоцільно.

Відчутний дефіцит водних ресурсів в **Ізраїлі** спонукав до інноваційних рішень у сфері водокористування. Краплинне зрошення дає змогу одержувати високі врожаї й досягати ефективності водокористування, яка вдвічі перевищує ефективність при поверхневому зрошенні. Завдяки використанню ресурсозберігаючих способів поливу культур, витрати прісної води на сільськогосподарські потреби було скорочено до 580 млн м³ [9]. Ізраїль займає перше місце серед країн світу із повторного використання води у зрошенні – до 80% (у планах – збільшити до 90%). Також місцевий уряд прийняв рішення скоротити площі під вологолюбними технічними культурами з метою заощадження води для вирощування фруктів та овочів. Вологозберігаюча стратегія Ізраїлю виражена також у поширенні водоутриму-

вальних резервуарів (воду в яких зберігають у дощовий період, а використовують влітку за потребою) та опрісненні солоної води (нині – це понад 360 млн м³/рік, а наприкінці 2013 року цю цифру планується збільшити майже вдвічі). Також в Ізраїлі раціоналізація системи управління водозабезпеченням здійснюється із застосуванням інформаційних технологій. Складовими успіху ізраїльських вчених у реалізації своїх проектів є суттєва державна підтримка, яка ґрунтується на підтримці досліджень і розробок та заохоченні інвестицій. З метою підтримки наукових розробок Офісом Головного Ученого Міністерства промисловості Ізраїлю щорічно проводяться виплати у розмірі 400 млн дол. на різні програми. Також близько 40% затвердженого бюджету дослідницького проекту покривається Фондом наукових досліджень і розробок. Заохочення інвестицій проводиться запровадженням податкових пільг (до 10 років), інвестиційного субсидування (до 24%), а також системи грантів [4].

Прогнозується до 2020 року зростання населення Ізраїлю до 8,5 млн осіб та скорочення площі, придатної для вирощування сільськогосподарських культур, до 295,2 тис. га (нині 360 тис. га), що спровокує підвищення попиту на сільськогосподарські продукти та формуватиме посилення тиску на природні ресурси через інтенсифікацію виробництва. В Ізраїлі ведуться розробки щодо ефективного й раціонального водокористування, а також здійснюється контроль за витратами води в усіх сферах економіки. Отже, незважаючи на обмежені природні ресурси, ізраїльтяни продовжують залишати за собою лідируючі позиції у сфері АПК.

У **Туреччині** площа зрошуваних земель становить 4,5 млн га, або 17,4% від посівних площ. Через незначну кількість опадів, скорочення обсягу водних джерел і зниження рівня ґрунтових вод у країні особливу увагу приділяють локальним способам поливу культур. Визнаючи необхідність розвитку зрошення та переваги локальних способів поливу, уряд Туреччини, починаючи з 2006 року, почав надавати субсидії для впровадження ефективних і ресурсозберігаючих способів поливу сільськогосподарських культур. Державний супровід сільгосп-

виробників, які використовують СКЗ, здійснюється через надання субсидій, скорочення процентних ставок за кредитами, одержаними на відшкодування первісної вартості будівництва систем краплинного зрошення, а також проведення консультацій та тренінг-семінарів для фермерів щодо впровадження сучасних способів поливу сільськогосподарських культур. Так, нині простежується тенденція переходу від дощування до краплинного зрошення. Останнє вигідно вирізняється вищою продуктивністю й економією водних ресурсів. У дослідженнях² із застосуванням різних способів поливу на площах під цукровими буряками загальний прибуток від виробництва при застосуванні локальних способів поливу на чверть перевищував відповідний показник при поливі по борознах. Крім того, чистий прибуток становив: при поливі по борознах – 170 дол./га, дощуванні – 642 і при краплинному зрошенні – 1079 дол./га, або на 68% більше, ніж при дощуванні, та у шість разів вище, порівняно з поливом по борознах. Урожайність цукрових буряків при застосуванні СКЗ становила 75 т/га, що на 20 і 25% вище, ніж при дощуванні й поливі по борознах відповідно. Отже, висока вартість СКЗ швидко компенсуватиметься. Також використання СКЗ порівняно з дощуванням веде до економії витрат водних ресурсів в 1,6 раза, витрат на роботи, пов'язані з боротьбою із бур'янами, – в 1,4 раза, із внесенням добрив – в 1,6, на електроенергію – в 1,8 раза [10].

Нині в *Росії* частка меліорованих земель (зрошуваних і осушених) становить 7,9% від площі ріллі (9,1 млн га меліорованих земель, в т.ч. 4,3 – зрошувани, 4,8 – осушені землі). Проте через незадовільний технічний стан гідромеліоративних систем³ зрошення повною мірою не відіграє помітної ролі щодо нівелювання природно-кліматичних ризиків. Так, у спекотному 2010 році через посуху загинуло 17% посівів, знизилася виробництво зернових на 35%, овочевих культур – на 20%. Тобто країна понесла колосальні збитки, яких

² Дослідження проводилися в Центральній Анталії в Туреччині.

³ Зношення зрошувальних систем у Північно-Західному окрузі становить 77,6%.

можна було б уникнути, застосувавши певні заходи. У січні 2013 року керівництво Росії затвердило Концепцію федеральної цільової програми «Розвитку меліорації земель сільськогосподарського призначення Росії на 2014-2020 рр.». Прогнозний обсяг її фінансування 6,2 млрд дол., із яких 41% фінансуватиметься з федерального бюджету, 25 – із засобів консолідованих бюджетів Росії та 34,3% – позабюджетні джерела. Основна частка фінансування (71%) спрямовується на реконструкцію, технічне переоснащення і будівництво меліоративних систем. Виконання заходів, передбачених у Концепції Програми, сприятиме відновленню меліоративного фонду, розширенню площ під зрошуваним землеробством та формуванню стабільного агропромисловництва поза кліматичними обмеженнями. Водночас серед задач розвитку меліорації земель сільськогосподарського призначення виокремлено наступні: впровадження екологічно безпечних і ресурсозберігаючих способів мікрозрошення⁴ й інших водозберігаючих технологій, очищення та використання тваринних стоків і стічних вод у зрошувальних цілях, мобільних багатофункціональних систем зрошення⁵, а також російськими науковцями ведуться розробки щодо забезпечення «точного зрошення» із використанням супутникових систем.

За попередніми даними реалізація програми дасть змогу ввести в експлуатацію 840,96 тис. га меліорованих земель, збільшити середню продуктивність кормових культур на 41,4% – до 7 т к.од./га на зрошуваних землях, а також зберегти і створити нових 92,9 тис. робочих місць.

У зоні ризикованого землеробства південного й південно-східного регіонів України у посушливі роки загальне виробництво зернових і овочевих культур зменшується в 2-3 рази, що доводить про доцільність розвитку зрошуваного землеробства. Проте че-

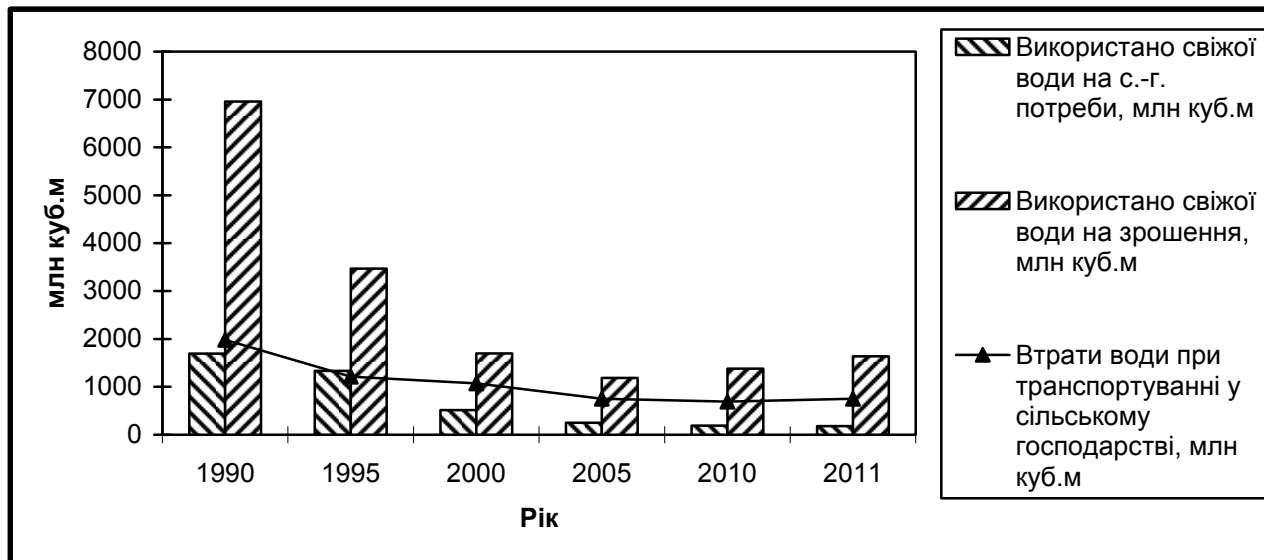
⁴ В Росії у 2010 р. системи краплинного зрошення використовували на 25 тис. га.

⁵ Системи розташовані на площі від 5 до 50 га та включають мобільні насосні станції, трубопроводи, що швидко збираються і комплектуються дощувальними машинами, або засобами мікрозрошення відповідно від потреби.

рез ряд причин: недостатня державна підтримка меліоративної галузі, спрощений економічний механізм раціоналізації водокористування, незадовільний технічний стан гідромеліоративних споруд, застарілий технологічний рівень зрошувальних систем тощо – відбулося згортання водної меліорації, що не кращим чином позначилося на продовольчій безпеці країни. Водночас слід зазначити, що протягом 1990-2011 років на-

віть за суттєвого скорочення обсягу використаної води для потреб зрошення (в 4,2 раза), динаміка зменшення втрат води при транспортуванні у сільському господарстві є значно скромнішою (у 2,6 раза) (рис.).

За таких умов актуалізуються наступні заходи: оновлення матеріально-технічної бази меліоративної галузі та впровадження ресурсозберігаючих способів поливу сільськогосподарських культур.

Динаміка витрат води на сільгосппотреби й зрошення та втрат води при транспортуванні у сільському господарстві України*

* Джерело: За даними Державного агентства водних ресурсів України за відповідні роки; Бурковська І. Економічне стимулювання ощадливого водокористування: інституціональне підґрунтя та методологічне забезпечення / І. Бурковська // Економіст. – 2013. – № 1. – С. 54.

За даними Держводагентства України протягом останнього десятиріччя площа фактично зрошуваних земель скоротилася у 1,5 раза, тоді як площа під краплинним зрошенням значно зросла – у 12,7 раза. Краплинне зрошення нівелює ризики підтоплення й розвитку водної ерозії ґрунтів, а також знижує ймовірність повторного засолення, що вигідно вирізняє локальні способи поливу перед традиційними. Поряд із краплинним зрошенням перспективними вважаються такі способи мікрозрошення: мікродощування (зрошення дрібними краплинами поверхні рослини та ґрунту, що сприяє формуванню особливого мікроклімату і дає змогу боротися із заморозками) та дрібнодисперсне зрошення (періодичне змочування поверхні листків мікроскопічними краплинами води). Нині такі способи зрошення необґрунтовано малопоширені в Україні (до 1 тис. га), проте є перспективними, оскільки їх можна використовуву-

вати у боротьбі із заморозками та уникати стану депресії фотосинтезу.

Згідно з даними досліджень Інституту водних проблем і меліорації НААН України [8], які проводились у Херсонській області упродовж трьох років (2009-2011), значні коливання опадів за вегетаційний період (понад удвічі) абсолютно не вплинули на врожайність томата розсадного, оскільки дослідні ділянки були оснащені СКЗ. Так, урожайність моркви залишалася незмінною (близько 150 т/га) за коливань опадів від 83 до 202 мм. Водночас водний фактор зумовив зниження врожайності на богарних ґрунтах на 74%.

Академік НААН М.І. Ромащенко зазначає, що крім екологічних переваг використання мікрозрошення слід наголосити на таких: ефективність використання поливної води сягає від 85 до 98% через точну подачу необхідної кількості води до кореневмісного шару ґрунту; за умови поєднання зрошення із фер-

тигації врожайність підвищується мінімум на 20%, а максимум – у п'ять разів; експлуатаційні витрати скорочуються на 20-30%.

За розрахунками співробітників Інституту водних проблем і меліорації НААН України [6] виконання поставленого Урядом завдання щодо збільшення виробництва зернових до 80 млн т на рік без відродження меліоративного комплексу неможливе. Мова йде про підвищення ефективності використання зрошуваних земель та подальше збільшення їхніх площ до 3 млн га (або в п'ять разів від нинішніх земель, що фактично поливаються). Завдяки ефективному використанню меліорованих земель виробництво зернових в Україні може зрости на 20 млн т. Слід зазначити, що такий захід потребуватиме додаткового залучення фінансових ресурсів, а також водних ресурсів із річки Дунаю.

У запропонованій урядом Державній програмі активізації розвитку економіки на 2013 - 2014 роки (Держпрограмі) сформовано реформаторський підхід до модернізації економіки та підвищення конкурентоспроможності нашої держави шляхом розвитку найбільш стратегічних секторів, серед яких чільне місце займає агропромисловий комплекс. Так, у зазначеній програмі виокремлено завдання забезпечення розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь. Зокрема, на подачу води сільгоспвиробникам для зрошення в обсязі 3,1 млрд куб. м і відведення зворотних вод та захисту від їх шкідливої дії на площі 3,6 млн га прогнозується виділити із держбюджету 2414,3 млн грн. Відповідальним виконавцем зазначеного завдання призначено Державне агентство водних ресурсів України.

Крім того, в ухваленій Урядом Держпрограмі передбачено протягом найближчих двох років відновити зрошення на одному мільйоні гектарів на Півдні України. На відновлення й модернізацію системи зрошення на Півдні України передбачено спрямувати 2 млрд дол. під державні гарантії. Отже, станом на початок 2015 року загальна площа зрошуваних земель має становити до 1,4 млн га, а валове виробництво сіль-

госппродукції на Півдні може зрости на 27 млрд дол. на рік.

У 2012 році підписано меморандум про співпрацю між Міністерством аграрної політики та продовольства України й Експортно-імпортним банком Китаю, що дасть змогу Україні одержати 3 млрд дол. на реалізацію проектів в агросекторі. Перші 1,5 млрд дол. кредиту вже отримано і планується витратити на відродження зрошення на Півдні України (Херсонщина – 630 млн дол., Крим – 450 млн дол.). Виникає питання: чи не стане таке фінансування інструментом земельної та демографічної експансії? Прикладом із негативним фіналом китайських інвестицій є досвід господарювання жителів Піднебесної в Росії. Так, контрольовані китайцями агрохолдинги за короткий відрізок часу перетворилися на китайські поселення із власними спеціалістами, насінням, засобами захисту рослин тощо. До того ж створена ними агропродукція була низької якості, або ж вирощувалась ГМО-продукція. Споживацьке ставлення до природних ресурсів і використання великих обсягів добрив та пестицидів задля одержання максимуму прибутку не могло залишитися непоміченим. Так, у Красноярську довелося зруйнувати теплиці, а землю вилучити із сільгоспобороту через вміст у ґрунті бензопірену і миш'яку, які значно перевищували допустимі норми [3].

Проаналізувавши досвід китайських агроінвестицій у Росії, доцільність таких кредитів в Україні видається сумнівною. Звичайно, у сучасних умовах Україні вкрай необхідне формування платформи для залучення іноземних інвестицій в аграрному секторі, проте умови кредиту повинні бути взаємовигідними, мати еколого-економічне спрямування та задовольняти обидві сторони.

Державні компенсації на будівництво СКЗ на багаторічних культурах передбачено в Законі України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва, хмелярства», згідно з яким нині діє 1,5%-ний збір від реалізації алкогольних напоїв та пива, завдяки якому у 2012 році надійшло понад 1 млрд грн держпідтримки галузі. Допомога надається на будь-які роботи, пов'язані із посадкою, зрошенням (із впровадженням СКЗ) і

доглядом за культурами до початку плодоношення. Нині сільгоспвиробниками на посадку нових площ витрачено близько 6 млрд грн, половину з яких вже компенсовано державою. Така підтримка сприяла збільшенню продукції садівництва, виноградарства та хмелярства, водночас подальшого вирішення потребують питання збереження зазначеної продукції.

Висновки. Зважаючи на світовий досвід і враховуючи особливості вітчизняного зрошувального землеробства, перехід останнього на якісно новий рівень можливий за умови вирішення низки таких питань:

1. Гарантування продовольчої та економічної безпеки нашої країни й посилення ролі на світових ринках продовольства без відродження меліоративної галузі неможливе. Збільшення площі зрошуваних земель у п'ятеро, або до 3 млн га, дасть змогу сільгоспвиробникам суттєво підвищити врожайність і валові збори сільськогосподарських культур.

2. Економічне стимулювання ощадливого використання водних ресурсів через запровадження мотиваційних і спонукальних заходів (економічні преференції для сільгоспвиробників, які впроваджують ресурсо-

ощадні способи поливу сільськогосподарських культур). До того ж, скоротити втрати води при транспортуванні можливо шляхом оновлення та модернізації водопровідного обладнання.

3. Залучення інвестиційних і кредитних ресурсів є обов'язковою умовою відродження меліорації ґрунтів, проте умови кредитування мають бути взаємовигідними для обох сторін.

4. На державному рівні сприяння широкому впровадженню локальних способів поливу сільськогосподарських культур, частка якого має становити близько 20% поливних земель України. Поряд із краплинним зрошенням на увагу заслуговують такі перспективні способи мікрозрошення: мікродощування і дрібнодисперсне зрошення. Підтримка ресурсозберігаючих та екологічнобезпечних способів поливу сільськогосподарських культур відбудеться за умови запровадження сприятливої кредитно-податкової політики держави. Налагодження вітчизняного виробництва сучасної дощувальної техніки та комплектуючих систем краплинного зрошення, крім здешевлення обладнання й поліпшення його якісних показників, сприятиме створенню нових робочих місць.

Список використаних джерел

1. Амбросов В. Механізм ефективного функціонування агроформувань / В. Амбросов, Т. Маренич // Економіка України. – 2006. – № 6. – С. 64.
2. Бурковська І. Економічне стимулювання ощадливого водокористування: інституціональне підґрунтя та методологічне забезпечення / І. Бурковська // Економіст. – 2013. – № 1. – С. 54.
3. Заява «Союзу Слов'ян Херсонщини» з приводу загрози здійснення намірів органів влади України щодо залучення широкої програми китайських інвестицій [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://lalak.org.ua>>.
4. Израиль – всемирный центр инновационных достижений [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.investinIsrael.gov>>.
5. Прямухіна Н.В. Еколого-економічна оцінка сучасного стану поверхневих вод України / Н.В. Прямухіна // Інноваційна економіка. – 2012. – № 2. – С. 40.
6. Ромащенко М.І. Наукові засади розвитку зрошення земель в Україні / М.І. Ромащенко. – К.: Аграрна наука, 2012. – 28 с.
7. Ромащенко М. Краплинне зрошення в Україні: проблеми і перспективи / М. Ромащенко, А. Шатковський, С. Рябков [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://a7d.com.ua/agropolitika>>.
8. Шатковський А.П. Микроорошение как основной фактор минимизации рисков / А.П. Шатковский, Ю.А. Черевичный [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://irrigation.org.ua/?p=825>>.
9. Israel Briefing Book: Israel Overview – Agriculture [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/brief/Agriculture.html>>.
10. Mevhibe Albayrak. The effects of irrigation methods on input use and productivities of sugarbeet in Central Anatolia, Turkey // African Journal of Agricultural Research, Vol. 5(3), 4 February, 2010, P. 188-195.
11. Sandra Postel. Drip Irrigation Expanding Worldwide [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://newswatch.nationalgeographic.com/2012/06/25/drip-irrigation-expanding-worldwide>>.
12. Vikas Bajaj. For India's Farmers, a Bare-Bones Drip System. 2011 [Електронний ресурс]. – Доступний з: <<http://green.blogs.nytimes.com/2011/02/14/could-a-cheap-drip-system-rescue-indias-farmers/>>.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2013 р.

* * *

Є.Ф. ПЕРЕГУДА, аспірант*
Житомирський національний агроекологічний університет

Теоретичні аспекти диверсифікації сільськогосподарської діяльності підприємств АПК

Постановка проблеми. Розвиток конкурентних відносин у ринковій економіці стимулює пошук нових управлінських інструментів для забезпечення стабільного рівня ефективної діяльності. Особливу увагу при цьому приділяють диверсифікації діяльності підприємства.

Диверсифікація у розрізі економічних відносин є інструментом використання переваг комбінування, проникнення у нові, рентабельніші галузі, забезпечує компенсацію зниження прибутку від реалізації одних товарів за рахунок високих прибутків від інших. Тому диверсифіковані підприємства мають вищу ринкову стійкість і конкурентоспроможність, ніж вузькоспеціалізовані, оскільки вони мають змогу переливати капітал у найприбутковіші галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню диверсифікації діяльності присвятили свої праці такі вітчизняні й зарубіжні науковці: В.Г. Андрійчук [1], Н.М. Богацька [2], Н.В. Германюк [3], Т.О. Зінчук [4], М.Д. Корінько [5], В.І. Ткачук [4], I. Ansoff [6], A. Chandler [7], H. Markowitz [8], M. Porter [9] та ін.

Необхідність всебічного вивчення й поглиблення теоретичних основ диверсифікації діяльності зумовлюють актуальність теми дослідження.

Мета статті – виявлення основних мотивів, видів, форм, а також напрямів диверсифікації виробничо-господарської діяльності аграрних формувань України.

Виклад основних результатів дослідження. Термін «диверсифікація» (від лат. *diversus* – різний, *fasere* – робити) має такі характеристики: різноманіття, різнобічний розвиток; проникнення спеціалізованих фірм (промислових, транспортних, будівельних) в інші галузі виробництва, сфери послуг тощо; у процесі диверсифікації виникають багатогалузеві комплекси; розширення асортименту виготовлення виробів, надання послуг.

Основна суть диверсифікації господарської діяльності полягає в урізноманітненні напрямів діяльності. Зауважимо, що для позначення даного процесу до 2009 року поряд із терміном «диверсифікація» використовувався термін багатовидова діяльність. Проте визначена методологія дослідження дала можливість розмежувати ці два поняття. Так, під диверсифікацією розуміють процес, який відбувається на рівні сільськогосподарських підприємств і може покривати всі їхні види та форми. Економічний зміст даного процесу передбачає започаткування будь-якого виду діяльності, що приносить дохід, і не охоплює всієї діяльності підприємства, але напряму залежить від нього (тобто можливе використання його ресурсів або продуктів) та економічно впливає. Багатовидовою вважається діяльність, яка ведеться за його межами з метою одержання відповідної винагороди.

Диверсифікація господарської діяльності є оберненою до спеціалізації. Чим більше поглиблюється спеціалізація підприємства, тим меншою є ймовірність диверсифікації діяльності. Це пояснюється специфікою організаційно-економічних відносин, які існують між постачальниками сировини і výro-

---

* Науковий керівник – М.М. Ільчук, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© Є.Ф. Перегуда, 2013

бниками, виробниками та споживачами. Досвід диверсифікації аграрного бізнесу Європейського Союзу підтверджує, що дана стратегія розвитку є найбільш прийнятною для невеликих підприємств.

Наведені визначення дають можливість окреслити основні напрямки такої діяльності в аграрному виробництві: робота фермера на несільськогосподарському підприємстві; фермер поєднує діяльність у власному фермерському господарстві з іншими видами підприємництва; фермер здійснює іншу дія-

льність у межах свого господарства, яка не пов'язана з сільським господарством, та не використовує його результати праці.

Важливим завданням диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання є: збільшення фінансової синергії й кредитних можливостей; стабілізація доходів; зменшення оперативного ризику; забезпечення зростання; зміна діяльності підприємства.

Проведене нами дослідження дало змогу узагальнити мотиви, види, форми, цілі, причини та наслідки диверсифікації діяльності (табл. 1).

1. Узагальнення теоретичних основ диверсифікації діяльності підприємств АПК

Мотиви	Техніко-технологічні	Фінансово-економічні	Соціальні	Стратегічні
Види	Вертикальна	Горизонтальна	Конгломератна	
Форми	Виробнича	Фінансова	Маркетингова	
Цілі	Завоювання нових ринків збуту продукції; розширення асортименту продукції; поліпшення фінансового та економічного стану підприємства; відповідність виробництва потребам ринку, що постійно змінюються; страхування підприємства від ризику вступу продукції до стадії спаду життєвого циклу; підвищення конкурентоспроможності підприємства; оновлення науково-технічної бази підприємства; повніше завантаження виробничих потужностей			
Причини	Часткове використання ресурсів; зниження прибутку від основного виробництва; скорочення попиту на продукцію; створення нових робочих місць; постійний ріст конкуренції та НТП			
Наслідки	Позитивні		Негативні	

Джерело: Розроблено автором з використанням джерел [1-3].

Серед основних мотивів, які найчастіше є стимулами для диверсифікації діяльності, виокремлюють нерівномірний розвиток галузей економіки; зниження норми прибутку в традиційному виробництві; розвиток науково-технічного прогресу.

В основі техніко-технологічних мотивів лежить оптимальне використання виробничих потужностей та розвиток інноваційної політики; фінансово-економічних – зменшення ризиків, забезпечення фінансової стійкості, одержання синергетичного ефекту; соціальних – оптимізація кадрового складу й зміна системи мотивації управлінського персоналу. Суть стратегічних мотивів полягає в адаптації до змін у кон'юктурі світових ринків у довгостроковому періоді, диверсифікації виробничої діяльності.

Вертикальна диверсифікація реалізується через поглиблення взаємовідносин у сфері виробництва продукції. В технологічному та маркетинговому аспекті – це пов'язано з пошуком можливостей розвитку за рахунок оптимізації використання ресурсів та удосконалення збутової політики; горизонтальна – передбачає пошук можливостей зростання на існуючому ринку за рахунок нової продукції, що вимагає новітньої технології,

відмінної від використовуваної; конгломератна – це розширення асортименту підприємства продукцією, що не пов'язана ні з технологіями, які застосовуються, ні з ринками, на яких працює фірма, ні з існуючими потребами споживачів. Цей вид диверсифікації потребує найбільших фінансових витрат і може застосовуватися лише великими, прибутковими підприємствами.

Диверсифікація має виробничу, фінансову та маркетингову форми. Виробнича форма — це урізноманітнення в підприємстві видів виробництв, що забезпечують одержання різної продукції і/або розширення її асортименту; фінансова — це урізноманітнення фінансової діяльності, яка досягається через здійснення підприємством різних видів коротко- і довгострокових фінансових вкладень; маркетингова – пов'язана зі створенням підприємством власної торговельної мережі, розширенням каналів збуту продукції, залученням більшої кількості маркетингових важелів просування товару на ринок, організацією (за необхідності) післяпродажного обслуговування проданих товарів.

У таблиці наведено також коротку характеристику цілей і причин диверсифікації. Вони залежить від особливостей підприємств-

ва: етапу розвитку, масштабу виробництва або ін.

У сільськогосподарському виробництві стратегія диверсифікації підприємств реалізується через розвиток багатогалузевої діяльності (а саме: розвиток тваринництва, бджільництва, рибництва, переробки первинної сировини, торгівлі, надання транспортних послуг тощо); використання різноманітних джерел інвестування (промисловий та приватний капітал). Крім того, диверсифікація виробничо-господарської діяльності дає можливість вирішення соціальних питань і розвитку сільських територій, що має важливе значення в контексті ефективного використання біоресурсів та дбайливого природокористування.

2. Характеристика типів напрямів диверсифікації господарської діяльності аграрних формувань

Типи диверсифікації господарської діяльності	Характеристика типів		
	Мотиви	Види	Форми
Сільський туризм	Соціальні, фінансово-економічні	Конгломератна	Фінансова
Переробка сільськогосподарської продукції	Стратегічні, фінансово-економічні	Вертикальна	Виробнича, фінансова
Обробка деревини	Фінансово-економічні	Конгломератна	Виробнича
Локальні промисли	Те саме	Те саме	Те саме
Аквагосподарство	-"	-"	-"
Біоенергетика	Соціальні, фінансово-економічні	-"	-"
Надання господарських послуг	Фінансово-економічні	-"	-"

Джерело: Розроблено автором.

Важливе місце серед основних типів диверсифікації господарської діяльності займає сільський туризм, який включає надання туристичних послуг туристам (у т.ч. огляд господарства) і дає можливість використання вільних наявних ресурсів. Переробка сільськогосподарської продукції полягає у використанні її також як сировини (з подальшою переробкою), а також торгівля продукцією власного виробництва (за умов мінімальної обробки та пакування). Обробка деревини передбачає розпилювання лісоматеріалів для ринку. Суть локальних промислів полягає у виробництві предметів вжитку й культури, яке здійснюється власниками господарства, або найманими працівниками з метою продажу.

Диверсифікація виробничої діяльності через аквагосподарство полягає в реалізації вирощуваної риби, раків тощо у водоймах,

Враховуючи тенденції розвитку аграрного сектору, на нашу думку, важливим є вивчення й застосування досвіду аграрної підприємницької діяльності Європейського Союзу (ЄС). Нині в системі оцінок розвитку аграрної підприємницької діяльності ЄС розроблені типи диверсифікації господарської діяльності, до яких належить сільський туризм, переробка сільськогосподарської продукції, обробка деревини, біоенергетика тощо. Під дану типологію може підпадати також диверсифікаційна діяльність українських аграрників. Типи та їхню характеристику за мотивами, видами й формами наведено в таблиці 2.

що входить до складу господарства (виключно вилов риби не враховується).

Біоенергетика – виробництво енергії з відновлюваних джерел для потреб ринку, зокрема перетворення вітрової енергії та біогазу на електроенергію, побічної продукції сільського господарства, соломи та відходів деревообробки на енергетичні ресурси тощо.

Надання господарських послуг передбачає використання технічних засобів підприємства як у сільському господарстві, так і поза ним: розчистка снігу, ландшафтні роботи, перевезення, сільськогосподарські й екологічні послуги тощо.

Реалізація того чи іншого типу розвитку диверсифікації дає змогу доповнити вже існуючий бізнес новими видами діяльності. Крім кращого використання трудового потенціалу фермерів, зведення до мінімуму часу простоїв, оптимізації використання на-

явного виробничого потенціалу, диверсифікація господарської діяльності має виражений соціальний ефект на рівні певної території, оскільки сприяє працевлаштуванню молоді на селі та запобігає міграції працездатного населення.

Зауважимо, що диверсифікація господарської діяльності, як і будь-які інші економічні процеси, має передумови. Для України основними з них є: перехід економіки від командно-адміністративної системи господарювання до ринкових економічних відносин та науково-технічний прогрес (НТП).

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити такі узагальнення: в основі диверсифікації господарської діяльності лежить необхідність стабілізації фінансових доходів і зменшення ризиків від операційної

діяльності. До основних мотивів диверсифікації належать техніко-технологічні, фінансово-економічні, соціальні та стратегічні; також виокремлюють вертикальну, горизонтальну й конгломератну диверсифікації господарської діяльності та виробничу, фінансову і маркетингову форми.

Для наведених типів диверсифікації господарської діяльності найхарактернішими є фінансово-економічні мотиви, конгломератний вид та виробнича форма реалізації.

Виявлено, що економічно доцільно провадити диверсифікаційну стратегію в сільськогосподарських підприємствах, оскільки це дає змогу оперативніше використовувати вільні ресурси, реагувати на кон'юнктуру ринків і значно знижувати рівень ризиків господарської діяльності.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 780 с.
2. Богацька Н.М. Диверсифікація діяльності підприємства / Н.М. Богацька, С.М. Румянцев http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Economics/56841.doc.htm
3. Германюк Н.В. Теоретико-методичні аспекти диверсифікації в сільському господарстві / Н.В. Германюк // Економіка АПК. – 2010. – № 8. – С. 25-29.
4. Зінчук Т.О. Теоретично-методологічні засади диверсифікації сільської економіки в контексті європейського досвіду / Т.О. Зінчук, В.І. Ткачук // Економіка АПК. – 2011. – №1 – С. 27-34.
5. Корінько М.Д. Організаційно-економічний механізм диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання / М.Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №6. – С. 135-142.
6. Ansoff I. Strategic Management Classic Edition (2007).
7. Chandler A. Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism (1990).
8. Markowitz H. Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investments, 1959.
9. Porter M. On Competition. — Boston: Harvard Business School, 1998.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2013 р.

*

УДК 338.434:634

О.С. ТУПЧІЙ, аспірант*

Уманський національний університет садівництва

Особливості державного фінансування галузі садівництва

Постановка проблеми. Ефективне реформування садівницької галузі, її структурне перетворення з якісним оновленням вироб-

ництва, соціальної й ринкової інфраструктури неможливі без належного інвестування. Важко забезпечити створення та впровадження новітніх технологій, систем сучасного управління й організації виробництва та збуту плодючої продукції без надійних капітальних інвестицій. Це фундамен-

* Науковий керівник – Ю.О. Нестерчук, доктор економічних наук, професор.

© О.С. Тупчій, 2013

явного виробничого потенціалу, диверсифікація господарської діяльності має виражений соціальний ефект на рівні певної території, оскільки сприяє працевлаштуванню молоді на селі та запобігає міграції працездатного населення.

Зауважимо, що диверсифікація господарської діяльності, як і будь-які інші економічні процеси, має передумови. Для України основними з них є: перехід економіки від командно-адміністративної системи господарювання до ринкових економічних відносин та науково-технічний прогрес (НТП).

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити такі узагальнення: в основі диверсифікації господарської діяльності лежить необхідність стабілізації фінансових доходів і зменшення ризиків від операційної

діяльності. До основних мотивів диверсифікації належать техніко-технологічні, фінансово-економічні, соціальні та стратегічні; також виокремлюють вертикальну, горизонтальну й конгломератну диверсифікації господарської діяльності та виробничу, фінансову і маркетингову форми.

Для наведених типів диверсифікації господарської діяльності найхарактернішими є фінансово-економічні мотиви, конгломератний вид та виробнича форма реалізації.

Виявлено, що економічно доцільно провадити диверсифікаційну стратегію в сільськогосподарських підприємствах, оскільки це дає змогу оперативніше використовувати вільні ресурси, реагувати на кон'юнктуру ринків і значно знижувати рівень ризиків господарської діяльності.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 780 с.
2. Богацька Н.М. Диверсифікація діяльності підприємства / Н.М. Богацька, С.М. Румянцев http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Economics/56841.doc.htm
3. Германюк Н.В. Теоретико-методичні аспекти диверсифікації в сільському господарстві / Н.В. Германюк // Економіка АПК. – 2010. – № 8. – С. 25-29.
4. Зінчук Т.О. Теоретично-методологічні засади диверсифікації сільської економіки в контексті європейського досвіду / Т.О. Зінчук, В.І. Ткачук // Економіка АПК. – 2011. – №1 – С. 27-34.
5. Корінько М.Д. Організаційно-економічний механізм диверсифікації діяльності суб'єктів господарювання / М.Д. Корінько // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №6. – С. 135-142.
6. Ansoff I. Strategic Management Classic Edition (2007).
7. Chandler A. Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism (1990).
8. Markowitz H. Portfolio Selection: Efficient Diversification of Investments, 1959.
9. Porter M. On Competition. — Boston: Harvard Business School, 1998.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2013 р.

*

УДК 338.434:634

О.С. ТУПЧІЙ, аспірант*

Уманський національний університет садівництва

Особливості державного фінансування галузі садівництва

Постановка проблеми. Ефективне реформування садівницької галузі, її структурне перетворення з якісним оновленням вироб-

ництва, соціальної й ринкової інфраструктури неможливі без належного інвестування. Важко забезпечити створення та впровадження новітніх технологій, систем сучасного управління й організації виробництва та збуту плодючої продукції без надійних капітальних інвестицій. Це фундамен-

* Науковий керівник – Ю.О. Нестерчук, доктор економічних наук, професор.

© О.С. Тупчій, 2013

тальна основа для забезпечення конкурентоспроможності плодів і ягід, без чого не може бути успішної інтеграції України до Європейського ринкового простору. Складні відтворювальні процеси в промисловому садівництві відбуваються, в тому числі, на базі державного фінансування. Чим активніші державні інвестиції, тим швидші темпи відтворення галузі й здійснення ефективних ринкових перетворень. Крім того, капітальні інвестиції дають змогу запроваджувати новітні науково-технічні досягнення у виробництво плодоягідної продукції, забезпечувати зростання продуктивності праці, а також розв'язувати багато соціальних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальноновизнаним науковим надбанням із державного регулювання агровиробництва та державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників у ринковій економіці є розробки відомих учених-економістів: О. Бородіної [1], А. Гайдучього [2], О. Гудзь [3], М. Дем'яненка [3], П. Саблука [3], В. Збарського [8], В. Горьового [8], В. Месель-Веселяка [11], О. Непочатенко [12], Ю. Нестерчук [13], Ю. Лузана [10]. Проблеми розвитку системи фінансування галузі садівництва розкрито в працях: О. Єрмакова [5], О. Шестопаля [4], В. Рувельєва [4], П. Кондратенка [4], О. Яцухи [4] та ін. Оцінюючи існуючі наукові напрацювання, слід відзначити недостатність наукового обґрунтування пропозицій щодо напрямів удосконалення державної підтримки галузі садівництва, можливостей використання для цього новітніх інноваційних фінансових технологій, що адекватні викликам і загрозам сучасного економічного простору.

Мета статті – наукове обґрунтування й пошук напрямів удосконалення державної підтримки галузі садівництва з урахуванням специфіки відтворення плодоягідних насаджень та особливостей функціонування галузі.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах глобалізації забезпечення конкурентоспроможності садівницьких підприємств України потребує інтенсифікації виробництва, суттєвого підвищення його ефективності, забезпечення відповідності плодоягідної продукції й процесів її вироб-

ництва міжнародним стандартам. Вдале розв'язання проблем розширеного відтворення галузі садівництва залежить від активності бюджетного фінансування. Ефективне використання державних коштів потребує адекватної довгострокової стратегії розвитку промислового садівництва. Позитивним зрушенням у цьому напрямі є прийнятий у квітні 1999 року Закон України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» [6] з метою розвитку галузі сільського господарства, пов'язаної з багаторічними насадженнями. Збір на їхній розвиток сплачують суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форми власності та підпорядкування, які реалізують в оптовороздрібній торговельній мережі алкогольні напої та пиво. Об'єктом оподаткування є виручка, одержана від реалізації останніх, ставка збору становить 1,5% від об'єкта оподаткування.

Згідно з Порядком справляння збору та використання коштів на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України за № 587 від 15.07.2005 року, та внесених змін Постановою від 2 квітня 2012 року № 285 визначено механізм справляння збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства та використання коштів, що надійшли від справляння такого збору до спеціального фонду державного бюджету. Фінансові ресурси, що надходять до спеціального фонду державного бюджету від збору, спрямовуються: 1) за бюджетною програмою 2801350 «Закладення і нагляд за молодими садами, виноградниками та ягідниками» – 85%; 2) за бюджетною програмою 2801510 «Державна підтримка розвитку хмелярства» – 15 %.

Механізм одержання державної підтримки передбачає подання одержувачем заявки, проектно-кошторисної документації, технологічних карт на проведення робіт у виноградарстві, садівництві та хмелярстві, акт про фактичний обсяг виконаних робіт і відомостей про витрати на їхнє виконання. Документи приймаються до 1 грудня поточного року. Регіональні комісії на підставі наданих документів встановлюють попередній обсяг державного фінансування на кожного одер-

жувача, виходячи з фактичних площ молодих насаджень і затверджених нормативів витрат на 1 га. При цьому застосовують коефіцієнт повноти виконаних робіт, який обчислюють як відношення витрат, фактично здійснених на складові частини відповідних робіт, до затвердженого нормативу [15].

Державні кошти надаються суб'єктам підприємства незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, які займаються садівництвом, для компенсації здійснених у поточному бюджетному році витрат (без урахування сум податку на додану вартість) із проведення проектних робіт, підготовки ґрунту й садіння, догляду за молодими насадженнями, з урахуванням вартості засобів захисту рослин, спорудження шпалери й краплинного зрошення, придбання садивного матеріалу у виробників, внесення до Державного реєстру виробників насіння і садивного матеріалу, або в інших

суб'єктів господарювання за наявності сертифіката походження на такий садивний матеріал, відповідно до затверджених Міністерством аграрної політики та продовольства України нормативів витрат на 1 га, що визначаються залежно від зон закладення насаджень, схем садіння, а також з урахуванням витрат на виконання відповідних робіт [14].

У забезпеченні стабільного розвитку галузі садівництва вирішальну роль відіграє науково обґрунтована інвестиційна політика держави. Саме вона визначає структуру інвестицій, напрями, реальні джерела, здійснює ефективні й раціональні заходи для виконання загальнодержавних, регіональних і місцевих соціально-економічних та технологічних програм, відтворює процеси в садівництві на макро- й мікроекономічному рівнях (табл. 1).

1. Динаміка обсягів державного фінансування витрат на закладення та догляд за молодими плодоягідними насадженнями

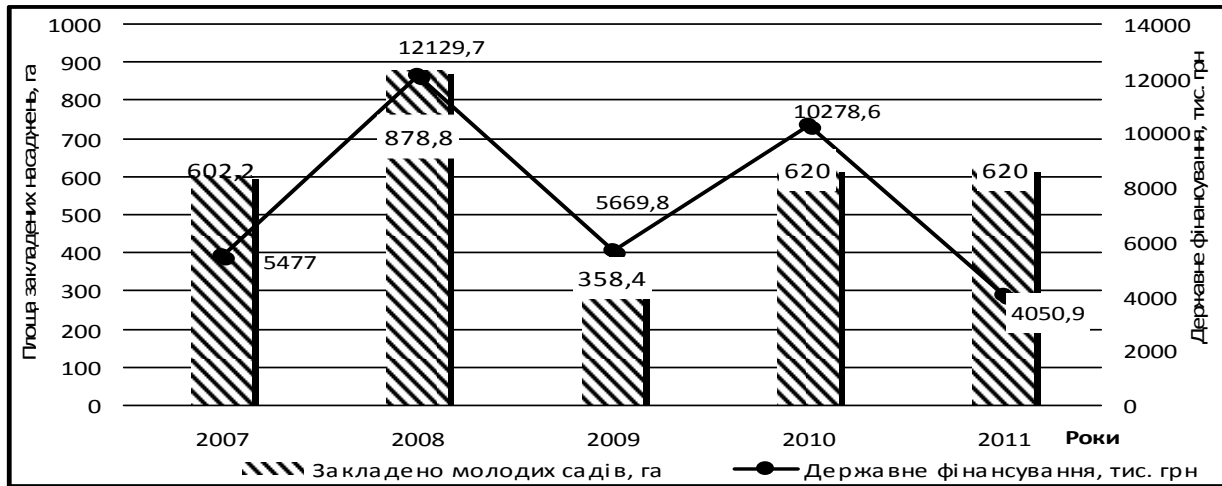
Рік	Садівницькі підприємства України				Садівницькі підприємства Вінницької області			
	Компенсовано державною витрати на закладення багаторічних насаджень		Компенсовано витрати на будівництво зрошувальних систем, установлення шпалери, догляд за молодими насадженнями		Компенсовано державною витрати на закладення багаторічних насаджень		Компенсовано витрати на будівництво зрошувальних систем, установлення шпалери, догляд за молодими насадженнями	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	% до загального обсягу України	тис. грн	% до загального обсягу України
2000-2002	2155,7	100,0	-	-	615,3	28,5	-	-
2003-2005	37678,9	100,0	-	-	700,0	1,9	-	-
2006-2008	36162,6	100,0	45628,6	100,0	5273,7	14,6	1660,8	3,6
2009-2011	67285,1	100,0	18928,1	100,0	5795,3	8,6	871,1	4,6

*Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України та садівницьких підприємств Вінницької області.

Дослідження обсягів державного фінансування показують, що за бюджетною програмою «Закладення і нагляд за молодими садами, виноградниками і ягідниками» за рахунок коштів 1,5%-го збору на розвиток виноградарства, садівництва й хмелярства, що сплачується з реалізації в оптовороздрібній мережі алкогольних напоїв та пива на спеціальний рахунок Державного казначейства, у 2011 році було спрямовано у садівницькі підприємства Вінницької облас-

ті 7,8 % (3322,0 тис. грн) від загального обсягу відшкодованих державою витрат у галузь садівництва України (42836,0 тис. грн).

Для садівницьких підприємств гостро постає питання забезпечення державної підтримки на закладення й догляд за молодими багаторічними насадженнями, адже протягом останніх років значно зменшилися площі плодоносних плодоягідних насаджень (рис.).

Обсяги державної підтримки на закладення й догляд за молодими багаторічними насадженнями, одержаної сільськогосподарськими підприємствами Вінницької області

Обсяги державного фінансування на закладення й догляд за молодими багаторічними насадженнями (без урахування компенсованих державою витрат на холодильне обладнання) у 2011 році стрімко зменшуються (у 2,5 раза, або на 153,7 % порівняно з 2010 р.) при площі закладення 620 га. За рахунок державних компенсацій у садівницькі підприємства Вінницької області в обсязі 37606,0 тис. грн за 2007-2011 роки закладено 3079,4 га плодово-ягідних насаджень інтенсивними сортами за новітніми технологіями.

Для ефективного використання бюджетних коштів за цільовими програмами ("Закладення і нагляд за молодими садами, виноградниками і ягідниками", "Здешевлення вартості страхових премій (внесків) фактично сплачених суб'єктами аграрного ринку", "Здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів", "Часткова

компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва", "Заходи по операціях фінансового лізингу вітчизняної сільськогосподарської техніки") підтримку слід здійснювати комплексно, що передбачає державне фінансування в межах кількох взаємозумовлених програм одночасно, оскільки відсутність фінансування або недофінансування однієї з програм може призвести до розриву всього технічного ланцюга й спричинити невиконання всієї програми.

Програма модернізації АПК діє і в галузі садівництва. Новітнє устаткування (табл. 2), придбання якого є складовою реалізованих у садівницьких підприємствах ТОВ «Агроеталон» Тиврівського й ПП «Дари садів» Могилів-Подільського районів Вінницької області інвестиційних проектів, дає змогу зберігати фрукти та ягоди у газовому середовищі.

2. Фінансування з бюджету витрат, пов'язаних із будівництвом холодильників у садівницьких підприємствах Вінницької області

Підприємство	2010 р.		2011 р.		Всього за 2010-2011 рр.	
	Ємність холодильників, т	Нормативний обсяг компенсації, тис. грн	Ємність холодильників, т	Нормативний обсяг компенсації, тис. грн	Ємність холодильників, т	Нормативний обсяг компенсації, тис. грн
ТОВ "Агроеталон"	6577,0	53700,0	11123,0	74807,0	17700,0	128507,0
ПП "Дари садів"	-	-	5000,0	41756,0	5000,0	41756,0

*Джерело: Розраховано за даними садівницьких підприємств Вінницької області.

Складовими холодильних потужностей є азот, кисень і вуглекислий газ, підібрані у відповідній пропорції. У газовій суміші, якою наповнені холодильні камери, дуже

мало кисню, проте багато азоту й певна кількість вуглекислого газу, які фактично зупиняють природні процеси окислення. У холодильнику в газовому середовищі фрукти

та ягоди можуть зберігатися навіть до року. Відкриття мегахолодильника і фруктосховища, насамперед, означає перехід на новий рівень зберігання продукції садівництва та появу нових робочих місць для місцевого населення. Поряд із цим з'явиться можливість цілорічно завозити фрукти й ягоди в школи, дитячі садки, лікарні. Холодильні потужності та нові склади для зберігання продукції садівництва у Тиврівському й Могилів-Подільському районах – важливий крок до формування конкурентного середовища та забезпечення регіонального ринку плодами й ягодами.

Холодильний комплекс ТОВ «Агроеталон» Тиврівського району потужністю зберігання 17,7 тис. т, обладнаний 77 камерами для зберігання плодово-ягідної продукції. Обсяг капітальних інвестицій у будівництво холодительника становив 150 млн грн. Фруктосховище ПП «Дари садів» Могилів-Подільського району потужністю 5000 т обладнано 40 холодильними камерами (по 125 т кожна). Мегахолодильний комплекс ТОВ «Агроеталон» потужністю зберігання на 12,7 тис. т більший (у 3,5 раза, або на 254,0 %) і одержано державну компенсацію на 86751 тис. грн більше (у 3,1 раза або на 207,8%), порівняно із фруктосховищем ПП «Дари садів». Перевагами будівництва нових холодительників є відшкодування вартості за рахунок державних коштів. Проте основним недоліком є те, що фінансування процесу будівництва потребує власних коштів, а повністю компенсацію можна одержати не раніше, ніж через 8 міс. після введення обладнання в експлуатацію. У 2012 році на холодительне устаткування ПАТ "Дружба-ВМ" Тульчинського району Вінницької області ємністю 1500 т держава компенсувала витрати у сумі 15775 тис. грн.

Стабільна, вчасна й ефективна державна підтримка галузі садівництва є запорукою економічного зростання садівницьких підприємств, розвитку інфраструктури плодоягідного ринку та підвищення рівня добробуту на селі.

У процесі інвестування виникає потреба у страхуванні плодоягідних насаджень. Страхувальні компанії нині надають порівняно обмежений обсяг страхових послуг, акумулюють

недостатньо фінансових ресурсів. Актуальним є налагодження страхового механізму для утримання багаторічних насаджень через залежність їх продуктивності й якості одержаного врожаю від погодних умов. До основних причин відсутності у сільськогосподарських підприємствах страхування садів і ягідників слід віднести недостатність фінансових ресурсів, недотримання агротехнічних вимог вирощування, необізнаність та недовіру до сфери страхування. Вважаємо, що вирощування плодоягідних культур у сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності повинно підлягати страхуванню. Проте існуючі страхові тарифи для плодоягідних культур (8-9%) необґрунтовано завищені, вони майже дорівнюють, або вищі за страхові тарифи для таких культур, як озимі та ярі зернові, картопля й інші. Отже, діючі страхові тарифи вимагають перегляду в бік зниження, оскільки за обмежених обігових коштів виробників плодів та ягід їх зменшення залежно від терміну страхування й врожаю (до 10%) не можна визнати задовільним. Без участі уряду страхові компанії не зможуть виділити достатні фінансові кошти, щоб повною мірою відповідати за зобов'язаннями, пов'язаними із системними ризиками в галузі садівництва. Крім того, без державної підтримки, коли страхові виплати будуть надзвичайно високими через стихійні лиха, такий стан справ знеохотить приватні компанії страхувати аграрні ризики, або призведе до такої ескалації тарифів, що страхування стане недоступним для садівницьких товаровиробників. Участь держави у підтримці страхування сільськогосподарських ризиків диктується, з одного боку, унікальністю сільськогосподарських ризиків, а з іншого – необхідністю надати фінансову допомогу сільському господарству, зокрема галузі садівництва, вона має бути адресною й цільовою [9].

Дослідження показують, що на ближчі роки потрібно зберегти порядок виділення 1,5 % збору від суми реалізації алкогольних напоїв і пива для часткового покриття витрат по закладенню та догляду за молодими багаторічними насадженнями [7].

Ситуація, що склалася в українській галузі садівництва, потребує чітких та конкрет-

них заходів для свого вирішення. З метою поліпшення інвестиційного клімату потрібно провести відповідну політику за найповнішого патронату держави як гаранта дотримання законності. Необхідно відрегулювати й удосконалити законодавство. Важливо забезпечити не формальне, а дійсне виконання юридичних норм, які суттєво спрощують процес реєстрації садівницьких підприємств, сприяють реалізації інвестиційних проектів і чітко визначають повноваження контролюючих органів [16; 18; 20]. Звичайно, 1,5% збору замало для підтримки садівництва, а тому садівницьким підприємствам, крім нього, слід використовувати ймовірні на перспективу джерела інвестицій у відтворення плодючих насаджень та формування належної внутрішньогосподарської інфраструктури, серед яких слід виділити:

1) власні нагромадження садівницького підприємства на основі високоефективного ведення галузі;

2) використання залучених інвестицій (кредити банку, іпотечне кредитування, лізинг, залучення іноземних інвестицій). Висока якість продукції й відносно дешева робоча сила сприятимуть залученню іноземних інвестицій;

3) формування щорічних амортизаційних відрахувань із балансової вартості насаджень (амортизаційний фонд). Проте останнім часом при закінченні строку експлуатації насаджень амортизаційний фонд не відіграє важливої ролі при їх відтворенні. Отже, потребує удосконалення механізм їх амортизації. Насамперед, необхідно здійснити інвентаризацію насаджень у садівницьких підприємствах та індексацію їх балансової вартості з урахуванням оцінки сучасного стану плодівих насаджень і нормативної відновлювальної вартості. Лише за таких умов сформований амортизаційний фонд повністю спрямовуватиметься на відновлення плодівих насаджень;

4) інвестиції переробних та інших промислових підприємств. На основі орендних відносин формуватиметься ефективна агропромислова інтеграція у садівництві, забезпечується виробництво сировини потрібного

видового складу і втрачаються засади монополізму для встановлення цін на продукцію виробників сировини та промислових переробників.

Використання всіх цих джерел дасть можливість одержати фінансові ресурси у садівництві, що забезпечить збільшення виробництва плодючої продукції на внутрішньому ринку й сприятиме активному її експорту на зовнішні ринки. Проте часті зміни законодавства в Україні, недостатній захист права приватної власності не додають впевненості також іноземним інвесторам, тому для них існує значний ризик втрати коштів. Важливо стимулювати іноземні інвестиційні проекти наданням різноманітних преференцій потенційним вкладникам через зміну ставки податку на прибуток у бік її зменшення, наданням спеціальних податкових канікул терміном на 3-5 років, які дадуть змогу повністю звільнити підприємство від сплати на певний період із метою прискорення його розвитку.

Висновки. Основними пріоритетними напрямами удосконалення економічного механізму державного регулювання і підтримки виробництва садівницької продукції є: вирішення на державному рівні питань щодо збереження 1,5 % збору для підтримки галузі; використання механізмів обліку прозорого їх розподілу та можливість контролю використання коштів; періодичне оцінювання на предмет ефективності; стимулювання розвитку ринкових механізмів і конкуренції; сприяння впровадженню в галузі інтенсивних технологій виробництва плодів та ягід; формування належної виробничої й соціальної інфраструктури; проведення декомпозиції напрямів здешевлення кредитів; розробка ефективних схем підтримки довгострокового кредитування інвестиційних проектів галузі; залучення іноземних інвестицій та жорсткий контроль за їх використанням; створення Департаменту садівництва і виноградарства у складі Міністерства аграрної політики та продовольства України, в якому крім технічних відділів були б підрозділи з планування, експорту й імпорту плодючої продукції, а також формування виробничої та ринкової інфраструктур.

Список використаних джерел

1. *Бородіна О.М.* Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність / О.М. Бородіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Borodina106.pdf.
2. *Гайдуцький А.* Інвестиційні аспекти вступу до СОТ для аграрних секторів країн Центральної і Східної Європи / А. Гайдуцький // *Економіка України*. – 2006. – № 7. – С. 83–91.
3. *Гудзь О.Є.* Механізми прямої фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: моногр. / [Дем'яненко М.Я., Саблук П.Т., Скупий В.М. та ін.]; за ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.
4. *Економіка та організація промислового садівництва України* / [Шестопаль О.М., Рульєв В.А., Кондратенко П.В. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук О.М. Шестопалья; ІС УААН. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 334 с.
5. *Єрмаков О.Ю.* Методологія економічного дослідження організаційних форм виробництва / О.Ю. Єрмаков // *Економіка АПК*. – 2003. – № 1. – С. 31-37.
6. Закон України “Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства” від 9 квітня 1999 р. № 587 – XIV // *Нормативні акти з фінансів, податків, страхування та бухгалтерського обліку*. – 1999. – №12. – С. 8-9.
7. Закон України «Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства» від 06.12.2012 р. № 5515-VI (5515-17) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-14.
8. *Збарський В.К.* Державна підтримка сільського господарства / В.К. Збарський, В.П. Горьовий // *Економіка АПК*. – 2010. – № 4. – С. 74-80.
9. *Клименко О.* Основні завдання розвитку вітчизняної індустрії страхування / О. Клименко // *Страхова справа*. – 2008. – № 3 (31). – С. 7-9.
10. *Лузан Ю.Я.* Відтворювальні процеси в агропромисловому комплексі України / Ю. Я. Лузан // *Економіка АПК*. – 2010. – № 5. – С. 39-44.
11. *Месель-Веселяк В.Я.* Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В.Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК*. – 2010. – № 4. – С. 3-18.
12. *Непочатенко О.О.* Теоретичні і практичні аспекти державної підтримки аграрного сектора економіки / О.О. Непочатенко, А.Ф. Головчук // *Фінансово-економічні проблеми стабільного розвитку економіки України*; під ред. А.Ф. Головчука, О.О. Непочатенка (Ч. 1). – Умань: ВПЦ «Візаві», 2010. – С. 175-183.
13. *Нестерчук Ю.О.* Стратегічне управління інтеграційними процесами в АПК / Ю.О. Нестерчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/.../Нестерчук.pdf.
14. Про затвердження нормативів, у межах яких проводиться компенсація у виноградарстві, садівництві і хмелярстві, форм звітності та переліку механізмів і техніки [Електронний ресурс]: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11.12.2012 р. № 759. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/z1114-12.
15. *Тупчий О.С.* Основні економічні засади державного регулювання промислового садівництва / О.С. Тупчий // *Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної економіки: Матеріали XXI Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 28-29 груд. 2012 року): у 3-х частинах* / Громадська організація «Львівська економічна фундація». – Львів: ЛЕФ, 2012. Ч.3. – С. 34-36.
16. *Brauchen wir alternative Anreizmechanismen in der Agrarpolitik?* [Electronic resource]. – Mode of access: <http://agrarpolitik-blog.com/2011/09/27/brauchen-wir-alternative-anreizmechanismen-in-der-agrarpolitik>.
17. *Charnes A.* Measuring the efficiency of decision-making units / A. Charnes, W. Cooper, L. Rhodes // *European Journal of Operational Research*. 2. – 1978. – P. 429-444.
18. *Nut production and industry in Europe, Near East and North Africa: Proceeding of the “Expert Consultation on the Promotion of Nut Production in Europe and Near East Regions”, 19-22 June 1990* / Editorial Board: U.G. Menini, H. Ölez, M. Özelkök // *REUR Technical Series*. – 1990. – № 411. – 412 p.
19. *Pinson L.* Anatomy of a Business Plan / L. Pinson, J. Jinnat. – Chicago: Dearborn, 1999. – 274 p.
20. *Funding Your Community Garden* [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.communitygardenswa.org.au/media/articles/Resources---Resources-To-Download/Funding-Your-Community-Garden.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2013 р.

*

Використання матриці політичного аналізу в оцінці ефективності державного регулювання ринку молока та молокопродуктів

Постановка проблеми. В сучасних умовах функціонування аграрного сектору в цілому та ефективність молочнотоварного виробництва і розвиток ринку молока та молочних продуктів, зокрема, значною мірою залежить від рівня державної підтримки, що впливає на прибутковість господарств, структуру й обсяги виробництва, міжгалузеві та міжгосподарські відносини. Це сприяє створенню стабільних економічних, соціальних і екологічних умов для розвитку молокопродуктового підкомплексу, задоволенню потреб населення в життєво необхідному продукті харчування за соціально доступними цінами, нарощуванню експортного потенціалу галузі й розширенню географії продажу молочної продукції в різних регіонах світу.

В Україні однією з найбільш регульованих галузей економіки є сільське господарство, зокрема, молочний сектор. Проте на нинішній час молочна галузь має низку нерозв'язаних системних проблем. Передусім це концентрація поголів'я корів та основних обсягів виробництва молока в господарствах населення, які не в змозі забезпечити належні санітарні й гігієнічні умови виробництва молока, що відображається на якісних показниках сировини. Крім того, щорічно в галузі відбувається скорочення поголів'я дійного стада, незважаючи на позитивну динаміку середньорічного надою молока на одну корову, зате порівняно із розвинутими країнами світу продуктивність вітчизняних корів є значно нижчою, що безпосередньо впливає на зменшення загального обсягу надоїв мо-

лока та, як наслідок, не вистачає сировини на продовольчому ринку як для переробних підприємств, так і для споживачів. Це, в свою чергу, позначається на зміні кон'юнктури ринку молока в країні, тому що дефіцит молочної сировини призводить до зростання цін та зменшення споживання молочної продукції на душу населення. Незважаючи на те, що вітчизняна молочна галузь упродовж багатьох років залишається експортоорієнтованою, так і не змогла зайняти впевнені позиції на зарубіжних ринках, хоча український ринок стає дедалі привабливішим для іноземних експортерів.

Основним завданням аграрної політики нині є відродження молочної галузі та поліпшення показників фінансово-господарської діяльності виробників молока як найменш захищеного суб'єкта у всій інфраструктурі агропромислового ринку [3]. Однак методи, що використовуються державою, часто мають суперечливий характер і не дають очікуваних результатів. За таких умов, для здійснення ефективної аграрної політики в галузі молочного скотарства, його результативного функціонування, прибутковості виробників необхідно в аграрно-економічній науці сформувати відповідну систему оцінки ефективності державно-регуляторної політики виробництва та підтримки продукції АПК, в тому числі й молока [2].

При визначенні критеріїв оцінки політики державного регулювання ринку молока передусім необхідно враховувати вплив і наслідки цієї політики на конкурентоспроможність вітчизняної молочної продукції, забезпечення паритетності інтересів між державою, виробниками та споживачами, а також позиціонування нашої держави на світовому

* Науковий керівник – А.Д. Діброва, доктор економічних наук, професор.

© О.С. Чан-хі, 2013

ринку, реалізацію експортних можливостей галузі, й найважливіше – розрахунок та потребу в ресурсах для втілення наміченого [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема оцінки ефективності державного регулювання агропродовольчого ринку України посідає чільне місце в наукових дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Так, дослідженням проблеми ефективності державного регулювання аграрного ринку та оцінки його впливу на розвиток і конкурентоспроможність вітчизняних сільськогосподарських підприємств займалися такі вчені, як А. Діброва [1], М. Латинін [2], С. Майстро [3] та ін. Вона була предметом дослідження і багатьох зарубіжних науковців: Е. Монке та С. Піерсона [6], М. Рамановіча [7], С. Яо [8], М. Моріса [9], С. Нельсона й М. Пангаббіна [10]. Однак, незважаючи на численні дослідження, в Україні до цього часу немає чіткої методики оцінки результатів та впливу державного регулювання ринку молока та молокопродуктів на ефективність і конкурентоспроможність вітчизняних сільськогосподарських підприємств, що зумовлює втрату ними значної частини прибутків, збільшення собівартості виготовленої продукції за рахунок необгрунтованої кількості та високої вартості виробничих ресурсів і, як наслідок, послаблення конкурентних позицій виготовленої продукції на вітчизняних та світових ринках.

Мета статті – оцінка впливу державної аграрної політики на розвиток молочного виробництва в Україні за допомогою Матриці політичного аналізу (РАМ) і розробка пропозицій щодо підвищення ефективності механізму державного регулювання ринку молока та молокопродуктів в умовах глобалізації.

Виклад основних результатів дослідження. Наукові результати й висновки було одержано за допомогою використання Матриці політичного аналізу «The Policy Analysis Matrix (РАМ)», яка вперше була розроблена та запропонована Е. Монке і

С. Піерсоном (Monke and Pearson) у 1989 році і яку можна використовувати як інструмент для аналізу ефективності регулювання всієї виробничої системи сільськогосподарської галузі зокрема, або ж окремо взятої її складової, наприклад, молочного сектору. Ефект державної політики оцінюється в результаті спостереження за змінами прибутків сільськогосподарських виробників [6].

Зарубіжні науковці використовують Матрицю політичного аналізу для вимірювання ефективності, конкурентних переваг і ступеня державного втручання в функціонування сільськогосподарської галузі [7]. Варто зауважити, що поки в Україні РАМ-аналіз не знайшов широкого застосування.

Головна ідея, що використовується в РАМ, це зіставлення та порівняння приватних і соціальних цін для сировини, що використовуються у виробництві (факторів виробництва), й звичайно для вже готової кінцевої продукції [8].

Приватні ціни тут відображають поточну ситуацію в галузі, тоді як соціальні – це ціни без урахування будь-яких державних інтервенцій та ринкових підвищень [9].

На практиці РАМ представлена у вигляді таблиці 1, яка відображає витрати й доходи в приватних і соціальних цінах. Загальні виробничі витрати тут включають торговельні та внутрішньовиробничі витрати на виготовлення одиниці продукції. Ціни на внутрішні витрати визначаються місцевим ринком, а на торговельні витрати – міжнародним ринком.

Структура РАМ дає змогу здійснювати подвійний розрахунок у таблиці. Різниця між доходами й витратами у приватних цінах показує прибутковість системи виробництва в нинішніх умовах і в умовах діючого ринку. Різниця між значеннями у приватних та соціальних цінах визначає вплив державної політики і збої ринкового механізму. Погіршення ситуації в галузі через державну політику спостерігатиметься, коли: $I < 0$, $J > 0$ та $K > 0$ [10].

1. Матриця політичного аналізу (The Policy Analysis Matrix)

Показник	Доходи	Торговельні витрати	Витрати на внутрішні фактори виробництва	Прибуток
Приватні ціни	A	B	C	D=A-B-C
Соціальні ціни	E	F	G	H=E-F-G
Трансфери	I=A-E	J=B-F	K=C-G	L=G-H=I-J-K
Коефіцієнт: прибутковості (Profitability Coefficient)			PC= (A-B-C)/(E-F-G)=D/H	
суспільної вартості внутрішніх ресурсів (Domestic Resource Cost)			DRC = G/(E-F)	
співвідношення приватних витрат і переваг (Private Cost Ratio)			PCR = C/(A-B)	
суспільних витрат та вигід (Social Cost Benefit ratio)			SCB = (F+G)/E	
Номинальний коефіцієнт захисту (Nominal protection rate)			NPR = A/E	
Ефективний коефіцієнт захисту (Effective protection rate)			EPR = (A-B)/(E-F)	

Джерело: [6].

Також за допомогою РАМ можна розрахувати кілька додаткових показників, що уможливають визначення ефективності державного регулювання молочної галузі [6], а саме:

коефіцієнт прибутковості (PC, від англ. Profitability Coefficient) показує вплив усіх трансферів (змін) на прибуток;

коефіцієнт суспільної вартості внутрішніх ресурсів (DRC, від англ. Domestic Resource Cost) показує ефективність використання внутрішніх факторів в аналізі виробничої системи. Цей показник широко використовується як індикатор конкурентоспроможності продукції. Якщо $0 < DRC < 1$ вказує на порівняльну перевагу – альтернативна вартість залучених у виробництво внутрішніх ресурсів менша за відповідну суспільну вигоду (додану вартість), тобто виробництво продукції в країні конкурентоспроможне. Для $DRC > 1$ – це показує, що країна має деякі недоліки у виробництві аналізованого товару. Якщо DRC менший за 0, то знаменник має бути від'ємним. У такому випадку доходів недостатньо навіть для того, щоб покрити вартість ринкових вхідних ресурсів (корми, паливо, електроенергія тощо), не кажучи вже про вартість внутрішніх ресурсів;

коефіцієнт співвідношення приватних витрат і переваг (PCR, від англ. Private Cost Ratio) у розрахунках майже повністю збігається із DRC. Різниця полягає лише в тому, що для PCR використовуються значення для приватних цін;

коефіцієнт суспільних витрат та вигід (SCB, від англ. Social Cost Benefit ratio), який завжди більший за 0. Якщо SCB менший за (більший за) 1, то це вказує на те, що сукупна вартість залучених ресурсів менша за (більша за) дохід і виробництво таким чином – (не –) конкурентоспроможне. На відміну від DRC, SCB не розрізняє неконкурентоспроможне виробництво, яке не здатне покрити альтернативну вартість внутрішніх ресурсів ($DRC > 1$) від неконкурентоспроможного виробництва, що не може покрити вартість ринкових ресурсів ($DRC < 0$). Проте SCB нечутливий до помилок у класифікації ресурсів на внутрішні та ринкові. Розглядаючи соціальні витрати як протилежні до приватних, концепція SCB виключає помилкове твердження, до якого інколи схильні бізнесмени, політичні діячі й деякі науковці, що будь-який бізнес, який одержує приватний прибуток, завжди конкурентоспроможний;

номинальний коефіцієнт захисту (NPR, від англ. Nominal protection rate). $NPR > 1$ вказує на невидимий номинальний захист чи надану субсидію виробникові та невидимий номинальний податок, коли $NPR < 1$;

ефективний коефіцієнт захисту (EPR, від англ. Effective protection rate). $EPR > 1$ означає наявний захист доданої вартості виробника, та ступінь оподаткування доданої вартості виробника, коли $EPR < 1$.

Впродовж останніх десятиріч в Україні спостерігається поступове зниження обсягів виробництва молока, що пов'язано передусім зі скороченням поголів'я корів. Також

вітчизняні сільськогосподарські підприємства все частіше переходять із молочної на м'ясо-молочну спеціалізацію виробництва, що призводить до скорочення поголів'я дійних корів. Крім того, основними виробниками молока в Україні є господарства населення з неналежними умовами утримання худоби, відсутністю санітарних, гігієнічних умов і, як наслідок, низькою якістю сировини. Так, у 2011 році на частку господарств населення припадало 79,7% загального виробництва молока, тоді як у 1990 році 76%

молока виробляли сільськогосподарські підприємства (табл. 2).

Проблему погіршує й низька продуктивність корів, яка майже вдвічі нижча за рівень, досягнутий в економічно розвинутих країнах. Середній показник надоїв молока в Україні – 3,5-4,5 тис. кг/рік, тоді як світовий – 6-9 тис. кг/рік. Хоча варто зауважити, що позитивна динаміка спостерігається у збільшенні середньорічного надою, що насамперед пов'язано зі зменшенням власниками кількості малопродуктивної худоби.

2. Загальні показники роботи галузі молочного скотарства в Україні

Рік	Обсяги виробництва			Поголів'я корів			Середньорічний надій молока на корову, кг
	усього, тис. т	с.-г. підприємств, %	господарств населення, %	усього, тис. гол.	с.-г. підприємств, %	господарств населення, %	
1990	24508	76,0	24,0	8378	73,9	26,1	2863
1995	17274	54,7	45,3	7531	61	39,3	2204
2000	12657	29,0	71,0	4958	37,3	62,7	2359
2005	13714	18,8	81,2	3635	23,8	76,2	3487
2008	11761	17,8	82,2	2856	21,8	78,2	3793
2009	11610	19,3	80,7	2737	22,1	77,9	4049
2010	11248	19,7	80,3	2631	22,4	77,6	4082
2011	11085	20,3	79,7	2582	22,6	77,4	4147

Джерело: Дані Державної служби статистики України, 1990-2011 роки.

Таке явище в галузі молочного скотарства зумовлене умовним розшаруванням виробників молока на дві групи. Перша – це ті господарства, які не змогли адаптуватися до умов ринкової економіки, наслідком чого є скорочення поголів'я корів. Друга група – це господарства, які збільшують виробництво молока не тільки за рахунок збереження або нарощування поголів'я корів, а й за рахунок удосконалення технології, поліпшення годівлі й селекційно-племінної роботи, налагодження маркетингової діяльності.

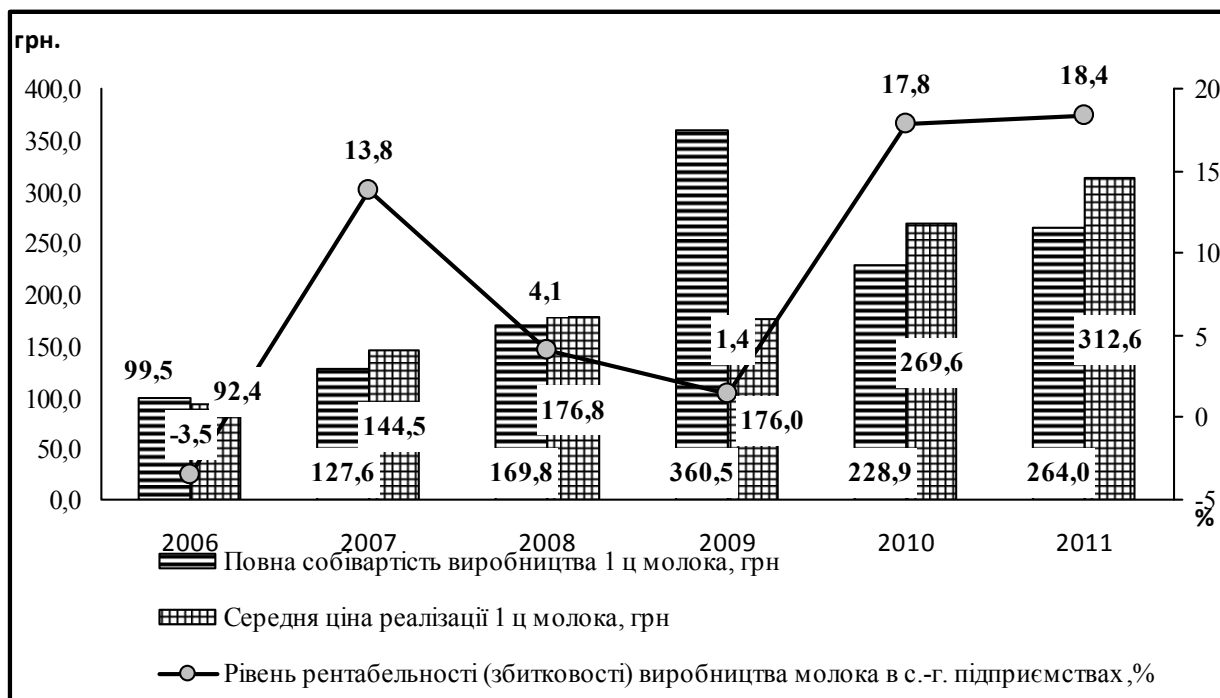
Постійне щорічне зниження валових надоїв молока поступово створило проблему дефіциту молочної сировини. Як наслідок – на ринку молочної сировини значно загострилася конкуренція, і це позначилося на рівнях закупівельних цін. Якщо в період з 2000 по 2005 рік закупівельна ціна на молочну сировину в сільськогосподарських підприємствах України збільшилася всього на 70%, то з 2006 по 2011 рік ціни зросли майже в 3 рази, в окремі періоди випереджаючи європейські ціни на молочну сировину.

Проте незважаючи на зменшення обсягів виробництва молока у 2011 році, рентабель-

ність його виробництва в сільськогосподарських підприємствах становила 18,4 %, тоді як у кризовому 2006 році виробництво молока було збитковим (-3,5%) (рис.1). З одного боку це пояснюється підвищенням закупівельних цін на молоко, а з іншого – політикою уряду відносно даної галузі, яка так чи інакше направлена на відродження й розвиток галузі.

Також значний вплив на ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах має собівартість виробництва, яка в період з 2006 по 2011 рік збільшилася майже в 2,5 рази, що пояснювалося підвищенням вартості матеріальних витрат.

Так, у розрахунках РАМ-аналізу для молочної галузі витрати та доходи великих і середніх сільськогосподарських підприємств відображаються в приватних та соціальних цінах. Загальні виробничі витрати тут включають торговельні й внутрішньовиробничі витрати на виробництво 1 т молока. У таблиці 3 наведено загальну структуру витрат на виробництво молока сільськогосподарських підприємств за 2008-2011 роки.

Рис. 1. Економічна ефективність виробництва молока в с.-г. підприємствах України за 2006-2011рр.

Джерело: Побудовано автором за даними Державної служби статистики України.

3. Структура собівартості виробництва молока в с.-г. підприємствах України, %

Рік	Загальна сума витрат	З них по статтях у відсотках:									
		Прямі матеріальні витрати	з них:				Прямі витрати на оплату праці	Інші прямі витрати і загально-виробничі витрати	з них:		
			корми	нафтопродукти	оплата послуг і робіт сторонніх організацій	решта матеріальних витрат			амортизація необоротних активів	відрахування на соціальні заходи	решта інших прямих і загально-виробничих витрат
2008	100	$\frac{64,8}{100}$	71,1	10,2	4,5	14,3	22,5	$\frac{12,7}{100}$	32,5	40,2	27,3
2009	100	$\frac{64,9}{100}$	71,1	8,9	4,9	15,1	21,3	$\frac{13,8}{100}$	33,0	45,0	22,0
2010	100	$\frac{66,1}{100}$	71,2	8,7	5,0	15,1	19,4	$\frac{14,5}{100}$	29,0	47,6	23,4
2011	100	$\frac{66,5}{100}$	71,6	8,6	5,2	14,6	18,8	$\frac{14,7}{100}$	26,8	46,7	26,5

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Так, згідно з даними Державної служби статистики України найбільшу частку при виробництві молока в сільськогосподарських підприємствах становлять прямі витрати. Це в основному спричинено значними

витратами на купівлю кормів, частка яких у загальній структурі витрат щорічно коливається в межах 45-47%. Отже, можна припустити, що раціональніша та збалансована годівля худоби може забезпечити додаткові

резерви зростання ефективності молочного скотарства.

Аналіз даних витрат показує, що вони в українських аграрних підприємствах є високими як в абсолютному, так і відносному

значеннях [5]. Для порівняння в таблиці 4 наведено частку різних типів витрат у собівартості виробництва молока у деяких країнах світу.

4. Співвідношення прямих і непрямих витрат у собівартості виробництва молока в Україні та деяких країнах ЄС у 2010 р., %

Витрати	Польща	Італія	Україна	Нідерланди	Франція	Німеччина
Прямі	36	36	55	27	35	41
Непрямі	64	64	45	73	65	59

Джерело: Проект «Агробенчмарк. Молоко 2010», розрахунки УКАБ.

У свою чергу можна припустити, що прибутковість молочних сільськогосподарських підприємств, а відтак і зниження собівартості виробництва, досягається українськими виробниками за рахунок мінімальних непрямих витрат, таких як оренда землі, витрати на будівлі, обладнання та пально-мастильні матеріали. Особливо низькими, порівняно з іншими, є витрати на обслуговування й амортизацію будівельних конструкцій (1,2%), а також витрати на обладнання (5,8%). В поточній ситуації цей фактор сприяє формуванню нижчої собівартості, але несе ризики зменшення ефективності та різкого зростання витрат у довгостроковій перспективі.

Витрати на ветеринарне обслуговування й осіменіння тварин в українських підприємствах одні з найнижчих. Це негативно позначається на якості, безпечності та продуктивності худоби.

Розклавши фактори на виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах на внутрішні, тобто ті, якими забезпечена країна (земля, праця й ін.), і торговельні (фактори виробництва, що безпосередньо пов'язані із зовнішньоторговельними операціями), одержимо зведену Матрицю політичного аналізу, результати розрахунків якої наведено в таблиці 5.

5. Розрахунки РАМ-аналізу для виробників молока в Україні в 2011р. (на прикладі сільськогосподарських підприємств), грн/т

Показник	Доходи	Торговельні витрати	Витрати на внутрішні фактори виробництва	Прибуток
Приватні ціни	2735	656,65	1586,75	491
Соціальні ціни	3309	786,17	1620,23	903
Трансфери	-574	-33,48	-129,53	-411
Коефіцієнт: прибутковості (PC)		0,54		
суспільної вартості внутрішніх ресурсів (DRC)		0,64		
співвідношення приватних витрат і переваг (PCR)		0,76		
суспільних витрат та вигід (SCB)		0,73		
Номінальна коефіцієнта захисту (NPR)		0,83		
Ефективний коефіцієнт захисту (EPR)		0,82		

Джерело: Власні розрахунки.

Отже, в даній структурі РАМ розрахунок різниці між доходами та витратами у приватних цінах показує, що в середньому досліджувані господарства одержують прибуток від виробництва молока в розмірі 491 грн /т. Однак різниця між значеннями у приватних і соціальних цінах доводить, що вітчизняні господарства, функціонуючи в умовах діючого ринку та державної політики підтримки, недоодержують 411 грн прибутку. Ін-

шими словами, соціальний прибуток у розмірі 903 грн/т молока є показником ефективності й конкурентних переваг, а різниця між приватним та соціальним прибутком відображає чисті трансфери (надходження) від зміни державної регуляторної політики.

У нашому випадку різниця між доходами, витратами й прибутком як у приватних, так і соціальних цінах має від'ємне значення, що говорить про те, що нинішня державна полі-

тика відносно молочної галузі є сприйнятною, оскільки досліджувані сільськогосподарські підприємства з виробництва молока одержують стабільний прибуток, тобто собівартість продукції покриває всі витрати. За умови, коли b , наприклад, показники $I < 0$, $J > 0$ та $K > 0$, це доводило б про погіршення ситуації в галузі через державну політику.

Результати РАМ-аналізу показують як позитивний, так і негативний вплив існуючої політики на ринкову ситуацію. Виробники молока в Україні одержують вигоду від дешевих внутрішніх ресурсів. На нинішній час витрати на внутрішні фактори виробництва становлять 1586,75 грн/т, що нижче рівня соціальної ціни (1620,23 грн/т) лише на 33,48 грн. Подібна ситуація з торговельними факторами виробництва, однак тут необхідно зауважити, що недосконала економічна система в нинішніх умовах робить витрати на торговельні ресурси дорожчими, хоча в розрахунках ситуацію згладжує врахована політика держави відносно статті витрат на ремонт стада, оскільки держава зобов'язалася відшкодувати господарствам 50% вартості закуплених племінних телиць, нетелей, корів молочного, м'ясного і комбінованого напрямку продуктивності. Наразі витрати виробників молока на торговельні ресурси становлять 656,65 грн/т, що на 129,52 грн менше витрат у соціальних цінах – 786,17 грн/т. В іншому випадку витрати в соціальних цінах становили б 622,42 грн/т. Крім того, політика визначення цін призвела до скорочення сільськогосподарських доходів від 3309 грн/т до 2735 грн/т.

Загалом виробнича система в Україні дає змогу вітчизняним сільськогосподарським підприємствам вести рентабельне виробництво молока як за нинішньої державної підтримки молочної галузі, так і в разі її зміни. Так, у зв'язку з політикою уряду відносно тих статей витрат, що безпосередньо залежні від зовнішньоекономічних операцій, прибуток від виробництва молока в господарствах України скоротився на 46 % ($PC = 54$).

Розраховані показники DRC (0,64) та PCR (0,76) демонструють активність використання й домінуючі переваги внутрішніх ресурсів при виробництві молока. В обох випадках як у поточній ситуації, так і у ви-

падку із соціальними цінами, виробництво молока в Україні можна оцінювати як конкурентне. Проте наближення даних показників до 1 сигналізує про зниження конкурентних переваг у молочному секторі.

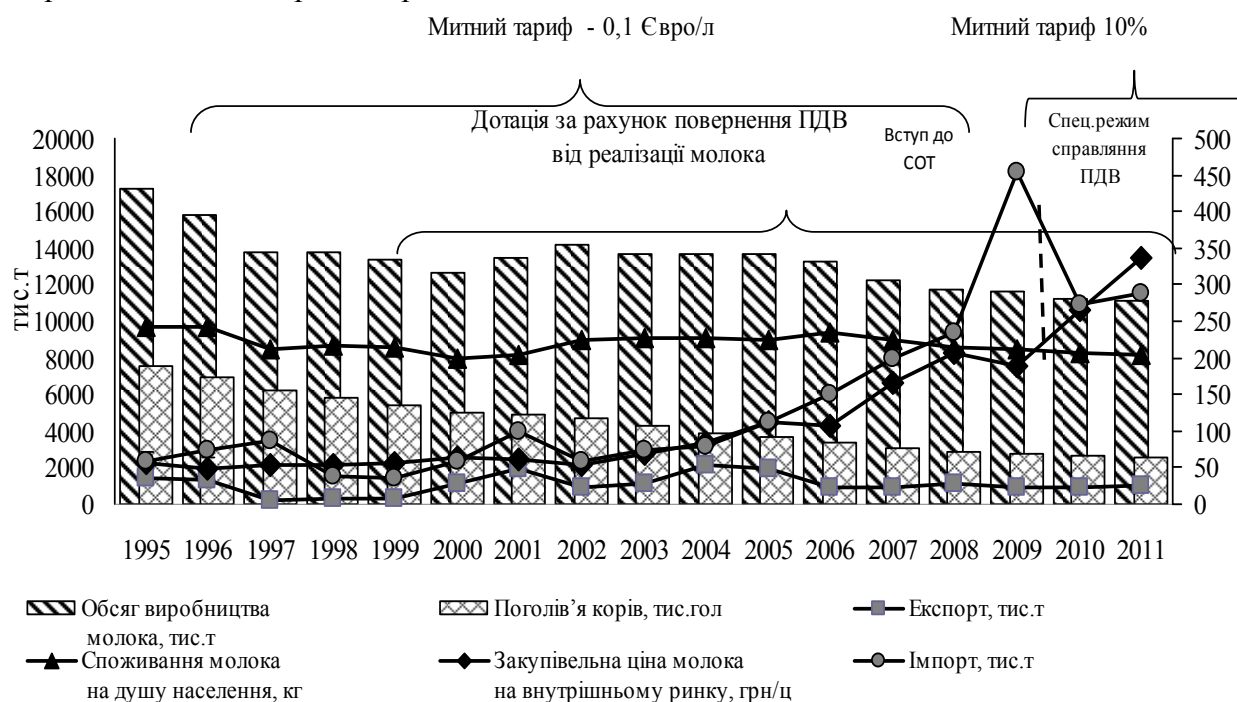
Ще одним показником конкурентоспроможності прийнято вважати SCB , оскільки він є чутливішим до помилок і дає можливість визначити, чи дійсно виробництво є конкурентним та таким, що створює чистий соціальний прибуток для країни. Так, для українських виробників молока показник $SCB = 0,73$, що доводить про конкурентоспроможність вітчизняних молочних господарств. Іншими словами, їхні витрати на тонну виробництва молока становлять 73% від доходу на одиницю продукції.

Важливим показником, що визначає ефективність державного регулювання й рівень підтримки українського ринку молока, є розрахунок показника NPR (0,83), значення якого показує про невидимий номінальний податок для виробників. А значення показника EPR (0,82) ще раз підтверджує недосконалість системи підтримки виробників молока та наявність невидимого оподаткування доданої вартості виробника, що створює додаткові бар'єри для вітчизняної продукції при виході на світові ринки.

Варто зауважити, що впродовж останніх кількох років програма підтримки виробників молока в Україні була нестабільною й часто змінюваною, що стало одним із вагомих стримувальних чинників для розвитку галузі (рис. 2). Крім того, механізм регулювання ринку молока та молокопродуктів в Україні потребує удосконалення через: нестабільність цін і доходів товаровиробників (зумовлено обмеженим набором інструментів регулювання такого роду); не зовсім прогнозована державна політика; певна незгодженість між різними законодавчими актами, застарілість окремих норм та в деяких випадках їх дублювання; не завжди вдається забезпечити баланс інтересів основних учасників ринку (виробників, споживачів і держави); низька ефективність виробництва молока; незахищеність вітчизняного ринку від напливу непродуктивного імпорту та низька конкурентоспроможність вітчизняної молочної продукції на зовнішніх

ринках (на розвиток такої ситуації в країні вплинув вступ України до СОТ); відсутність дієвих стимулів для прискорення відродження молочної галузі призводить до зменшення кількості сільськогосподарських підприємств і концентрації виробництва мо-

лока в господарствах населення, де відсутні санітарні та гігієнічні умови виробництва молока, що потенційно може негативно вплинути на рівень продовольчої безпеки держави.

Рис. 2. Основні тенденції розвитку ринку молока в Україні за 1995-2011 рр.

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України, Державної митної служби, нормативно-правових актів України.

До основних причин, що призвели до такого стану, можна віднести недосконалість управлінських рішень держави у сфері молочної виробництва, неефективність фінансово-кредитної політики щодо аграрного сектору в цілому, складність залучення дешевого фінансування, використання застарілих технологій та засобів у виробництві через нестачу коштів задля техніко-технологічного переоснащення й запровадження інноваційних моделей розвитку галузі.

Для поліпшення ситуації в галузі Україні необхідно виявити всі переваги та недоліки у процесі регулювання, об'єктивно проаналізувати рівень і механізм підтримки виробників молока, що в результаті дасть змогу реально оцінювати та прогнозувати інтенсивність відродження й розвитку вітчизняної молочної галузі, а також її можливості та перспективи при виході на світовий ринок.

Висновки. Отже, на основі проведених розрахунків здійснено аналіз показників рівня внутрішньої підтримки виробників молока в Україні, результати яких доводять, що механізм підтримки молочної галузі потребує удосконалення, а подекуди й змін. Адже діючий механізм державного регулювання ринку молока в Україні не сприяє підвищенню ефективності функціонування та інтенсивному відродженню галузі.

Також, на нашу думку, для визначення якісного рівня державної підтримки молочної галузі необхідно переглянути політику уряду відносно доступності загальновиробничих ресурсів, необхідних при виробництві молока, роблячи їх дешевшими й доступнішими для господарств, що в результаті вплине на зниження собівартості виробництва молока, а в кінцевому результаті – на економічну ефективність.

Список використаних джерел

1. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / А.Д. Діброва. – К. : ВПД «Формат», 2008. – С.57.
2. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання : моногр. / М.А. Латинін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – С. 44.
3. Майстро С.В. Шляхи підвищення ефективності державного регулювання аграрного ринку [Електронний ресурс] / С.В. Майстро // Державне будівництво. – 2009. – № 1. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/2/22.pdf>.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Порівняльний аналіз різних варіантів підтримки виробників молока з урахуванням досвіду інших країн / Розроблено УКАБ за фінансування Проекту «Надання послуг з управління двома ланцюгами доданої вартості сільськогосподарської продукції в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agribusiness.kiev.ua/img/zstored/files/analytics/dairy%20sector%20report.pdf>
6. Monke E. and Pearson S., 1989. Policy analysis matrix for agricultural development. Ithaca and London: Cornell University Press.
7. Ramanovich M., 2005. Policy Analysis Matrix: an analysis of dairy sector in Belarus. IFCN Dairy research center, Kiel, Germany.
8. Yao S. Comparative Advantage and Crop Diversification: A Policy Analysis Matrix for Thai Agriculture, Journal of Agricultural economics, 1997. – 48 (2): 211-22.
9. Morris M. “Determining Comparative Advantage through DRC Analysis: Guidelines Emerging from CIMMYT’s Experience.” CIMMYT Economics Paper, 1990. – No. 1. Mexico City, Mexico.
10. Nelson G., Panggabean M. The Costs of Indonesian Sugar Policy: A Policy Analysis Matrix Approach. American Journal of Agricultural economics, 1991. – 73: 704-12.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2013 р.

*

UDS 65.011.46.022.2:658.589:338.516.4

I.V. HONCHARUK, post-graduate student*
Vynnytsya national agrarian university

Enterprising within the framework of production and formation of the market of biofuel

Scientific problem. Enterprising takes the lead in establishing the tendencies of the society development and institutional premises for satisfaction of the needs and demands of people. It influences all spheres of human life and activity, including management of biofuel security. Hence, the systemic scientific study of grounds and guidelines for the development of efficient enterprising for the production of biofuel is necessary. It entails such issues as the necessity of promulgating of this type of economic activity, consideration of institutionalization matters within the biofuel enterprising in the domestic market, application of image-

making for the biofuel enterprising, underlining that it is one of the key-points ensuring the country’s economic and social sustainable development.

The objective of this article is to define the peculiarities of enterprising within the domain of production and market formation of biofuel considering theoretical, methodological and practical aspects for enhancement of institutional conditions for enterprising.

Analysis of recent researches and publications. The problem of the development of biofuel enterprising is barely studied by the state agrarian scientific bodies though some aspects are considered in researches of such scientists as H.M. Kaletnik [6], V.Y. Mesel-Veseliak [11], Y.O. Lupenko [9], O.M. Shpychak [16], M.Y. Malik, L.V. Romanova [13], P.T. Sabluk,

---

* Scientific advisor – H.M. Kaletnik, Doctor of economic sciences, prof., academician of NAAS.

© I.V. Honcharuk, 2013

Список використаних джерел

1. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / А.Д. Діброва. – К. : ВПД «Формат», 2008. – С.57.
2. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання : моногр. / М.А. Латинін. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – С. 44.
3. Майстро С.В. Шляхи підвищення ефективності державного регулювання аграрного ринку [Електронний ресурс] / С.В. Майстро // Державне будівництво. – 2009. – № 1. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/2/22.pdf>.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Порівняльний аналіз різних варіантів підтримки виробників молока з урахуванням досвіду інших країн / Розроблено УКАБ за фінансування Проекту «Надання послуг з управління двома ланцюгами доданої вартості сільськогосподарської продукції в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agribusiness.kiev.ua/img/zstored/files/analytics/dairy%20sector%20report.pdf>
6. Monke E. and Pearson S., 1989. Policy analysis matrix for agricultural development. Ithaca and London: Cornell University Press.
7. Ramanovich M., 2005. Policy Analysis Matrix: an analysis of dairy sector in Belarus. IFCN Dairy research center, Kiel, Germany.
8. Yao S. Comparative Advantage and Crop Diversification: A Policy Analysis Matrix for Thai Agriculture, Journal of Agricultural economics, 1997. – 48 (2): 211-22.
9. Morris M. “Determining Comparative Advantage through DRC Analysis: Guidelines Emerging from CIMMYT’s Experience.” CIMMYT Economics Paper, 1990. – No. 1. Mexico City, Mexico.
10. Nelson G., Panggabean M. The Costs of Indonesian Sugar Policy: A Policy Analysis Matrix Approach. American Journal of Agricultural economics, 1991. – 73: 704-12.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2013 р.

*

UDS 65.011.46.022.2:658.589:338.516.4

I.V. HONCHARUK, post-graduate student*
Vynnytsya national agrarian university

Enterprising within the framework of production and formation of the market of biofuel

Scientific problem. Enterprising takes the lead in establishing the tendencies of the society development and institutional premises for satisfaction of the needs and demands of people. It influences all spheres of human life and activity, including management of biofuel security. Hence, the systemic scientific study of grounds and guidelines for the development of efficient enterprising for the production of biofuel is necessary. It entails such issues as the necessity of promulgating of this type of economic activity, consideration of institutionalization matters within the biofuel enterprising in the domestic market, application of image-

making for the biofuel enterprising, underlining that it is one of the key-points ensuring the country’s economic and social sustainable development.

The objective of this article is to define the peculiarities of enterprising within the domain of production and market formation of biofuel considering theoretical, methodological and practical aspects for enhancement of institutional conditions for enterprising.

Analysis of recent researches and publications. The problem of the development of biofuel enterprising is barely studied by the state agrarian scientific bodies though some aspects are considered in researches of such scientists as H.M. Kaletnik [6], V.Y. Mesel-Veseliak [11], Y.O. Lupenko [9], O.M. Shpychak [16], M.Y. Malik, L.V. Romanova [13], P.T. Sabluk,

---

* Scientific advisor – H.M. Kaletnik, Doctor of economic sciences, prof., academician of NAAS.

© I.V. Honcharuk, 2013

M.Y. Kodenska [7], O.O. Prutska [12], T.O. Ostashko, V.H. Andriichuk [1], S.T. Oliinichuk, O.V. Moroz, N.L. Pravdiuk, S.A. Stasinevych and others. Despite the fact that the range of profoundly studied issues of the problem and valuable results of the research work done on the essence and functional characteristics of enterprising, we underline that there is a vast field of unexplored aspects, and the economic complex of Ukraine has a string of unsolved economic problems. For instance, it lacks researches on complex solid scientific grounds for the development of biofuel production and biofuel enterprising as a special institutional system.

Statement of the main results of the study.

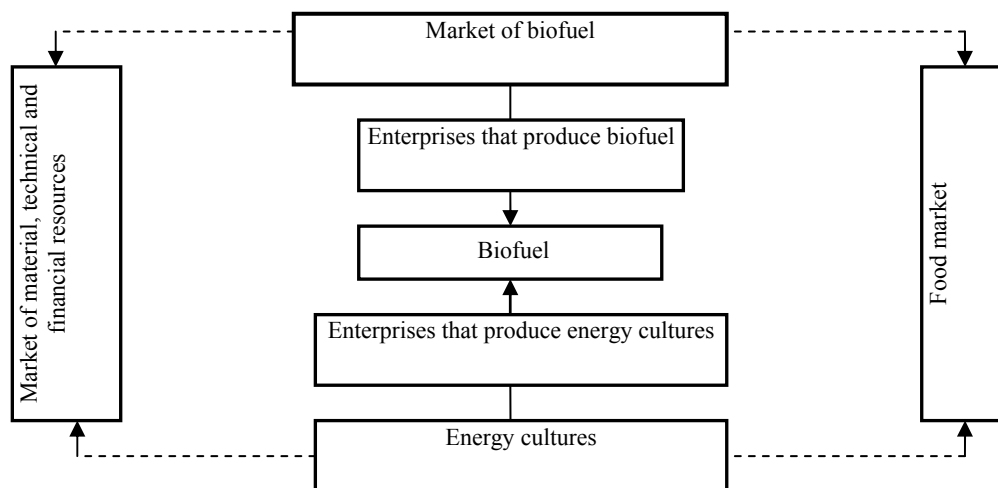
Enterprising as a specific type of activity functions differently due to certain institutional context on different stages of history of mankind. Alongside with personal qualities and skills of the entrepreneur among the key-issues for success there are such as social and economic environment, availability of economic relations, stable legal environment, as well as market and consumer demands, as a consumer is considered to be the key enterprising efficiency-assessment factor, as the consumer's demands and choices can prove or demolish the effectiveness and expediency of enterprising. H.M. Kaletnik [6, p. 21] came to a significant conclusion studying the role of the development of economic systems, as he states that social and historical phenomenon of enterprising is not an abstract notion, as it has been always bound to certain social and historical context. Thus, one of the obligatory foundations of enterprising is freedom of economic activity, the independence of choices that can lead to commercial success and profit or to the bankruptcy and all scope of its consequences. So, the development of enterprising is determined by certain institutional conditions, that are determined by the market, therefore market is an institutional system and/or a system of institutions. This system forms and develops institutional mechanisms of activation and functioning of enterprising on the general and branch levels of economy.

Evaluation of the enterprising within agriculture as a sphere that forms production potential includes the analyses of the influence of enterprising bodies and the study of performance factors of biofuel crops production by these enterprises, as the power engine for the development and management of biofuel production.

Agrarian sector, particularly, big producers that own thousands of acres of sowing lands in the majority of cases produce marketable crops in their chase for quick profits. The basic enterprising approach works in these cases, as they produce products that take least expenses and ensure the highest profits. The basis for this approach is the high export potential of these cultures as the solvent ability of domestic market is not that high. Extension of land under such crops as corn, soybeans, and sunflower can be connected to the current tendencies of the development of biofuel industry.

For instance, there are some cases of biofuel production by the Ukrainian agrarian producers for their own needs, but the prevailing tendency is raw materials production. We state that the scale of the created added value could be much higher if part of the raw materials that are produced over the state production security level was processed for biofuel. So, agriculture has powerful resources potential for creation of favorable conditions for further economic development of this branch.

Consideration of the market theory evokes a problem of definition of the essence of the notion of biofuel market, particularly, the market of biofuel produced from agrarian energy crops. Meanwhile, the biofuel market can be presented as a specific system that includes rotations of innovative commodity, that maintains characteristics and properties of patrol products. Thus, taking into account the origin of this commodity, the biofuel market is a segment of agro-industrial (agrarian) market, as the agrarian enterprises can be the producers of biofuel. This suggestion has considerable number of strong points. We provide a scheme reflecting the functional relations of the biofuel market, based on structuring institutional interrelations of agro-industrial branches of economy that proves the rightness of this suggestion (Fig.).

Structuring of institutional interrelations of biofuel market

Source: Created by the author on the basis of the original research data.

Theoretical analysis and consideration of methodological foundations of marketing led to a set of conclusions. Therein, the functional characteristics of biofuel market prove it to be the market of pure competition, particularly within the segment of production and sale of agrarian products as raw materials for processing into biofuel. So, we provide an empiric proof for the theoretical statement that market is a system of competitive interactions of economic agents that compete for the customers in order to get profit.

Market is an institutional enterprising system, with three key players – the entrepreneur, the customer (consumer) and the state. It is a specific economic system of management, within which entrepreneurs produce goods and perform entrepreneurial and functions in sphere of supply and maintenance and get profits or in case of unfavourable conditions have losses. This is the exact reason to consider market as institutional grounds for the development of enterprising, in our research it is proved on the example of production of biofuel.

Enterprising structures that produce biofuel in Ukraine are on their early stages of development, hence there is an information gap on the peculiarities of their functioning that on the one hand complicate the process of research but on the other hand make the study topical. Due to the ultimate topicality of the research we use various approaches towards evaluation and study of subjects and phenomena of enterprising within the framework of biofuel production.

One of the pioneers of pellets production in Ukraine is agricultural group KSG Agro. In 2013 this company is going to start an enterprise producing pellets with production capacity 60 tones per year in Kryvyi Rih. The prospects of efficient performance of this enterprise are quite promising as it is going to use the most recent modern technologies of processing such raw materials as straw of crops, remains of corn, sunflower and energetic nonfood cultures.

Among the leaders of use of biomass, LLC ICK Group is also worth-mentioning. This company explores and implements technologies of transfer of gas boiler plants to use of biomass power. This matter is of particular topicality for sugar plants.

There is also production of other types of biofuel, for instance production of bioethanol based on alcohol and sugar plants.

One of the significant segments of production of biofuel is production of biogas. Despite the fact of quite slow progress in this sphere, biogas is mostly considered to be a decent and efficient alternative for traditional gas, particularly in the domain of agriculture. Taking this fact into consideration, business organizations and state institutions form favourable environment and define biofuel policy as crucial for the state governance.

Therefore, basic and optimal institutions are institutional foundations for biofuel market as a system of norms and rules. These institutions form and establish rules of interrelations of economic agents. Among the basic institutions there are such as labour, property, power, com-

petition, among the optimal institutions there are enterprising, infrastructure, management, regulation, cooperation etc. These institutions ensure market transactions in the respective economic environment. As these transactions presuppose redistribution and reallocation of value and satisfaction of demand for certain products, in our research such product is biofuel. The market of biofuel is developed on the foundations of enterprising and market as key institutions and determinants for food security. It is necessary to outline the crucial role of the legal regulation of the considered problem, establishment of legal rules and policies for biofuel enterprising.

Conclusions. Enterprising as type of economic activity contributes to augmentation of the level of welfare of agrarian enterprises and has considerable potential for further development and extension. This provides a range of opportunities for the development of enterprises that produce biofuel. Formation and development of biofuel market as the environment for the development of biofuel business is happening under challenging circumstances that greatly stimulates biofuel enterprising, as the permanent demand for renewable energy sources and raw materials for biofuel is currently formed in Ukraine and on the world markets.

References

1. *Andriiuchuk V.H.* The efficiency of agrarian enterprising: theory, methodics, analysis/ V.H. Andriiuchuk. – K.: Vadym Hetman Kiev national economic university, 2005. – 292 p.
2. Biological resources and technologies of production of biofuel/ *Y.B. Blum, H.H. Heletuha, I.P. Hryhoriuk and others.* – K.: Agrar Madia Group, 2010. – 408 p.
3. *Blauh M.* Retrospective of economic theory / M. Blauh; [transl. from Eng. I.Dziub]. – K.: Publishing House of Solomia Pavlychko “Bases”, 2001. – 670 p.
4. *Vasylchenko V.* The prospects of use of biofuel in Ukraine / V. Vasylchenko, O.Tkachenko // *Agrarian technique and equipment.* – 2010. – № 3(12). – C. 52-58.
5. *Yerankin O.* The role of biofuel production for the formation of marketing strategies of agrarian enterprises of AIC within the framework of challenges of globalisation / O.Yerankin // *Suggestion.* – 2009. – № 6. – P. 40-44.
6. *Kaletnik H.M.* The development of biofuel market in Ukraine / *Kaletnik H.M.*: monograph. – K.: Agrarian science, 2008. – 464 p.
7. *Kodenska M.Y.* The substantiation for the necessity of research of investment projects for the development of bioethanol brunch products of sugarbeets production / *M.Y. Kodenska.* – K.: NSC ‘Institute of agrarian economy’, 2010. – 12 p.
8. *Lakmeier E.* The production of bioenergy in Ukraine: competitiveness of agroindustrial cultures and other agrarian and forest raw materials / E. Lakmeier // *Suggestion.* – 2007. – № 11. – P. 30-36.
9. *Lupenko Y.O.* Strategic developments guidelines of the development of agriculture of Ukraine for the period of the year of 2020 / *Y.O. Lupenko, V.Y. Mesel-Veseliak*; under the editorship of *Y.O. Lupenko, V.Y. Mesel-Veseliak.* – K.: NSC ‘Institute of agrarian economy’, 2012. – 182 p.
10. *Makarchuk O.H.* The world and domestic tendencies of the development of the biofuel production / *O.H. Makarchuk* // *Agrarian week.* – 2007. – № 46. – P. 12.
11. *Mesel-Veseliak V.Y.* The efficiency of alternative energy sources for agriculture of Ukraine / *V.Y. Mesel-Veseliak, V.S. Pashtetskyi* // *Economika APK.* – 2011. – № 12. – P. 3-9.
12. *Prutska O.O.* The agriculture of the USA: lesson for Ukraine : monograph / *O.O. Prutska.* – Vinnytsya, 2012. – 160 p.
13. *Romanova L.V.* Management of enterprising activity/ *L.V. Romanova.* – K.: NSC ‘Institute of agrarian economy’, 2006. – 240 p.
14. *Selezen K.* The production and market of Ukraine [Electronic source] / *Selezen K.* – Available from: <http://h.ua/story/336653/>.
15. *Tugan-Baranovskyi M.I.* The foundations of political economy/ *M.I. Tugan-Baranovskyi* [preface, translation: *S.M. Alupko*]. – Lviv, Lviv national agrarian university of the name of Ivan Franco, 2003. – 628 p.
16. *Shpychiak O.M.* Economic problems of biofuel production and food security of Ukraine / *O.M. Shpychiak* // *Economika APK.* – 2009. – № 8. – P. 11-19.
17. *Cantillon R.* *Essai sur la nature du Commerce en general.* Paris, 1952. – P. 28-33.

The article has been received 17.09.2013

*

T.V. HONCHARUK, post-graduate student*
Vynnytsya national agrarian university

Production of biofuel and enhancement of the mechanism of implementation of innovations

Scientific problem. The development of agrarian sector of economy is in progress under the circumstances of the formation of innovative brunches of economy that produce goods with high added value. One of such brunches is biofuel industry. And this brunch has accumulated a number of scientific problems. Nowadays the profound study of guidelines for further development of the industry as well as for enhancement of the mechanism of implementation of innovations are of paramount necessity.

The objective of this article is to study theoretical, methodological and practical aspects of the development of biofuel industry in Ukraine and to outline the conceptual patterns for enhancement of the mechanism of implementation of innovations into production of biofuel.

Analysis of recent researches and publications. The problems of functioning of mechanisms of implementation of innovations for the development of economic systems and production of biofuel are considered in studies of such researchers as O.Lapko [11], N.Krasnokutska [9], L.Deineko, I.Irtyshcheva [5], S.Volodin [15], O.Mamedov [12], L. Bilozor [1], P.Sabluk, O.Shpykuliak, L.Kurylo [6], H. Kaletnik [7], A.Shchokin, Y.Kolesnyk, S.Kudria [14], V.Dubrovin, M.Melnychuk, Y.Melnyk [2], V.Mesel-Veseliak, M.Yarchuk [13], I. Kyrylenko [10], L. Korniiichuk [8] and others. The authors of scientific publications mostly study general economic aspects and the most substantial points of the development of biofuel production. We provide the analysis of this problem within the framework of the innovative nature of the brunch, particularly on subject matters of formation of the mechanism of implementation of innovations.

Statement of the main results of the study.

Formation of efficient mechanism of management in economy and its brunches to great extend depends on the functional capacity of the system of implementation of innovations. Innovations are the basic factor for the scientific and technological progress of the production systems. This proves the importance of the mechanism implementation of innovations as a sum of entrepreneurial and industrial factors of competitiveness and productivity.

The innovative nature of the efficient functioning of the productive systems as well as functional capacity of the whole mechanism is provided and ensured by such features as: systemic organization of process of implementation of innovations and formation of sustainable tendencies of implementation of innovations; combination of traditional (price) competitive advantages of enterprises and innovative basis of formation of these advantages; active participation in the processes of global redistribution of innovations; competitiveness of domestic innovative researches and scientific findings; distinction of the small business as the main source for innovations with the proper institutional backing; creation of a functional system of protection of the intellectual property rights.

Ukraine is a country with tremendous unexplored and not used crop-growing potential. It can produce necessary volumes of agrarian commodities that technically can be used for processing into biofuel. It is possible to extend the biofuel production potential given guaranteeing of the national food security due to augmentation of the production volume particularly, of spicate cultures and corn. Ukraine has enormous production potential of agrarian cultures that can be used for the same purpose of production of biofuel and such reorientation

---

* Scientific advisor – H.M. Kaletnik, Doctor of economic sciences, prof., academician of NAAS.

© T.V. Honcharuk, 2013

won't be harmful for the level of state food security.

Within recent three years (2010-2012) Ukraine had the highest harvest rates of crops for the whole history of independence of the country. In case of transfer to the innovative model crop production it can produce 80-100 mln tones of crops, given the food consumption rate of 5,8-6,5 mln tones. Hence, the biofuel branch has good prospects for the development, in case the principles of the state food security are taken into consideration along with careful evaluation of the further dynamics the development of the global food market. As for the analysis of the problem of the efficiency of production of biofuel and the formation of the foundations for the development of this branch in our country, we should state that the development of this segment of economy is on its primary stage. But due to the world market tendencies, this branch of economy produces high added value in case of heavy investments and use innovations especially on the primary stage.

The consumption of huge volume of oil products for production of agrarian commodities on the agrarian enterprises constitutes the largest part of expenses. General expenses on the whole agrarian sector scale constitute approximately 15%, respectively in plant growing - 20% and in cattle breeding - 4%. This proves that agriculture is first to discover and implement new ways of energy saving, and energy alternatives.

In Ukraine, particularly in Vinnytsya region there are productions of certain types of alternative energy sources. For instance, on the basis of system "Vinnytsyaagrolis" there was created an energy matrix plantation of fast grower popular, that vegetatively reproduces itself and does not require annual investments on planting it.

Another type of production of bioresources is growing of perennial bioenergetic plants. The team of researchers and scientists of 'Vinoblagrolis' have worked out the process the growing of silphium. This plant is characterized by ecological resistance and high productiveness rates of the above-land mass. Also as this monoculture is perennial it can be grown on the same land for 15-20 years, with its the potential harvest rate of 25 tones of dry substance per

hectare. This herb is perfect for briquette production, and the productiveness rate of this herb ensures substitution of 8,2 thousand m³ of gas.

Nowadays the problems of renewable and alternative energy resources are extremely acute as it is getting more and more difficult to meet the needs and demands of the world's population. Several decades ago scientists used to consider the nuclear energy to be one of the cheapest and reliable solutions to the problem. Yet, the notorious consequences of the Chernobyl catastrophe for Ukraine and of Japanese Fukushima-1 for the whole world prove the necessity and topicality of further research of alternative energy sources, particularly biofuel. For Ukraine it also entails such side problem as attraction of investments for practical implementation of the alternative energy development programmes. The development of biofuel sector can ensure secure and full-fledged life on our planet.

Ukraine has great biomass potential that is suitable for the power and energy sphere. For instance it has vast range of biomass types such as: the waste products of agriculture (straw, corn-cobs, sunflower husk), solid waste, particularly containing lignocellulose. It is possible to use as raw materials for production of fuel ethanol such biomass types as molasses (production volume approximately 2 mln tones a year), crops and specific technical cultures, potatoes, various types of fruits.

For the process of formation of the mechanism of the development of biofuel production it is totally essential to create proper institutional environment. It is also important that the state and scientific institutions and organizations take certain actions.

There is some progress at the process of scientific formation of the mechanism of implementation of innovations. As scientific and technical potential for solving this agrarian problem is consolidated within the framework of systemic research held by such scientific institutions of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine as STC 'Biomass', association 'Ukrbioenergo', The institute of food chemistry and technologies of NAS, State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine.

The priority of choice of biofuel for our country is obvious, as Ukraine has considerable yet unused potential of agriculture and substantial scientific and technical management potential. However, to ensure further development of biofuel sector and active participation of agrarian commodity producers it is crucial to implement the system of innovative activity. Among the guidelines of implementation of this systems there are such steps as enhancement and extension of raw materials basis (search for new sources of bioenergy); creation of technologies adjusted to the existing domestic technologies of biofuel and biofuel raw materials production; formation of institutionally-capable market of biofuel raw materials and of biofuel itself; creation of proper legal regulation basis; redirection of part of export-oriented potential of agricultural products to provision of raw materials supply for the development of biofuel industry; working out and state governmental support for the programme of the development of biofuel industry; stimulation and promulgation of scientific researches on the mechanism of innovative production and processing of biofuel; popularization of wide-scale use of such products of bioprocessing as bioethanol, biodiesel oil, biogas.

Stimulation of the development of innovative activity within production of biofuel in Ukraine should be performed with consideration of strategic points, based on institutional premissis. For instance, it can include distinction and support for strategic lines of the inno-

vative development within production of biofuel.

Conclusions. Enhancement of the mechanism of implementation of innovations into the production of biofuel is an essential condition for creation of institutional grounds with clear distinction of institutional regulations for competitiveness of the industry. On the macro level there are such measures of stimulation of institutional support are to be taken: state support programmes, particularly support for innovative initiatives; stimulation of efficient practical implementation of the accumulated scientific and technical potential; creation of institutional mechanism for protection of intellectual property rights within the sphere of technology and methods of industry management; support for brunch-specific HR management. On the meso-level it is necessary to take measures of stimulation and institutional support, particularly, implementation of state security objectives, which are formed on the macro-level, on the level of local state authorities. On the microlevel, as level of functioning of exact enterprising structures (producers of biofuel), it is necessary to ensure implementation of new innovative technologies of biofuel production; to form active demand for biofuel and exploration of sales market via implementation of marketing innovations; to ensure quality and safety of biofuel via implementation of the leading modern production technologies; development of interbrunch cooperation and support for cluster formation.

References

1. *Bilozor L.V.* The peculiarities of innovative agrarian development / L.V. Bilozor // Announcer of Sumy national agrarian university. – 2003. – № 2. – P. 111.
2. Bioenergy in Ukraine (creation of new innovative objects, production and use of biofuel) / V.O. Dubrovin, M.D. Melnychuk, Y.F. Melnyk and others. – K.: National university of life and environmental sciences of Ukraine, 2009. – 108 p.
3. Biofiels [Electronic source]. – Available on: <http://www.alternative-energy-news.inho/technology/biofuels/>. – screen title.
4. *Constanza R.* Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability. – New-York, Columbia Press, 1991.
5. *Deineko L.V.* The mechanism of implementation of technologies into agroindustry: essence, functions, objectives and regional peculiarities/ Deineko L.V., Irtyshcheva I.O. // Mechanism of adjusting of economy. – 2009. – № 2. – P. 123-131.
6. Innovative activity in agrarian sphere: institutional aspect: monograph./ [Sabluk P.T., Shpykuliak O.H., Kurylo L.I. and others]. – K.: NSC `Institute of agrarian economy`, 2010. – 706 p.
7. *Kaletnik H.M.* Economy of production of biofuel in Ukraine and provision of food security / H.M. Kaletnik // Ekonomika APK. – 2010. – № 1. – P. 30-35.
8. *Kornichuk L.* Theoretical foundations of application of conception of the sustatinable devlopment / L. Kornichuk // Ekonomika of Ukraine. – 2010. – № 2. – P. 72-79.
9. *Krasnokutska N.V.* Innovative management: studybook.– K.: KHEY, 2003. – 504 c. [Electronic source] / N.V. Krasnokutska. – Available at: <http://library.if.ua/book/4/480.html>.

10. *Kyrylenko I.H.* The tendencies of the world regional grain markets and prospects for Ukraine / Kyrylenko I.H., V.V. Demianchuk, B.V. Andrushchenko, V.S. Zhyhalo, O.V. Sikachyna // *Economika APK*. – 2013. – № 2. – P. 33-42.
11. *Lapko O.O.* The economy of innovation: studybook / O.O. Lapko. – Ivano-Frankivsk, 1999. – 136 p.
12. *Mamedov O.Y.* The secret of innovative economy is its innovative management! // *TERRA ECONOMICUS*. – 2009. – Т. 7. – № 2. P. 5-8 [Electronic source] / O.Y. Mamedov. – Available at: <http://ecsocman.hse.ru/data/869/732/1223/journal7.2-1.pdf>.
13. *Mesel-Veseliak V.Y.* Management and economic enhancement of sugarbeet production subcomplex of the economy of Ukraine / V.Y. Mesel-Veseliak, M.M. Yarchuk // *Economika APK*. – 2013. – № 2. – P. 3-6.
14. *Shchokin A.R.* The experience of use of alternative renewable sources of energy for the fuel-energy balance of Ukraine within the period of years 1997-2000 and strategic guidelines for the promotion of augmentation of use of these sources/ Shchokin A.R., Kolesnyk Y.V., Kudria S.O. // International conference. "Energy security of Europe. Prospects for the XXI c.". 22-25 May 2001, Kyiv. Energy-saving and energy efficiency. – Publishing house, 2001. – P. 221-225.
15. *Volodin S.A.* Innovative model of the scientific research market of the AIC of Ukraine / S.A. Volodin // *Issues of the day of economy*. – 2005. – № 8. – P. 133-142.

The article has been received 17.09.2013

* * *

Новини АПК

Завдяки зростанню внутрішнього виробництва м'яса його імпорт зменшиться на 35%

Цьогоріч пропозиція іноземного м'яса на вітчизняних прилавках зменшиться на 35%. Причина – збільшення його виробництва в Україні. Завдяки державній підтримці продовжує зростати поголів'я худоби в господарствах населення. Крім того, розбудовуються нові тваринницькі комплекси. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства Микола Присяжнюк.

«Ми рухаємося в бік самозабезпечення продуктами харчування, які можемо виробити. Наприклад, цього року в Україні можна зменшити імпорт м'яса на 35%. Для цього необхідно використовувати ринкові методи. А це підвищення конкурентоздатності продукції та нарощення внутрішнього виробництва», – наголосив Міністр.

За словами Миколи Присяжнюка, завдяки державній підтримці в Україні постійно зростає поголів'я худоби та її реалізація на переробку. Так, продовжуються програми підтримки тваринництва у дрібнотоварному секторі. Держава сприяє реконструкції та будівництву нових тваринницьких комплексів. Наразі уже введено в дію 67 об'єктів.

«Держава продовжуватиме комплексно підтримувати м'ясну галузь. Але сільгоспвиробник має розуміти, що на внутрішньому ринку м'ясний сектор ще не заповнений та має хороший потенціал. І ми будемо стимулювати заповнення цього ринку високоякісною м'ясопродукцією нашого виробника», – наголосив Микола Присяжнюк.

Також Міністр поінформував, що за 8 місяців в Україні на 4,4% збільшилося поголів'я свиней, на 2,8% – великої рогатої худоби, на 3,9% – птиці. Реалізація худоби переробним підприємствам зросла на 9,4%.

Прес-служба Мінагрополітики України